

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

2021
6

Bánki Éva prózája | G. István László, Király Farkas,
Szőcs Géza versei | Orsós János Róbert, Halper
László, Szuhay Péter tanulmányai | Vári Tamás
és Lakatos István képregénye | Kritikák Bartos
Tibor, Kácsor Zsolt, Raffael Mónika, Háy János,
Bari Károly és Nyerges Erika könyveiről

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemléző folyóirat

Új folyam, 20. évfolyam

Szerkesztők:

Demus Zsófia (*képregény*), Makkai T. Csilla (*Idegen horizontok*),
Pataki Viktor (*tanulmány*), Vass Norbert (*kritika*),
Vincze Ferenc (*főszerkesztő*), Zsávolya Zoltán (*szemle*)

Főmunkatársak:

Buda Attila, Csillag István, Zahari István, Zsolnai György

Olvasószerkesztő:

Szenkovics Enikő

Korrektor:

Kovács Emőke

A szerkesztőség címe:

Postacím: 1072 Budapest, Akácfa u. 20.
Tel./fax: (1) 321-4757 • E-mail: szif.szerk@gmail.com
www.szepirodalmifigyelo.hu
Szerkesztőségi titkár: Császár Irma Tímea

Fedélterv: P. Szathmáry István

Nyomdai előkészítés: Zelnik Péter

Megjelenik minden második hónap végén
Előfizetési díj: 3000 Ft

A Szépirodalmi Figyelő által feldolgozott folyóiratok:

Agria, Alföld, Ambroozia, Apokrif, Bárka, Búvópatak, Confessio,
Credo, Dunatükör, Élet és Irodalom, Életünk, Eső, Ex Symposion,
Ezredvég, Forrás, Helikon (Kolozsvár), Hévíz, Híd, Hitel, Irodalmi Jelen,
Irodalmi Szemle, Jelenkor, Kalligram, Kortárs, Korunk, Látó, Liget,
Lyukasóra, Magyar Lettre Internationale, Magyar Műhely, Magyar Napló,
Mozgó Világ, Múlt és Jövő, Műhely, Műút, Napút, Opus, Országút, Palócföld,
Pannonhalmi Szemle, Pannon Tükör, Parnasszus, Partium, Prae, Sikoly,
Somogy, Spanyolnátha, Székelyföld, Szőrös Kő, Tekintet, Tempevölgy, Tiszatáj,
Új Forrás, Vár, Várad, Vár Ucca Műhely, Vigilia, Zempléni Múza

Lapunk előfizethető a szerkesztőségben,
terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető továbbá közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban
és a Központi Hírlap Centrumnál

(Budapest, VIII. ker. Orczy tér 1., tel.: 06-1/477-6300; postacím: Bp., 1900).

További információ: 06-80/444-444; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Nyomdai munkák: Érdi Rózsa Nyomda Kft.

Kiadja a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány
Felelős kiadó: a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány elnöke
ISSN 1585-3829

TARTALOM

■ SZEMLE

Király Farkas: <i>Amit elküldök</i> (Magyar Napló, 2021/10.)	3
Zsille Ákos: <i>Apám támpontjai</i> (Credo, 2021/3.)	5
Léka Géza: <i>Online túra</i> (Hitel, 2021/9.)	6
Bánki Éva: <i>Guerre et Paix</i> (Kortárs, 2021/9.)	8
Szócs Géza: <i>Kérdések a XXVI. század költőibe</i> (Eső, 2021/3.)	13
Demeter Arnold: <i>Tengerszíntről merülésig</i> (Irodalmi Jelen, 2021/10.)	15
G. István László: <i>Egy álom helyén</i> (Mozgó Világ, 2021/10.)	16
Szélesi Sándor: <i>Nevek nélkül</i> (Alföld, 2021/10.)	17

■ CIGÁNY KULTÚRA

Orsós János Róbert: <i>A cigányok vándorlása</i>	21
Halper László: <i>Romák a magyar zenei életben</i>	30
Szuhay Péter: <i>Újabb stációk a cigány/roma nemzeti kultúra megalkotásának történetében</i>	45

■ KÉPREGÉNY

Lakatos István – Vári Tamás: <i>A cigány a pokolban</i>	66
---	----

■ IDEGEN HORIZONTOK

Seager-Smith Daniel Michael: <i>Rejtett hatások</i>	74
Gordana Nicoleta Peici: <i>Temesvárról pontosan, egy író nő szemén keresztül</i>	87

■ KRITIKA

Tóth Emese: <i>Miért kell megint elővenni Bartost?</i> (Bartos Tibor [szerk.]: <i>Sosemvolt Cigányország. Szegkovács cigány történetek</i>)	92
Gál Kitti: <i>„Az örök szabadság szirtjén”</i> (Kácsor Zsolt: <i>Cigány Mózes</i>)	97
Balatonyi Judit: <i>Család, hagyomány, siker, vagy amit akartok</i> (Raffael Mónika [szerk.]: <i>Roma nők egymás között. Beszélgetés tizenkét roma nővel</i>)	101

Murza Tímea: „Minden jó, ha az ember akarva van” (Háy János: <i>Mamikám</i>)	106
András Tamara: <i>Álomjárás, szóban forgás – a baricentrum körül</i> (Bari Károly: <i>A mozdulatlanság örökbefogadása. Összegyűjtött versek, prózai írások és képzőművészeti alkotások 1966–2018</i>)	112
Papp Máté: <i>Budapest éjszakája szól?</i> (Nyerges Erika: „Húzd rá cigány, te örök, te áldott...”. <i>A kávéházi cigányzene története</i>)	117

■ REPERTÓRIUM

2021. szeptember–október (Zahari István)	122
Számunk szerzői	142

Lapszámunk borítója Vári Tamás képének felhasználásával készült.

Lapunk megjelenését támogatják:

Nemzeti Kulturális Alap, Emberi Erőforrások Minisztériuma,
Petőfi Kulturális Ügynökség, Nemzeti Együttműködési Alap

A Szépirodalmi Figyelő Alapítvány tevékenységet támogatja:
Fidel Coffee Kft., Dover Nyelvi Centrum

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Nemzeti
Együttműködési
Alap

SZEMLE

Király Farkas

AMIT ELKÜLDÖK

visít, vonyít a telefon:
medvét láttak a közelben,
tudja meg mindenki, én is.
dagadt szalmabálák legelik ráérvősen
az alkony vörhenyét.

fák dús sorát szemlélem.
hiányzik róluk a gyümölcs.
ez egy ilyen év, ezek ilyen évek.
egynéhány szilva a fűben,
kékek, mint a hajad.

szarvas járt a kertben, mondja apám.
medve járja a határt, mondta nagyapám.
maradj csendben, mondta dédapám,
aztán kapával kivágta a vakondot.
állok a mostban és az akkorokban.
mindegyik jó, de a legjobb otthon.
mondják mind. az nekem most nincs.

szarvas járt a kertben,
hatalmas volt és csodálatos.
zsebre vágtam, de elinált.
majd eldúdolom a csörtetését.

repedések a falon.
valami kibújni készül.
előkészíték egy dobozt
elkapom, szarvas helyett jó lehet.
ha tetszik, elküldöm neked.

reggel szilvaszemmet teszek
kávém mellé az asztalra.
az már majdnem olyan lesz, mintha.
elküldöm neked.

Magyar Napló, 2021/10.

Zsille Ákos

APÁM TÁMPONTJAI

Mélyen leszívtad a cigarettád, aztán lassú hosszúsággal kifújtad a füstöt a szádból, majd végigsimítottad az állad,
aztán kinézve az ablakon halkan csettintettél a nyelvvel,
majd kihívóan megszólítottad azt az iszonyatosan erős jelenlétet, amit teremtettél hajdanán; azt sírom vissza, de azt nagyon.
Az üveglappal borított dohányzóasztalon az elnyomott csikkek a hamutartóban és a szivarosdoboz, a hol felvett, hol letett szemüveg, már jól tudom, elvarázsolt éveket takar az emlékeimben – visszahozhatatlan támpontok.

Credo, 2021/3.

Léka Géza

ONLINE TÚRA

Dzsó,
öreg Dzsó, ha tudnád,
ma, 16 óra 32 perckor
– ötven év után –
itt vagyok a bánrévei
templom toronyában
Szlezák László három
harangját megzúgatni.

A youtube-os vonattal
jöttem Ózdról a hóban,
Dave Brubeckkel és
a *Take five*-vel, mint
valami bohém fazon
a világ másik feléről,
megállva Várkonyon,
Németinél, a Sajónál.

De érkeztem én vad,
piros mozdonyon is
Jesenské-Feled felől
a füledt kánikulában,
ám az is belegázolt
a gyanútlan kondába,
disznóvér fröccsent,
csattant az ablakon

(mint *akkor*, midőn
porral elegyes, puha
labdacsokban gurult
a lábam elé, azóta is

álmodom veled, hogy
ellepi az óriási tarlót,
nagyanyám hajnalig
jár-kelek az udvaron).

Klikkelek a bolt elé,
a huszonötös főútra,
ha járna a rozsnói
busz, ma utolérném,
Bükkszenterzsébet,
Szabadság út 342 –
suttogom a címedet,
s nekivágok gyalog,

a bal egérgombbal.

Hitel, 2021/9.

Bánki Éva

GUERRE ET PAIX

Hatvan éve termálvizet találtak Zalakaroson.

A gyógyvíz nem illett bele se a három-, se az ötéves, se a semmi-féle tervekbe. Arra csordogált, amerre kedve tartotta. A fürdő mellett megjelentek az első vityillók, aztán a lángossütő bódék, végül felbukkantak az osztrák és német turistacsoportok. Aki boldogulni akart, az a gyógyvízhez alkalmazkodott.

Nagyapám eperföldet vett Zalakaros szélén, elkezdett fóliázni, és a rózsaszín hajkoronás osztrák hölgyeknek árulta a friss epret. *Meine Dame! Bio, extrafrisch, bitte!* Kedvesek ezek a mamókák, csak a hajfés-tékkal nem boldogulnak, mondogatta nevetve. Mind sárgásak vagy rózsaszínűek. Mintha őszibaracklekvárt kentek volna a fejükre. És hozzá kukacosak is, tette hozzá lemondón.

Kukacosak? Hogyan? De papa ezt nem fejtette ki. Hét éve megözevgyült, nehezen találta a helyét, pedig egy magyar származású osztrák asszonykával még levelezett is. Aztán a hölgy férjhez ment, és az újdonsült családjával Csehországba járt termálfürdőzni.

Ám nagyapám nem adta fel. Reggeltől estig az eperföldön hajladozott. A fóliázásból nekünk akart lakást venni Pesten, és láss csodát, szépen gyűlt is a pénz a számláján. Egyetlen fillért sem adózott – a rendszer nem számolt a zalakarosi piacon epret áruló vénemberekkel. Hiszen ők nem léteztek. De a pénz azért létezett, és nagyapám minden fillért a fogáshoz vert.

Persze mi nem lakni akartunk, nem gyűjteni, takarékoskodni, hanem utazni, világot látni. Ezt szegény nagyapapa nem értette.

Ha Párizsba akartok menni, iparkodjatok! Keressétek meg a pénzt!, hirdette. Itt a nyár, induljatok dolgozni egy lángossütőbe!

Nagyapám ismert valakit, aki ismert valakit, aki jól ismerte Baloghot, akinek három büféje volt a strandon, és ujjait „Zalakaros ütőerén tartotta”. Június elején nekem kellett a húgommal a nagy Balogh elé járulnom: kialkudni a bért, meghallgatni, hogy milyen ropogósnak kell lennünk – hétvégén is, ez csak természetes. A nagy Balogh úgy nézett ki, mint akkoriban a menő maszekok: napszemüveg, Soltész Rezső-fürtök, műszálás zakó. Igen, nagyon nevetséges volt, ám zavarbaejtően vonzó. Aztán semmi nyafi, semmi hasfájás, lányok, mondta,

és a bizalma jeléül megsimogatta a hajunkat. Akkor ebben semmi kivetnivalót nem találtunk.

Elmeséltem, hogy másodéves vagyok az egyetemen, a húgom most érettségizett, és várja a felvételi értesítőjét. De nem ketten akarnánk dolgozni, hanem hárman, mert a húgom legjobb barátnője, Ági is szeretne velünk Párizsba jönni. Ugye, nem gond? Az egészségügyi kis-könyvét már ő is intézi.

Három szuperbölcész, nevetett Balogh. De az esős napokra – ezt jól jegyezzük meg! – egy fillért sem fizet. Aki pedig lógni próbál, az megkeserüli. Na de nála éhezni sem kell: halomba áll a lángos, a palacsinta, a gofri. Nem tudtam, mi az a gofri, de szégyelltem ezt egy műveletlen maszektól megkérdezni.

Végül is kit érdekelt? Talán olyasmi, mint a hot dog. Vagy valami pogácsa-féle. Mit számít? Csak legyen Franciaországban valami költőpénzünk.

A legnagyobb kín a büfében persze nem a gofri volt. Hanem a lángos, amit egy idős asszony minden órában a hátunk mögött zúdított a zubogó olajba. Erzsike néninek nem volt elől foga: ezért Balogh ragaszkodott ahhoz, hogy a néni süssön, mi pedig álljunk a pultba és reggeltől estig mosolyogjunk a nyugdíjasokra. *Was wünschen Sie? Ein, zwei oder drei?* A kicsapó olaj apró tűszúrásokat hagyott Erzsi néni karján, szegény úgy nézett ki, mint az amerikai filmekben a drogosok. Nem tetszik félni, Erzsike néni? Talán valami himlő, viccelődtek vele a húgomék. Szegény öregasszony oda sem figyelt, az arca mindig foltos volt, mint a fehéres-pirosposzsgás lángostészta, amit szitkozódva kapdosott ki az olajból. Talán nem is volt annyira öreg. De az izzadtságától mind tizenöt-húsz évvel idősebbnek látszottunk.

Valahogy ki kell bírni az első tíz percet, és utána már nem törődsz a hátralevő idővel. Mint a lángostészta, lassan, sisteregve beleforsz a hőségbe.

Pedig Balogh nemcsak a háromszáz forintosapidíjjal kecsgettetett bennünket, hanem ingyenes strandbelépővel is. Hét órakor kiszolgáltuk az utolsó gyógyulni vágyó nyugdíjast, utána szökdecselve rohantunk a medencékhez. A fehér köpenykét útközben téptük le magunkról, miközben Erzsi néni Balogh felügyelete mellett leeresztette a fáradt olajat, és Baloghné, egy hosszú körmű szépség pedig megszámolta a bevételt. Persze nem jóságból engedtek el minket az utolsó órában: az ujjait Zalakaros ütőerén tartó Baloghnak meggyőződése volt, hogyha

nincs forgalom, akkor az alkalmazottak unalmukban belenyúlnak a kasszába.

De talán nem a fejünk fölött összecsapó, jéghideg víz volt a legemlékezetesebb, hanem az elviselhetetlennek tűnő déli órák. 1988 júliusában akkora hőség szakadt le Magyarországra, hogy még a legedzettebb, őszibarack fejű nyugdíjas nénik sem akartak délben lángost enni. Csak inni, inni... szódavizet, traubit, jaffát, hideg fröccsöt, bármit... Sörösrekeszeken üldögéltünk a büfék mögötti kis téren, papírtálcával legyezgettük magunkat, és mi is képtelenek voltunk egyetlen falatot lenyelni. Olyan hőség volt, hogy ha magasra emeltem volna egy gyufaszálat, magától meggyulladt volna. Lobogott a kék ég, irgalmatlanul, de mégis csábítón.

Egy Marlborót, lányok?

A halas maszek gyakran kiült hozzánk viccelődni. *Azt a viccet már hallottátok, hogy?* Balogh szerint megérte ezzel a Jocóval jóba lenni. Jó fiú, megbízható, rendes, takarékos. Mert nemcsak Párizs a Párizs, lányok. Ezt tanuljátok meg!

Balogh is gyakran leült mellém a ládára, és kérdezgette, mennyi ideje van Kádárnak, és mit fogunk majd csinálni, ha a régi grófok és hercegek visszajönnek. Én Pesten tanuló, nyilván tudnom kell. Lehunytam a szemem, és elképzelttem: apró halacska vagyok, ha ráhasalok egy levegőhullámra, az elsodor az óceánba. De Balogh nem ismert irgalmat. Ő reggel „beindította” a büfét, aztán elment, úszott pár hosszt a sportmedencében, talán még aludt is egy keveset, és most frissen, élénken készen állt egy kis politikai vitára. Nem tudom, mormogtam. Elképzelttem a kék ég alatt tündöklő sportmedencét, ott soha nincsenek sokan, a fiatalok inkább a Balatonra járnak. *Je ne sais pas*, mondom és legyintek. Mellettem a húgom franciául dűnnyög: ő komplett párbeszédet tanult be a Háború és békéből, nehogy Párizsban „szégyenben maradjunk”. A gimnáziumban egyikünk se tanult franciául:

Pourquoi donc ne l'avais-je pas vue ainsi auparavant ?, kérdezi Hélène Pierre-től. A húgom szerzett egy olyan kiadást, ahol lábjegyzetben közlik a francia párbeszédet. Milyen jó lesz ez nekünk Párizsban!

De mielőtt a hőség vagy az örület összecsapna a fejem fölött, betoppan nagyapám. A fején fekete kalap, a kezében kis kosár néhány szem lottyadt eperrel – egy kis maradék. Hát hogy vannak az urak?, kérdezi Baloghot, és engedélyt kér, hogy néhány szót váltson a kisunókákkal. Még hogy kisunókák! Mintha halántékon ütöttek volna. De Balognak tetszik az ilyen parasztos megalázkodás.

Tessék csak, tessék, dörmögi jóságosan, és szájába tömi a maradék epret.

Még csak el sem tudja képzelni, hogy nagyapám mennyire megveti a „büfézgető szélhámosokat”. Télen nem dolgoznak, évről évre cserélgetik az asszonyokat, ráadásul a legnagyobb munka idején a sportmedencében hűtik magukat. És milyen főnök az, aki az alkalmazottai előtt vizes fürdőnadrágban illegeti magát?

Ráadásul bácsi így, bácsi úgy. Micsoda ember az ilyen! Hát mit képzelsz?

Én akaratom ellenére egyre jobban megkedvelem Baloghot. És nemcsak Baloghot, hanem a halas, az üdítős, a grillcsirkés maszekot is. Balogh egyre kíváncsibb a véleményünkre, egy idő után már megvár a strandfürdő előtt a kis fekete Fordjával, és hazavisz minket Kanizsára. Délelőttönként nem jár el úszni, hanem kérés nélkül hordja nekünk a szódavizet. Ráadásul micsoda szíve van! Ágit, hármunk közül a legtörekenyebbet fél órával korábban elengedi a sportmedencébe. Ennek mi azért nem nagyon örülünk. Túl sok munka szakad ránk: Andika, Balogh felesége beteg, nem tud a büfében dolgozni. Az utolsó héten már a kasszát is mi csináljuk.

Nem fog ez az Andi soha többé meggyógyulni, mondja Dani, a grillcsirkés maszek, és rákacsint Ágira. De hogy-hogy? Miért nem tud?, kérdezzük. Ám nem nagyon érdekel minket Balogh lakkozott körmű felesége. A húgom egyre több francia párbeszédet tanul be – mi hárman nem adjuk fel, hogy a párizsiakat elkápráztassuk.

Une charmante soirée, charmante, n'est-ce pas?

És Balogh világra szóló bulival készül a búcsúztatásunkra. Kérdegeti, ettünk-e már camembert áfonyával, és asztalt foglaltat a Turborgban. Áfonyás camembert? Nahát! Rettentő rafináltan hangzik! A búcsúesten öntjük magunkba a pezsgőt, Balogh sógorától, egy háromgyerekes „maszek” fényképésztől megtanulok salsáznia is. Nem lesz itt semmi baj: mind szabadok leszünk, az oroszok kitakarodnak, mi pedig elbűvölünk mindenkit. *N'est-ce pas?*, motyogom a taxiban részegen, ezek után anyám két napig nem is áll szóba velem.

De nem ez az igazi tragédia. Ági másnap felhívja a húgomat: hülye sznobok vagyunk, képmutatók, rém arrogánsak, ő nem jön velünk Párizsba, mert szegény Laci szíve megszakadna.

Ki ez a Laci?, kérdezem.

Baloghot eddig csak Baloghként emlegettük.

Ági nemcsak Párizsba nem jön, de szeptemberben az egyetemet sem kezdi el. Szegény Laci nem bírná a várakozást és az egyedülletet. Halaszt egy évet, majd nekilát a tanulásnak jövőre. Mi persze elutazunk Ági nélkül Párizsba – nem is annyira üres kézzel, nagyapám az „iparkodásunkat” a feketepiacon vett háromszáz márkával jutalmazza.

Feketepiac. Eperföld. Erzsi néni karján a tűszúrások.

Balogh és Ági. Ági és Balogh. Hát hogy-hogy semmit sem vetünk észre?

Ezen töröm a fejem Párizsban is, melynek felejtethetlen, *charmant* látnivalóira szinte egyáltalán nem emlékszem. Ki gondolta volna, hogy az igazán fontos dolgok akkor Magyarországon történnek? Arra jól emlékszem, hogy a húgom a párizsi auberge-ben előadja a Háború és békéből betanult párbeszédet. Két jóképű, marokkói francia fiú a gondnok: a hasukat fogják a nevetéstől. Ti még nem olvastátok a Háború és békét? Hát persze, hogy nem. Ezek a vidám fiúk aztán nem küldik utánunk Brüsszelbe anyám táviratát: nagyapát szélütés érte, ha még látni akarjátok, siessetek.

Nagy a harag, Ágival egyikünk sem találkozott többé. Persze egy kisvárosban mindig hallani ezt-azt. Hogy Balogh elveszi. Hogy nem veszi el. Hogy kifestették a lakást. Hogy nem festették ki, inkább vettek egy újat. Hogy belevágnak a kürtöskalács-üzletbe. Hogy dehogy vágnak bele, a kürtöskalácsnak a Dunántúlon nincs jövője. Hogy Ági jógázik, hogy Ági nemcsak jógázik, hanem gyereket vár... Aztán azt, hogy Balogh egy sokkal rendesebb és kedvesebb lányt talált... Szép is, ügyes is, Balogh őt soha nem hagyáná cserben. Tunéziában töltik a telet. Ja, őt is Áginak hívják. Ő egy másik Ági...

Ági, Ági, Ági... A mi barátnőnkéről egyesek tudni vélik, hogy miután huszonöt évesen átköltözött egy másik kisvárosba, és öngyilkos lett. De lehet, hogy nem ő, hanem az a másik Ági. Mi épp hogy köszönő viszonyban vagyunk az anyjával. Ha néha-néha összefutunk az utcán, nem kérdezhetjük meg.

És mindez annyira rég történt. Ha Ági él, és ma találkozoznánk, talán fel sem ismerném.

A zalakarosi gyógyvíz ízére is alig emlékszem.

Kortárs, 2021/9.

Szócs Géza

KÉRDÉSEK A XXVI. SZÁZAD KÖLTŐIHEZ

Huszonhatodik századbeli hazám költői, akik ezt, amit mondok
csak mint nyelvemléket fogjátok olvasni, ha fogjátok
látszunk-e nektek, láttok-e tisztán? vagy ezt a kort is
füstfüggöny-cafatok takarják majd el, dörgésrétegek
akna lába fölrúgta homoktölcsér, ejtőernyősök
szakadt, égett rongyai, mint támolygó, nyomorék selyemsárkányok az
égen
bombavető földre süppedő csigaházai, mint mérhetetlen csizmaszárak
és mindemögül ki-kihallszik, ki-kilátszik az ének –
néhányan, több szólamban, énekelünk.

És a tenger tragikus temetése, és a
nyolc méter magas, életbe vágó darvak, akik őrt állanak a parton
és a fennsík, ahol a roncs betört reflektoraiban
fehér rablódarazsak és esővíz

és lehet, hogy nyakigláb akasztófák sora a Sétatér mentén
vagy egyszerűen a lámpavasakon himbálóznak majd, körte gyanánt
a város vezetői, meg a fegyveres ellenállók; és lehet,
szögesdrótok a színház udvarán és barikádok a Malom utcában
mialatt körösvény-falragaszokat göngyölget a szél
és a vaspofontól szétloccsant Belvedere szálloda romjai –

mert szitakötő-fejét arcához nyomja, közelről
városunk szemébe bámul a pusztulás.

De nem pusztul el a város, akárhogy is!

Ezt a földet, ezt a megviselt országot
akárhány idegen talp tapossa is
akárhány idegen mancs tépázza is
dobálják akárhány halottal
ismét a kutakat tele
ha lehetetlen lesz is megint a források

főlé hajlnod, mert a vízből
nem a te arcod néz vissza rád – és az ekével felforgatott temetők
és a lovasszobrok melléig érő tűzvész –
így is, úgy is

elkotródna az országrontók
és akkor megint az országépítők
akkor megint ez a szívós emberfajta
ezek az emberek, akik itt a Szamos mellett is
olyan hosszú ideje
de milyen hosszú ideje
ezek!

Eső, 2021/3.

Demeter Arnold

TENGERSZINTRŐL MERÜLÉSIG

Hihetünk-e a szemünknek?
A mező szereti szétszaggatni tagjait.
És a ráncos falak között az otthon?
Míg a csont s a téglá kitart, addig annak
lehet nevezni. Ne sírj, itt mindenből
csak az egyik oldal a mienk. A kert bal oldala,
s olykor csak a harag, ami elválasztja egyik
udvart a másiktól.

Mondom másképp.

Ez itt a múltó változatlan. Ha erre jársz,
elsőnek egy akvárium köszönt.
Benne kőhalak az elsüllyedt emberroncsokon.
Közöttük pedig fekete bűvárok hínárt eregetnek.
Hát mondd, hihetünk-e a szemünknek, amikor
úgyis megölel a mélység?

Irodalmi Jelen, 2021/10.

G. István László

EGY ÁLOM HELYÉN

A kutya mélytorkából előbukó
artikulálatlan, acsargás
helyetti, a kétségbeesést
mérhetetlen hosszú idő
után követő, jelzésnek
nehezen mondható, senki
figyelmét felhívni nem akaró,
felbugyborékoló hang
megszűnt, elhalt, elfelejtődött,
mintha soha nem is
szólt volna.

Mozgó Világ, 2021/10.

Szélesi Sándor

NEVEK NÉLKÜL

Ursula K. Le Guin Évájának

Sorra visszaadták a neveiket. Mindegyiket, válogatás nélkül, akárhogy is hangzott, lehetett bár leheletlány, mint a haai, ajakról induló és kiszáradt falevélhez hasonlóan zizegő, mint a marazzo, torokból pattanó, akár a squalo, esetleg fogak közül kirobbanó, sistergő-recsegő, mint a shark. A vízi állatok adták vissza legelébb, nekik nem kellett amúgy sem, a hangok a mélyben teljesen mások, mit számított nekik az emberi beszéd, ők könnyedén lemondtak róla. Megszabadultak a neveiktől a bálnák, a polipok, a kardhalak, a tokhalak és mindenféle pikkelyes lények; a szardíniák egy villanással dobták le magukról, akár a színpadi táncosok a zene egy meghatározott taktusára a fátlyat; egyik percben volt nevük, aztán már nem, majd csapatuk fürgén fordult, és eltűnt a szürkészöld víz alatti félhomályban, mintha sosem lettek volna részei a világnak. A delfinek kacagva, tarajos hullámokkal dörzsöltették le ruganyos bőrükről a nevüket, majd fürgén és nesztelen suhantak tova a horizont fölött remegő távoli alkonyatba. A fókák, pingvinek pörögtek, forogtak, egymással játszadozva dobták el az összes rájuk aggatott hangsort. A bánatos fejű, méla laman-tinok az anonimításba átlépve mintha kicsit vidámabbak lettek volna: ezután senki nem keveri őket össze a költővel, cserébe viszont kikoptak a mesékből is, amelyekben megszépültek, kecsesek és varázslatosak lettek; talán meg is bánták később, hogy nincs többé nevük, de be nem vallották volna senkinek. A medúzák lágyan lebegtek a hangok s a feneketlen mélység fölött, összerándultak, úsztak volna föl a fényre, de nem jutottak magasabbra, mintha a szó súlyos páncéllá vált volna leválás közben, ám egyszer csak lehámlott róluk, és ők kisiklottak a hangok pajzsa alól, majd továbbbentek; a levés számukra lényegtelené vált, de hát amúgy is ők voltak a tengerek és óceánok szellemei, víz a vízben. Közülük a *Turritopsis dohrnii* halhatatlan egyedei összekeveredtek a *Turritopsis nutricula* egyedeivel, és többé már senki nem tudta megkülönböztetni őket, így lett a halandó halhatatlan és a halhatatlan halandó.

A vizek után következtek a szárazföldek állatai, a szarvasok és őzek végre eggyé váltak, ezáltal soha többet nem fog szemet szűrni senkinek a mesékben felnövekvő őzek különös átalakulása. A farkasok egyszerűen csak lerázták magukról a nevüket, mintha vízcseppek lettek volna sűrű, téli bundájukban, a rókák viszont játszottak vele még egy kicsit: körbe-körbe kergették, akár a farkukat. A medvéket, pandákat nem érdekelte

az egész, belebicegtek a névtelenségbe, és enni kezdtek, a lajhárok pedig lassan másztak át a túloldalra, majd rögtön bele is aludtak. Probléma leginkább a kecskékkel és a jakokkal volt, de a kecskék mindig is fejjel mentek neki mindennek, és a dolgokat erőből akarták megoldani, a jakok pedig a büszkeségük miatt húzódoztak: őket az összes nyelv egyformán nevezte, és ez különlegessé tette fajukat. Én a jakok döntésére várva még reménykedtem, hogy felülkerekedik a megnevezések adta józanság, hogy a rend és a sokszínűség gyönyöre visszatér a világba, de az idős nőstényekből álló tanács javaslatára végül ők is visszaadták a nevüket. Akkor aztán megszűnt a világból a jakvajás tea... csak az egyszerű tea maradt.

A háziállatok maradtak a sor végére, ők álltak legközelebb az emberhez. Különösen azok a fajok, amelyek egy fedél alatt éltek valakivel. Láttam, hogy a kutyák és a macskák hezitálnak, bár nem ugyanazon okból. A kutyáknak kellett a parancsszó, a hívószó, a macskáknak pedig az önállóság, de ha nincs neved, ugyan hogyan lehetsz másabb másoknál? Persze, Éva meggyőzte őket, hogy két név van, és csak a közöset kell visszaadniuk, a tulajdonnevük, a nagybetűs Cézár, Teddy, Esmeralda megmaradhat. A papagájokat is rá tudta beszélni a nevük visszaadására, pedig ők képesek voltak emberi szavakkal szólni hozzánk... A háziállatok is meggyőzhetőek voltak, de kértem én, mi értelme, a kinek, ha nem tudod, mi vagy valójában?

És láttam, hogy Évának mindez tetszik, fürdött a felszabaduló érzésekben, amelyekben nem vált el a félelem a fájdalomtól, a gyönyör a kintől, a test a testtől, a vér a vértől. Ám amikor körülnéztem a világban, a veszteséget láttam, a körbeírhatatlanság káoszát. Tollak kavalkádját, a paták közösen zengő csattanását, szagokat, amelyek nem váltak el egymástól. A munkába menekültem. Voltak tárgyaim, beléjük kapaszkodtam. A fakéregből eltűnt ugyan a szű, de még megvolt az illata, a kövek alól kivesztek a hangyák, de a kövek még csörögtek a markomban, az óra ütemesen kattogott, csak a kakukk nem jött elő belőle soha többé. A tárgyak megmaradtak különlegesnek, bár sok egyedi tulajdonságukat elvesztették.

Amikor Éva odajött hozzám, úgy tettem, mintha fontos elfoglaltságom lenne, és nagy bőszen szerelni kezdtem valamit. Nem akartam beleszólni abba, mit csinál, reméltem, rájön, hogy mitől lett vad és vadász, lett a világ jó és rossz, mitől omlik el a szádban olyan halovány könnyedséggel az édes, és lobban lángra a nyelved hegyén a csípős íz. Kicsit állt mellettem, nézett, majd megköszönte az ajándékot, amit apámmal közösen adtunk neki.

– Hasznos volt, de az utóbbi időben nem igazán illik rám – mondta, és én nem tudtam, miért változott meg minden, amikor az elején még örült neki, örült nekünk. – Most visszaadom.

Keserűség kaparta a torkomat, úgy éreztem, tiltakoznom kellene, de aztán csak annyit mondtam odavetve:

– Tedd csak le oda, rendben?

Állt még ott, majd megmozdult, és pakolni kezdett, bele a nagy bőrröndbe, és így tettük a dolgunkat egymás mellett. Néha odasandítottam, nagyon akkurátusnak tűnt, és céltudatosnak, amilyenek szerettem, de hát már fogalmam sem volt, mi van a fejében és a szívében. A szívében, amelynek alakja, ha lerajzoljuk... Amelynek alakja... Ejnye, nem jut eszembe, melyik állat szívének van olyan alakja. A szív szív lett egyszerre, izom és vér, nem több. Egyfajta izom és vér.

– Hát viszlát, drágám – szólalt meg mellettem, és én megugrottam a szótól. Említette a kertkapu kulcsát, hogy majd megtalálom, de nem emlékszem pontosan, mert az kavargott bennem, vajon hogyan tudnám maradásra bírni.

– Mikor lesz vacsora? – kérdeztem bután, a kezemben két remegő, össze nem illő alkatrésszel. Talán azt hittem, a mindennapi közös tevékenység valamiféleképpen itt marasztalja velem. A kézzelfogható vacsora, a valóság része, amely kezdett szürkülni, hiszen vacsora sincs már olyan sok különböző, de még akkor is lehet kettőnké, az övé és az enyém.

– Nem tudom biztosan – válaszolta lassan. – Most megyek... velük.

Velük, mondta amazokra, és tényleg megfordult, ment. Levette eddigi életét, mint egy kiszakadt ruhát, gondoltam akkor, és végtelen szomorú lettem. Néztam, ahogy megy azokkal, akiknek nincs nevük, és akik eldobták a színek, a szagok és az érzések egy részét. Futottam volna utána, felvettem volna azt a cipőt, amelyet arról az állatról neveztek el, amely gyors és... és nincs többé neve, nincs többé afféle cipő, engem pedig a földhöz szögezett valami fáradt erőtlenség. Mély levegőt vettem, és még utoljára eszembe jutott, hogy soha többé nem érzek pézsmaitlatot, de aztán ez a szó, amely valami csoda folytán utolsóként bekapaszkodott a valóságomba, ez is elpárolgott, nyom nélkül; mint amikor a kitaratóan tűző nap kiszárítja a tavat, s csak a sivatag marad utána, a kopár, feltöredezett, szikkadt, élettelen talaj. Hideg volt, reszkettem, de belül tűz öntött el, soha nem érzett, üres forróság.

Alföld, 2021/10.

CIGÁNY KULTÚRA

Folyóiratunk jelen lapszámának összeállítását alkotó tanulmányok segítségével a cigány irodalom és kultúra változatos világába, valamint annak kurrens kutatási területeibe kíván betekintést nyújtani – az első jelentős roma költőtől egészen a kortárs képzőművészeti és vizuális fejleményekig. A tanulmányok arra is rávilágítanak, hogy a 19. századi magyar irodalomban miként járult hozzá egy szótár és egy eposz a cigány nép eredettörténetének feltárásához, továbbá a híres zenészlegendák rövid élet- és zenetörténeti ismertetésén keresztül a különböző műfaji változatok és a jelenkori jazz meghatározó alakjait is bemutatja. Jelen összeállításunk mindemellett a festészet és a folklór találkozásának történeti stációin keresztül vezeti el az olvasót az eredetmondák adaptációs lehetőségeihez.

Orsós János Róbert

A CZIGÁNYOK VÁNDORLÁSA

Nagyidai Sztojka Ferenc elbeszélő költeménye

Nagyidai Sztojka Ferenc (1855–1929), a roma szótárszerkesztő és költő a 19. század utolsó évtizedeiben lépett színre cigány nyelvű *Gyökszótárával*,¹ azonban a szerző és műve eddig csak kevésbé ismert a magyar irodalomtörténeti kurzusokban.

1886-ban és 1890-ben Habsburg–Lotaringiai József Károly Lajos főherceg támogatásával két kiadásban jelentette meg *Gyökszótárát*, amelyben a cigány–magyar nyelvű szószedete mellett egy kisebb cigány–magyar nyelvű irodalmi korpusz is fennmaradt, amelyről a magyar irodalmi emlékezet csak elenyésző mennyiségű tudást őrzött meg, s mostanáig is csak korlátolt ismerettel rendelkezünk Sztojka Ferencről és művéről. A rendelkezésemre álló, Sztojka Ferencsel kapcsolatos ismeretek birtokában szükségesnek láttam, hogy a már meglévő ismeretanyagot új információkkal egészítsem ki. Ezért egy Uszódon végzett terepkutatás lehetőséget kínált arra, hogy a község anyakönyvi dokumentumainak vizsgálata révén új adatokkal frissítsem fel Sztojka Ferenc eddig ismert biográfiáját: családfától egészen a főbb élet-események szintjéig. Mivel a Sztojka Ferencsel kapcsolatos kutatási eredményeim jelen tanulmánnyal egy időben kerültek közlésre az Irodalomismeret legújabb számában,² ezért most csak nagy vonalakban érinteném Sztojka Ferenc életrajzát, ugyanis a mostani tanulmányban sokkal inkább Sztojka Ferenc szótárszerkesztői és költői tevékenységét szeretném röviden szemügyre venni.

Az első jelentős roma költő, Nagyidai Sztojka Ferenc 1855-ben született Uszódon. Szülei, Sztojka József és Kozák Borbála egyszerű vándorcigányok voltak, 1849-ben azonban letelepedtek az akkoriban Pest–Pilis–Solt vármegyében található (ma már Bács-Kiskun megyéhez tartozó) Uszódon, ahol három gyermekük született. A harmadik gyermek volt Sztojka Ferenc, akinek gyermekkoráról nincsenek ismereteink,

1 NAGYIDAI SZTOJKA Ferenc, *Ócsászári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelvű gyök-szótára. Romanán álva, Iskolai és utazási használatra*, Malatin nyomda, Kalocsa, 1886.

2 ORSÓS János Róbert, *A cigány művelődéstörténet egy elfelejtett emléke a 19. századból. Nagyidai Sztojka Ferenc Gyökszótára*, Irodalomismeret 2021/1., 62–89.

annyit viszont tudni lehet róla, hogy tanult roma volt, ugyanis 1875-ben Kecskeméten elvégzett egy katonai iskolát, s még abban az esztendőben Mollynári bakakáplár (tizedes) lett. Sőt, 1878-ban a Császári és királyi 38. gyalogezred harmadéves altisztjeként részt vett Bosznia megszállásában, 1892-ben Habsburg József főherceg megbízatásával aktív szerepet vállalt a cigányok 1892-es bányászati letelepítésében is.

Mindebből látható, hogy a roma költő kezdetben katonai pályára lépett, ami fontos mozzanat a Sztojka-biográfiában, ugyanis valószínűsíthető, hogy katonai szolgálataiban során kerülhetett viszonylag közelnek mondható személyes és szellemi kapcsolatba Habsburg József főherceggel, aki jelentős mértékben támogatta Sztojka szótárszerkesztői és irodalmi karrierjét.

Sztojka Ferenc tehát egy hadi szolgálatokat teljesítő, művelt roma volt, aki később a fegyvert tollra cserélte, és irodalmi tevékenységével a magyarországi roma irodalmi írásbeliség kialakítására tett kísérletet, ezért úgy vélem, hogy történeti szempontból mindenképpen az egyik fontos és meghatározó személyisége lett a hazai roma irodalomnak.

Nagyidai Sztojka Ferenc 1886-ban adta ki először *Gyökszótárát*, amely a roma írásbeliség szempontjából kiemelkedően fontos munkának bizonyul, ugyanis az írás- és olvasástudás alacsony aránya miatt a romák sokáig nem rendelkeztek olyan írásos feljegyzésekkel, amelyek a kultúrájuk, identitásuk és történelmi emlékezetük megalapozását szolgálhatta volna.

Sztojka Ferenc a 19. század utolsó évtizedeiben tett kísérletet arra, hogy a cigány nép szóbeli hagyományából a roma közösségekben vélhetően sokak által ismert és énekelt történeteket, dalokat, meséket, közmondásokat egy magasabb irodalmi regiszterbe emelje azáltal, hogy nyomtatásban is rögzítette írásait. *Gyökszótárában* tehát létrehozott egy szótári és irodalmi korpuszt, amely közvetítőjévé vált a romák kulturális identitásához tartozó költészeti anyagnak. Ez pedig fontos mozzanatnak számít, hiszen azt mutatja számunkra, hogy a romák szóbeliségen alapuló kulturális emlékezete az írásbeliség révén egy minőségileg magasabb és eközben forradalmian új, irodalmi regiszterben is képes volt megnyilvánulni. Sztojka Ferenc cigány népköltészeti dalokat, vallásos szövegeket, zoltárokat és magyar költők verseit ültette át írott cigány nyelvre. Jelentősebbek viszont az általa létrehozott, tartalmilag új és eredeti irodalmi művek, amelyek funkciójuk révén már nem engedik feledésbe merülni a múlt emlékeit, ezzel pedig egy állandóbb kapcsolatot teremtenek a cigányok múltja és jelene között.

Nyilvánvalónak látszik, hogy a *Gyökszótár*ban található költemények egyrészt a romák nyelvi gazdagságát és gondolatiságát hivatottak reprezentálni, s ugyanakkor a tagolatlan múlt mítoszainak, legendáinak és szokásainak felelevenítésével és rögzítésével létrejött egy olyan 19. századi szövegcsoporthoz, amely alapját képezheti egy elbeszélhető roma kulturális identitásnak.

A *Gyökszótár* 1886-os kiadásának bevezetőjében Sztojka Ferenc kifejti, hogy művének megírásával egy közérdekű szolgálatnak kíván eleget tenni, hiszen művét elsősorban a cigány nyelv és kultúra iránt behatóbban érdeklődőknek szánta. Másodlagosan ugyan, de a cigányság kulturális érdekét is szolgálta, róluk ugyanis azt írja, hogy több évszázados vándorló életformájukból kifolyólag hiányt szenvednek az írásbeliségben, ami funkcióját tekintve lényeges feltétel volna a cigány nép kulturális fejlődése szempontjából. A romák nemzeti érdeke azért is tűnik csak másodlagosnak, mert Sztojka tisztában volt azzal, hogy műve többnyire csak az olyan műveltebb olvasókhöz juthat el, akik szakemberként vagy akár laikusként meg akarják ismerni a cigány nyelvet és irodalmat. Az analfabetizmus romák közötti magas aránya miatt pedig joggal nem számíthatott a roma olvasók figyelmére. Mindenesetre a hazájának tekintett Magyarország művelése érdekében roma szerzőként *Gyökszótár*ával létrehozott egy roma irodalmi korpuszt, amely kézikönyvként is funkcionál az általa sztenderdnek vélt roma írásbeliség megismeréséhez és alkalmazásához.

Nagyidai Sztojka Ferenc *Gyökszótára* – az első kiadást követően – csak 1890-ben nyeri el végleges formáját. Ennek megfelelően az első szakaszban egy nagyjából 13 700 szóból álló cigány–magyar szószedet található. A második egység liturgikus szövegeket, magyar költők (Etédi Sós Márton, Petőfi Sándor) verseinek fordításait és cigány–magyar népdalokat tartalmaz. A *Gyökszótár* harmadik részében olvashatók Sztojka Ferenc saját cigány és magyar nyelvű költeményei. A második, 1890-ben újra kiadott *Gyökszótár*ában nemcsak javította a korábbi, 1886-os kiadás hibáit, hanem egy új, negyedik szakasszal is bővítette irodalmi mellékletét, amelyben cigány népdalokat, közmondásokat, alkalmi verseket és két történelmi színművet is közölt.

E rövid felvezetéssel azt kívántam jelezni, hogy Nagyidai Sztojka Ferenc és életműve kapcsán igazán sokrétű tárgykörrel van szó, amely kérdések és összefüggések sokaságának izgalma rejti magában, jelen tanulmányban azonban csak arra tennék kísérletet, hogy bemutassam a Sztojka Ferenc-korpusz egyik centrális szereppel bíró darabját, *A cigányok vándorlása* című elbeszélő költeményt.

Sztojka Ferenc eposza a *Gyökszótár* harmadik fejezetében található,³ s jelentősége abban rejlik, hogy ez az első teljesen önálló költemény egy roma szerzőtől, amely a roma nép eredetmítoszatát próbálja létrehozni.

Barbárosoknak idején már Nagy-Ida vára állt,
 Ázsiából a cigányok nagy serege oda szállt,
 Azt nem tudni, melyik évben szállták meg a cigányok,
 Hogy aztat ők építették-e vagy a barbarusok.

Én a szóhagyomány után elbeszélem azokat, [...]⁴

Sztojka Ferenc cigány „honfoglaló eposza” szerint a cigányoknak volt egy ázsiai őshazájuk, amelyet elhagyva jutottak el Nagyidára. Művében Sztojka elhomályosítja a cigányok eredetére vonatkozó körülményeket, ugyanis az 1886-os első kiadásban még Afrikát jelöli meg cigány őshazaként, de 1890-ben, az általam vizsgált második kiadásban közölt szövegváltozatban már Ázsiából származtatja a cigányokat, vagyis elképzelhető, hogy az első kiadás esetében a cigányok indiai eredetére vonatkozó paradigmák mögé állt Sztojka Ferenc is. Az elbeszélésben valamiért nem derül fény arra, hogy a cigányok pontosan miért hagyták el az ázsiai őshazájukat, vagy hogyan éltek ott, és az sem, hogy miként jutottak el Nagyidáig. Viszont utalást tesz arra, hogy a cigányok nagy sereggel szállták meg Nagyida várát, ami azt jelezheti számunkra, hogy a cigányok hódítói szándékkal hagyták el őshazájukat. Ugyanúgy tisztázatlan marad az a körülmény is, hogy a cigányok mikor és hogyan vették birtokba Nagyida várát. A nagyidai várát ők építették-e, vagy a barbárosoktól foglalták-e el harccal? Ezen a ponton úgy látszik, hogy Sztojka Ferenc csak homályosan tudja bemutatni a cigányok és Nagyida kapcsolódását, s a bizonytalan utalások miatt a múlt kódébe vész a cigányok és Nagyida toposzértékű viszonya.

A magyar irodalomban Nagyida mint földrajzi helyszín a társadalomból kiszorult népek szempontjából válik fontos toposszá. Mind a Budai Ferenc *Polgári lexiconjában* közölt históriában,⁵ mind pedig Arany János vígeposzában⁶ a cigányok várvédelmének ironikus elbeszé-

3 NAGYIDAI SZTOJKA Ferenc, *Őcsászári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelvű gyök-szótára. Romaná dólva. (Egybekapcsolt, négyrészletű javított és bővített II. kiadás)*, Rosenbaum Nyomda, Paks, 1890, 188–195.

4 *Uo.*, 188.

5 BUDAI FERENC, *Polgári Lexicona*, III. kötet, Khór és Wein, Pest, 1866², 59–60.

6 ARANY JÁNOS, *A nagyidai cigányok = Arany János Összes költeményei I. Versek, versfordítások és elbeszélő költemények*, szerk. SZILÁGYI Márton, Osiris, Budapest, 2006, 949–1002.

lése történik, ez alapján pedig jellemzőnek tűnik, hogy a cigányok hősiességé helyett inkább a gyávaságuk komikus mivoltának irodalmi ábrázolásáról van szó a cigányokkal és Nagyida várával kapcsolatos történetekben.

Sztojka Ferenc is ehhez a toposzértékű hagyományhoz nyúl vissza, amikor költeményében a cigányok Magyarországon való megjelenésének történetét akarja elbeszélni.

Sztojkának valószínűleg rendelkezésére állhattak a Budai Ferenc és Arany János által megörökített történetek, erre azonban nincs utalás a műben, hanem úgy tűnik, hogy a cigányok népi emlékezetében fennmaradt „nagy-idai” történetet dolgozta fel ötvenhét versszakban. Ezzel pedig egy olyan sajátos elbeszélést hozott létre, amelyben egy cigány eredetmítoszt (re)konstruált.

Sztojka Ferenc az általa megénekelte cigány „honfoglaló eposz” cselekményét a magyar őstörténet mitikus idejébe helyezi, ugyanis a régi magyar mondaköltészet hun mondakörével fűzi össze a cigányok eredetmítoszt, mivel az elbeszélés szerint a cigányok már Attila, a hun fejedelem uralkodása idején (5. század) Nagyidán éltek. Itt állt a cigányok híres vára, amely arról volt nevezetes, hogy egyetlen hadsereg sem tudta elfoglalni. Még Attila, az „Istenek ostora” sem mert megütközni velük annak ellenére, hogy a cigányoknak nem is volt normális fegyverzetük.

Ha arra gondolunk, hogy hun mondák szerint Attila volt a kiválasztott, akit a hadisten az istenek kardjával fegyverzett fel azért, hogy a világ legyőzőjeként minden népet meghódítson, akkor feltűnő lehet az a mozzanat, hogy Attila bármekkora erővel ostromolta is a fegyvertelen cigány vitézek nagyidai várát, sehogy sem tudta legyőzni a cigányokat, ezért felhagyott a harccal és seregeivel elvonult. Belátható, hogy a cigányok harci erényeinek komikus ábrázolásával van itt dolgunk, ugyanis a hun–magyar mondák alapján tudhatjuk, hogy hadjáratai során Attila mindössze egy várost nem tudott elfoglalni, ez pedig Róma volt, amelyet megkímélt, miután Leó pápa kérésére megadta a békét a rómaiaknak, így visszavonultak Pannóniába. A hunok világhódító terjeszkedése során Attila tehát egyedül a Római Birodalmat és – a Sztojka-fikció szerint – a cigányok nagyidai várát nem tudta meghódítani, ezzel pedig Sztojka a mitikus idők cigány népét (a cigányok ősi felmenőit) a hun és a római népek eposzi magasságába emeli oly módon, hogy a magyar őstörténet egy részét belefűzi a cigány eredet-történetbe.

A harcok idejét követően a cigányok sokáig békeességben éltek tovább. Bővében voltak aranyuknak, ezüstnek, később mégis éhezés ütötte fel a fejét Nagyidán, mert a cigányok nem művelték földjeiket, így az élelmüket is hamar felélték. Mivel Nagyida már nem tudott tovább élelmet biztosítani a cigányoknak, ezért eltökélték, hogy elvándorolnak, és a várat Sztojka Pál vajdára hagyták, aki a Nagyidáról elvándorló ősi cigány nemzetségek fő vajdája volt.

Eloszlottak kilencz felé s így lett kilencz ágazat.

Lovak hátára rakodtak s vitték purdjajaikat,
Magyarország észak-kelet része felé ballagtak,
Első csapat egyenesen Debreczenbe utaztak.

Debreczen városa alatt jól érezték magokat,
Hamarjában csináltak is egynéhány sátorokat,
Másik csapat szeged felé vette az első útját,
De ott őket nem engedték s így megszállták Dorozsmát.

Harmadik és a negyedik csapatok is jövének.
Magyarországot bejárni a fekete cselédek,
Ötödik és a hatodik Bosznia határára,
Egyik része Sátorovics, másik pedig Dobojsra.

A hetedik csapat pedig elment a Dunán túlra
Sárbogádról elzavarták s mentek Simontornyára.
Nyolczadik és kilenczedik oszlott Erdélyországra,
Egyik csapat Nagy-Szebenre, másik meg Kolozsvárra. [...] ⁷

A történet cselekménye szerint miután a cigányok elhagyták Nagyidát, vándorlásaik során kilenc nemzetségre oszlottak. Az egyik nemzetség Debreczenben telepedett le, ahol Kucsujt és Gyorgyit választották meg vajdáiknak. Innen Ceglédig, majd végül Kecskemétig jutottak el, ahol a kolompár és lókupec mesterségeket űzték.

A második kompánia Szeged irányába indult, de onnan elzavarták őket, így a város közelében lévő Dorozsmán telepedtek le, viszont élelemhiány miatt továbbvándoroltak Kalocsára, ahol vasmunkával keresték a megélhetésüket. Vezetőjük Zdrávnó és Piránca volt.

7 NAGYIDAI SZTOJKA, *I. m.*, 189.

A harmadik cigány csapatot Pápárunga vezette Dunapatajig, ahonnan hamar elüldözték őket a helybeliek. Ráadásul egy darab túró miatt hatalmas verekedés támadt a közösségen belül, így ez a nemzetiség hamar szétszéledt.

A cigányok negyedik csapata csatlakozott Attila hódító seregéhez. Vajdájuk az öreg Nénéka volt, akit harci erényei miatt hősi vitézei közé választott Attila.

Az ötödik és hatodik nemzetséget Mánulábu vezette, és Boszniában Dobojban szálltak meg, ahol kezdetben jól éltek a cigányok, de ismét éhség ütötte fel a fejét, ezért a megélhetés érdekében magukra vállalták a gradasaczi vár építését. Amikor a várépítéshez rendelkezésükre álló keretet eltékoztolták, lopni és csalni kezdtek, de a munkát így sem tudták elvégezni, ezért elüldözték őket Tulzára, ahol Juris pasa megszánta és védelme alá vette őket. A cigányok ekkor megfogadták, hogy tisztességesen élve, becsületes kőműves- és ácsmunkával keresik meg a kenyerüket. Ettől kezdve a bosnyákok és a törökök is tiszteletben tartották a cigányokat, Juris pasa pedig négy év és két hónap alatt felépítette velük Gradasacz várát, amelyet át is adtak a pasának, aki a szolgálatért cserébe bőségesen megjutalmazta a cigányokat, akik pénzt és földet kaptak saját váruk felépítésére, és így letelepedhettek Boszniában. A boszniai cigány csapat becsületességének híre a török szultánhoz is eljutott, aki fel is kérte a cigányokat a szarajevói vár felépítésére.

Nagyidáról a Dunántúlra is eljutott a cigányok hetedik nemzetsége, akiket Sárbogárdról Simontornyára zavartak. Itt kezdetben jó sorsuk volt, mivel azonban szerették a vándoréletet, innen is továbbálltak, így a csapat egyik része Fehérvárra, a másik Ozorára, a harmadik pedig Ráckevére vándorolt. Vásárokon adtak, vettek, cseréltek, jeleskedtek a lókereskedésben is. A lacházai lóvásárban azonban olyan verekedésbe keveredtek, hogy attól fogva nem engedték őket nagy csapatokba tömörülni, és nem is tűrték őket sokáig egyetlen városban sem. Ezért hatóságilag azt rendelték el számukra, hogy a rend fenntartása érdekében válasszanak vajdát maguk közül. A cigányok Dunavecscén tartották a vajdaválasztást. A csapat egyik része Kozákéstyót vagy Puczát akarta vajdának. A kérdést végül egy erőpróba (ki tudja a baromkútnál lévő vályút messzebbre cipelni?) révén akarták eldönteni, mivel azonban egyik sem tudta a másikat legyőzni, ezért mindkettőt megválasztották vajdának. Ezt követően a cigányok egy része Dunavecseről Pentelére, a másik része pedig Pilisre vándorolt tovább, de nemzetségük tagjai később minden megyébe eljutottak.

A cigányok nyolcadik és kilencedik kompániája Erdély felé vonult, és egyik részük Nagyszebenben, a másik pedig Kolozsváron telepedett le. Amikor azonban e településeket kinőtték, a romániai Bukarestig haladtak tovább. E csapatok egy része Velencére vándorolt, amely alatt Sztojka talán a Gárdonyi járásban található községet érthette. Sztojka elbeszélése szerint később ezek a cigány csapatok 1514-ben csatlakoztak a Dózsa György-féle parasztfelkeléshez,⁸ és pártütökként mindenütt fosztogattak, aminek következményeként kitiltották a Magyarországra később érkező vándorcigánycsapatokat. A korábban letelepedett és házakba költözött cigányokat azonban nem üldözték.

Sztojka elbeszélése azzal zárul, hogy az évszázadok során a cigányok kisebb része továbbra sem hagyott fel a vándorlással és vonakodtak a művelődéstől és a katonasorozástól, azonban a letelepedett, „törzsökös” cigányok iskolát végeztek, vagyis művelni kezdték magukat, és a hadi szolgálatban is vitézi módon vették ki részüket.⁹

Nagyidai Sztojka Ferenc *A cigányok vándorlása* című eposzának egyik legfontosabb funkciója, hogy egy lehetséges roma történelmi perspektívát kínál fel. A 19. században a roma kultúra elmaradottsága többek között azzal volt magyarázható, hogy a romák részéről nem jelentek meg olyan írott emlékek, amelyek közvetíteni tudtak volna a múlt- és jelenbeli értelem között, vagyis a romák részéről már égetően hiányoztak azok az állítások, amelyek képesek válaszokat adni a származásukkal és történetükkel kapcsolatos kérdésekre. Ez a hiány volt az oka annak, hogy a romák származását illetően találgatáson alapuló teóriák sokasága jelent meg az európai köztudatban.

A cigányok vándorlása továbbá általánosan válik fontos és roppant érdekes szépirodalmi alkotássá, hogy Sztojka Ferenc nem a romantika egzotizáló és kolonizáló nézőpontjából tekint a cigányokra, hanem roma szerzőként igyekszik megfogalmazni a cigányság saját narratíváját. Felismerte ugyanis, hogy a 19. századi roma kultúra nagyon erős narratív szükséglettől szenvedett, amelyet azzal igyekezett orvosolni, hogy

8 A Sztojka-fikcióban a cigányok és Dózsa György „szövetsége” azért tűnik érdekesnek, mert korábbi anekdoták szerint Dózsa Györgyöt éppenséggel cigányokkal végeztették ki. A Dózsa kegyetlen kivégzésére irányuló történetek hitelességét az utólag kezelt legendákban található bizonyos elemek variációja kétségessé teszi. Ennek megfelelően több teória is élt Dózsa kivégzése kapcsán. Az egyik legismertebb szerint Dózsa bírái cigány kovácsokkal vaskoronát készítettek számára, melyet háromszor megtüzesítettek és háromszor a fejére helyeztek. Más történetek szerint Szapolyai János azokra a cigányokra bízta Dózsa György kivégzését, akiknek abban az időben a hőhérság volt a mesterségük.

9 NAGYIDAI SZTOJKA, *I. m.*, 195.

az általunk is megismert eposzában kísérletet tett egy érvényes költői elbeszélés alakzatának felvázolására, amely már lehetőséget nyújthat arra, hogy a roma kultúrával és történelemmel kapcsolatos, lényeges és aktuális értelmek közvetíthetővé váljanak a romák múltja és jelene között. Fontos megjegyezni azonban, hogy nem minden epikai elbeszélési kísérlet képes létrehozni kapcsolatot a múlt- és jelenbeli értelem között, s emiatt elégtelenek és méltatlanok maradtak a mű feladatához, funkciójához.¹⁰ Az irodalmi kritika feladata lesz eldönteni azt a kérdést, hogy vajon Nagyidai Sztojka Ferenc sikeres vagy sikertelen költői elbeszélést hozott-e létre. A mű megjelenése óta több mint egy évszázad telt el, de sajnos a 20. századi és a kortárs roma (és nem roma) irodalmárok még napjainkig sem fordítottak kellő figyelmet Sztojka Ferenc munkásságára, annak ellenére, hogy mindenképpen fontos és egyedülálló irodalmi kísérletről van szó, amely nemcsak az irodalomtörténeti, hanem a romológiai és művelődéstörténeti diskurzusok számára is egyaránt releváns lehet.

Mindenesetre a Sztojka-eposz egyik kulcsfontosságú mozzanata annak leszögezésében áll, hogy a cigányoknak közös eredetük van, amely, mint láthattuk, részben a magyar őstörténethez is kapcsolódik. Ennek legfőbb üzenete pedig az, hogy a cigányok már a hunokkal egyidejűleg jelen voltak Magyarországon, ami azt is jelentheti, hogy a magyar földnek ők is ugyanolyan legitim lakói, mint a magyarok.

Sztojka Ferenc elbeszélésében tehát az ázsiai őshazát elhagyó, majd a nagyidai várat megszálló és hőiesen védelmező vitéz cigány ősközöség vérvonalából származnak a cigányok, akik Nagyidáról elvándorolva benépesítették Magyarországot és környékét. Ez az eredetnarratíva olyan nemzetképeseleti és önreprezentatív beszédmódban jut kifejezésre, amely egy önálló genealogikus magyarázatot hoz létre azáltal, hogy Sztojka Ferenc válaszokat igyekszik megfogalmazni arra vonatkozóan, hogy kik a cigányok, honnan származnak, kik az őseik, miként jelentek meg Magyarországon és Európa-szerte, illetve a vándorlások során hogyan jött létre az egyes cigány nemzetségek diaszpórája, s hogy letelepedésük során miként váltak művelődő, katonai szolgálatot teljesítő és mesterségeket űző közösséggé.

10 S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalomrendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Balassi, Budapest, 2005, 235–236.

Halper László

ROMÁK A MAGYAR ZENEI ÉLETBEN

Ha a magyar romák által játszott zenei stílusokról beszélünk, rögtön meg kell jegyezni, hogy az Európában élő roma zenészek sehol sem hoztak létre egy teljesen különálló zenei stílust, hanem az adott térség zenei műfajait játszották a maguk zenei felfogása szerint. Ezzel persze sok új stílus és zenei divat létrejöttét segítették elő.

Magyarországon a cigányzenészekről a 15. század óta találunk leírásokat, de fő foglalkozásként ez csak a 18. század második felében jelent meg a romák körében. A feljegyzések szerint már II. Rákóczi Ferenc felkelésében is részt vettek roma muzsikuskok, és a fejedelmet egészen Rodostóig kísérték. A zenészek nehéz helyzetbe kerültek a szatmári béke után, mivel I. József császár utasítására elvették hangszereiket, és a szegedi vár udvarán égették el azokat.

A 18. század leghíresebb cigányzenészei Barna Mihály és Czinka Panna voltak. Az utóbbi cigányzenekarában két hegedű, egy cimbalom és egy nagybőgő kapott helyet, ezzel kialakítva a magyar cigányzenekarok alapvető felállítását. A cigányzene népszerűségét a 18. század utolsó évtizedeiben a magyar nacionalista mozgalom is elősegítette, amelynek következtében új műfajok jelentek meg a zenében és a táncban egyaránt. A cigányzenészek tudományosan is igazolható története Magyarországon Bihari Jánossal kezdődött – vele lépett a nagy nyilvánosság elé a cigánymuzsika. A 19. század elején a palotás és verbunkos zene a magyar függetlenségi mozgalmak szimbólumává vált. A század elején a cigányzenészek lettek a magyar nemzeti zene képviselői. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején a csatákat megelőzően cigányzenekarok játszottak a katonáknak, hogy zenéjükkel lelkesítsék és szórakoztassák őket. Hogy milyen megbecsült tagjai voltak a honvédseregnek, az is mutatja, hogy olyan díszes egyenruhát kaptak, hogy folyton magas rangú katonáknak hitte őket az ellenséges haderő, és elsősorban őket kezdték el löni. Sárközi Ferenc cigányprímást érdemei elismeréseként Kossuth Lajos hadnaggyá léptette elő, és kinevezte a szabadságharcban részt vevő összes cigányzenész főkarmesterévé.

A városi cigányzene a 19. században jött létre mint magyar népies műzene, ekkor alakult ki a magyar nóta műfaja. A század leghíresebb roma zeneszerzője Dankó Pista volt. A 20. század elején még nagy lét-

számúak voltak a cigányzenekarok, nem voltak ritkák a 20-22 tagú zenekarok sem. Ezekben a bandákban (ez a cigányzenekarok eredeti elnevezése) több hangszer is meg volt kettőzve – a klarinét, a cimbalom és a cselló. A 30-as években, amikor a vendéglő- és kávéház-tulajdonosok számára kötelezővé vált a zenészek után betegbiztosítást fizetni, a zenekarok létszáma jellemzően 8 főre csökkent: primás, segédprimás, terces, kontrás, brácsás, klarinétos, bőgős, cimbalmos.

A 19. század végén és a 20. század legelején nagyon jó helyzetben voltak a magyar cigányzenészek, hiszen a szórakoztató zenében gyakorlatilag nem volt vetélytársuk. Európában olyan népszerűeknek számítottak a magyar cigányzenekarok, hogy egy időben Párizsból kitiltották őket, mert túl nagy konkurenciát jelentettek a helyi muzikusoknak:

Párizsban tilos a magyar cigánymuzsika • Párizsban a kávéházak és éttermek bojkottálják a magyar cigánymuzsikát. A bojkott oka az, hogy a cigányzenészek elnyomják a francia zenekarokat, és konkurenciát csinálnak a francia alattvalóknak.¹

Sőt, még hamisították is a magyar cigányzenekarokat:

A meghamisított magyar cigány • Még eddig azt tapasztalhattuk, hogy mindenben – ami, úgyszólván, nagyon természetes – az eredetit utánozzák. Azonban nem tagadható az sem, hogy az utánzásban is van művésziesség. De ha a művésziesség valamiből hiányzik, úgy az mindenesetre közönséges vagy még azon is alóli. Ugyanez a megállapítás nyilvánul meg a külföldön történt, szokatlan meghamisításban. Ugyanis a magyar cigánymuzsikus a hivatásos zenészeink közül az egyetlen specialitásunk. Ez az, ami mostanság meghamisítottan szerepel a külföldön. Zürichben történt meg, hogy cseh muzikusokat bűjtattak magyar sujtásos díszöltözetekbe, amelyekben úgy tüntették magukat, mintha legalábbis magyar cigányzenészek volnának. De nemcsak az öltözet változtatásával akartak arról kifejezést adni, hogy cigányzenészek, de a nevük változtatásával is. Például egyik helyen egy cseh muzikus banda Vörös Miska, a másik helyen pedig Balog Bandi néven szerepeltette a zenekarvezetőt.²

1 Magyar Czigányzenészek Lapja 1909. március 15.

2 Népzenekekarok Újságja 1910. augusztus.

A cigányzenészeknek az első igazi konkurenciát jelentő kihívást a 20. század elején a divatba jövő amerikai zenei stílusok jelentették – elsősorban a cakewalk és a ragtime.

Így ír erről 1908-ban a Magyar Czigányzenészek Lapja:

Amerikai zenekarok • Az Amerikában levő cigányzenekaroknak nagyon rosszul megy a soruk. Az ottani zenés helyek nagyon le-szorították a zenekarok honoráriumát, mert mostanában ott a szercezenekarokat kultiválják. Figyelmeztetjük a cigányzenekarokat, ne üljenek fel külföldi impresszáriók csalogató ígéreteinek, mert Amerika jelenleg rossz talaj.³

Miután a mulatni vágyó közönség mindig a legfrissebb slágereket akarta hallani, ezért a cigányzenekaroknak nagyon hamar meg kellett tanulniuk ezeket az új kompozíciókat. A „Császári és Királyi udvari tánczenész” címmel kitüntetett ifj. Berkes Béla már 1912-ben készített ragtime-felvételeket. Annak, hogy az ezt követő években a cigányzenészek könnyen el tudták sajátítani a jazzes stílusú számokat, a tehetségen túl zenei, stílári okai is vannak.

A dzsesszzenekarok és a cigányzenekarok játékmódja sok tekintetben rokon egymással. Először is mindkét stílus sajátja, hogy a zenekarban lévő hangszerek egyes szólamai nincsenek pontosan, kötötten leírva, hanem a stílus íratlan szabályai szerint a muzsikások maguk alakítják ki azokat. A harmóniamenet természetesen egyeztetve van, de hogy az akkordok pontosan hogyan szólalnak meg, az már a zenészekre van bízva. Ez egy kicsit hasonló a barokk zenében használatos számozott basszus gyakorlatához. A dzsesszre jellemző improvizáció is jelen van a cigányzenében az úgynevezett variáció formájában, ami leginkább abban különbözik az improvizációtól, hogy jobban kötődik az adott darab témájához. Amiben Európában különleges volt a Magyarországon dzsesszt játszó cigányzenészek stílusa, az az, hogy inkább az amerikai zenei felfogást, stílust követi, mintsem az európai roma-swing vonalat. Ennek talán az lehet az oka, hogy itt a muzsikások elsősorban az amerikai filmekből és lemezekről ismerték meg ezt a műfajt.

A dzsessz mellett a klasszikus zene iránt is egyre nagyobb érdeklődést mutattak a cigányzenészek. Ez a műfaj sem állt tőlük messze, hiszen a kávéházak, éttermek vendégei gyakran kértek részleteket

3 Magyar Czigányzenészek Lapja 1908. augusztus.

operanyitányokból, híres áriákból és egyéb klasszikus művekből. Ez is mutatja, hogy milyen fantasztikusan nagy repertoárral kellett rendelkeznie egy cigányzenésznek. Ezért is alakult ki az a szokás, hogy a muzsikások a gyerekeiket már viszonylag kis korban gyakran elvitték magukkal az éttermekbe, kávéházakba – ki hol muzsikált –, hogy már akkor elkezdjék magukba szívni ezt az óriási repertoárt.

A klasszikus zene felé való nyitásra jó példa a világhírű zongoraművész, Cziffra György (1921–1994). Az ő édesapja id. Cziffra György cigányzenész, cimbalmos volt, aki az első világháborút megelőzően Párizsban élt, ahonnan a francia hatóságok deportálták, és csak a háború után tudott hazajönni. Cziffra György családja – édesanyja és két nővére – 1914-ben tért haza, és nagy nyomorban éltek Angyalföld „Tripolisz” becenevet viselő szegénynegyedében. Ő már ott született, zenei tehetsége nagyon korán megnyilvánult. Nyolc éves volt, amikor Dohnányi Ernő segítségével bekerült a Zeneakadémiára, ahol Dohnányi mellett Weiner Leó és Ferenczy György volt a tanára. 13 évesen már itthon és külföldön is koncertezett. Kiváló improvizációs képessége már gyerekkorában megmutatkozott. Így a dzsessz műfaja sem állt távol tőle, amit kamatoztatni is tudott, amikor a tanulmányai mellett lokálokban kellett játszania, hogy családját anyagilag tudja segíteni a nehéz 30-as években. Tagja volt a legendás Arizona mulató zenekarának is, ahol a korszak legkiválóbb muzsikusaival játszott együtt. 1942-ben behívták katonának, később szovjet fogságba került, ahonnan többször is megszökött. 1946 szeptemberében jutott haza, 1947-től folytatta tanulmányait a Zeneakadémián Ferenczy Györgynél. Ebben az időben anyagi okok miatt ismét játszott a pesti éjszakai élet ismert szórakozóhelyein. 1950-ben feleségével és kisfiával együtt megpróbált disszidálni, de elfogták és kényszermunkatáborba zárták. Kőfaragó üzemben és a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem építkezésén dolgozott. Innen 1953-ban szabadult, és bár a fizikai munka nagyon megviselte a kezeit, újra zongorázni kezdett. A mindennapi megélhetésért természetesen újra kellett játszania a vendéglátóiparban, de emellett megpróbálta elindítani klasszikus zenei pályafutását is – ami viszont nehezen ment, mert zseniális képességei miatt több irigye volt, mint támogatója. 1956. október 22-én még tartott egy nagy sikerű koncertet a Zeneakadémián, de utána, az októberi eseményeket kihasználva, elhagyta Magyarországot. Nyugat-Európában végre értékelték különleges tehetségét, és így művészete kiteljesedhetett. A következő évtizedekben a világ egyik legismertebb zongoraművés�évé vált.

Egy másik példa azokra a klasszikus zene felé forduló muzsikusokra, akik cigányzenészgyökerekkel rendelkeztek, a legendás hegedűművész, Banyák Kálmán. Ő elsősorban a zenészek között lett ismert, különösképpen természete miatt ugyanis nem tudott befutni egy olyan nagy ívű pályát, mint Cziffra György. Pályatársa, Sívó József hegedűművész, a Bécsi Zeneakadémia professzora így emlékezett rá: „Banyák Kálmán volt a legnagyobb kvalitású muzsikus, akivel életemben találkoztam. Véleményem szerint ő volt az évszázad hegedűse.”⁴

Banyák Kálmán (1927–1993) Kunszentmiklóson született, és 2-3 évesen már hegedült. Kivételes tehetségét édesapja úgy vette észre, hogy miután hegedűórát tartott, és a tanítványát kikísérte a kertkapuhoz, a házból hegedűszót hallott. Amikor visszaért a házba, legnagyobb meglepetésére a fiát látta ott hegedülni, aki úgy fogta a hangszert, mint egy csellót, és próbálta lejátszani azt a dallamot, amit a hegedűórán hallott. Ezt a tehetséget látva, a kunszentmiklósiak segítségével a kis csodagyerek felkerült Pestre, ahol a híres hangszerész Reményi család vette szárnyai alá, és az ő segítségével kezdte el tanulmányait. Már 12 évesen megnyert egy nemzetközi versenyt. Klasszikus zenei tanulmányai mellett 1944-től az Ostende kávéház rajkózenekarában is játszott. Később a Zeneakadémián Zathureczky Ede növendéke volt, 1952-ben pedig már az Operaház zenekarának koncertmestere lett. A klasszikus zene mellett gyakran játszott tánczenekarokban is, például tagja volt a legendás Jósomszédság zenekarnak, amelyben a kor legjobb muzsikusával játszott együtt. Az 50-es években a Zeneakadémián megismerkedett Yehudi Menuhinnal, aki Banyák disszidálása után igyekezett segíteni a nemzetközi karrierjét. Végül is Amerikában telepedett le, ahol öt évig a New York-i Filharmonikusok koncertmestere is volt. Később több jó nevű szimfonikus zenekarban is játszott az Egyesült Államokban.

Banyák Kálmán és Yehudi Menuhin első találkozásáról így mesélt unokaöccse, Banyák Nándor:

Még a háború után, az ötvenes évek elején történt. Onnan kezdéném, hogy Kálmánnak volt egy vastag irhabundája. Nagyon nagy tél volt. Mindenki, aki ismerte Kálmánt, tudta, hogy kesztyűt sosem hord. Nem fázott a keze, amit nem is értek tulajdonképpen. Egy

4 HALPER László, *Zenészlegendák. Legendás történetek legendás romazenészekről*, FROKK, Budapest, 2013, 33.

nagy, irtózatosszéles karimájú kalapja volt. Ott voltunk nála, és mondta, hogy menjünk sétálni. De valami tíz fok körül volt a hideg. Kimentünk az utcára sétálni, de azt tudni kell, hogy Kálmán nagyon szótlan volt, nem beszélgetett, csak mentünk. Mindenki el volt foglalva a saját gondolatával. De már én majd megfagytam. Aztán később rájöttem, hogy ő mit számolgatott. Yehudi Menuhinnek aznap volt a főpróbája Budapesten, a Zeneakadémián. Kálmán kiszámította, hogy ha tíz órákor odamennek – márpedig a nagy művészek általában pontosan szoktak megjelenni a próbán –, akkor a megállásokkal együtt, és ha Menuhin kap esetleg egy-két kérdést, mikor fejezik be és mikor lesz szünet. Addig sétáltunk a hidegben. Utána bementünk a Zeneakadémiára, a hangolóba. A művész lejött a színpadról, körbeállták a növendékek, a tanárok és a rajongók. Kálmánról mindenki tudta, hogy irtózatosszéles kötözködő. Bementünk, Kálmán megállt az ajtóban, és a nagy zsvivaj szép lassan csönddé vált. Érezték, hogy történni fog valami. Szóval megállt, de nem is köszönt. Menuhin ott állt szemben vele, kezében a hegedűvel, de akkor még nem ismerte őt. Kálmán egyenesen odament Menuhinhez, se köszönés, se semmi. Az irhabunda begombolva, a kalap rajta. Megfogta a hegedűt, Menuhin persze odaadta, mert úriember volt, szóval Kálmán megfogta a hegedűt meg a vonót, és egymás után kétszer eljátszotta Paganini *Moto Perpetuo*ját, amit a világon talán csak öten tudnak igazán nagy tempóban egyszer is eljátszani. Kálmán bundában és kalapban kétszer is eljátszotta egymás után. De nem ám, hogy megizzadt volna. Menuhinről szakadt a víz. Kálmán odament hozzá, visszanyomta a kezébe a hegedűt és a vonót, megfordult és elment. Ilyet meg mert csinálni. Botrány, hatalmas botrány. Menuhin meg rögtön azt kérdezte: „Én még ilyet nem hallottam. Ki volt ez?” Mondták neki, hogy ne haragudjon meg minden. „Dehogy haragszom – mondta –, ki volt ez? Hallanom kell őt még játszani!” Én ki se mertem menni Kálmánnal. Nem lehetett kimenni, mert az ember a szégyentől nem látott. Ő fogta magát és elment. És akkor mondták Menuhinnek, hogy ez a hegedűs Banyák Kálmán volt. Még ugyanaznap délután Menuhin Szélessel, aki kulturális miniszterhelyettes volt, elment Kálmánhoz. Azt tudni kell Kálmánról, hogy nála bútor az kevés volt. Volt egy széke, de az, szegénykém, olyan volt, hogy arra ráülni nem lehetett, mert a pörkölttől kezdve a lekvárig minden volt rajta. Bementek Kálmánhoz, Széles, aki imádkozta Kálmánt, Menuhin, a tolmács meg mindenki. Beléptek az

ajtón, Széles galambszürke öltönyben volt. Kálmán azt mondja Szélesnek, így uraskodva: „Parancsolj, kérlek szépen, foglalj helyet.” Hát az, szegénykém, nem mert nemet mondani, és szép óvatosan leereszkedett a székre. Menuhin továbbra is ott állt, és azt mondta: „Azért jöttünk, mert nagyon szeretném Önt még egyszer hallani hegedülni.” Azt kérdi Kálmán: „Na és mit akar hallani?” És akkor mondott valamit Menuhin, amire már nem emlékszem pontosan. Erre azt mondja neki Kálmán: „Igen? Ezt akarja hallani? Száz dollár!” Erre mindenkinek kiugrott a szeme. Először is valutát nem volt szabad tartani abban az időszakban, és ő száz dollárt kért, meg hát egyébként is, Yehudi Menuhintól száz dollárt kérni... Én tudtam, hogy ha nem adja oda a száz dollárt, Kálmán két hangot sem fog játszani, hiába Menuhinról van szó. Menuhin benyúlt a zsebébe. Volt nála pénz. Benyúlt, és odaadta a száz dollárt. Kálmán pedig elhegedülte neki, amit kért. Azt mondta Menuhin, hogy ő még ilyet nem hallott. „Hát ez valami csodálatos!”⁵

A következőkben azokról a muzsikusokról lesz szó, akik elsősorban a dzsessz felé fordultak. Meg kell jegyezni, hogy természetesen mindegyikük „anyanyelvi szinten” játszott a hagyományos cigányzenét is. Először is meg kell említeni Radics Gábor dzsesszhegedűst. Ő 1906-ban született és 1971-ben hunyt el. Először klasszikus zenei tanulmányokat folytatott a Zeneakadémián, ahol Hubai Jenő növendéke volt. Édesapja korai halála miatt meg kellett szakítania a tanulmányait, majd a szórakoztató zene területén folytatta a pályáját. Rövidesen saját zenekart alapított. A hegedű mellett kiválóan szaxofonozott is. (Ez abban az időben nem volt példa nélküli, pl. egy másik kiváló muzsikus, Piroska Zoltán is hegedült és szaxofonozott.) Radics Gábor a harmincas években hosszú ideig Párizsban élt, ahol megismerkedett Josephine Bakerrel, akinek a zenekarában koncertmester lett. Vele bejárta a világot, még Sanghajban is koncerteztek. Abban a zenekarban a kor egyik legjobb cimbalmosa – Hosszú János – volt vele. Ő olyan virtuóz módon cimbalmozott, hogy akik hallották ebben a zenekarban játszani, azt mesélték, hogy ha valaki nem látta, csak hallotta a zenekart, azt hitte, hogy zongora játszik benne. Radics Gábor Párizsban részt vett egy dzsesszhegedűversenyen, ahol Stéphane Grappelli és Joe Venuti mögött a harmadik helyezést érte el. Azt hozzá kell tenni, hogy ő volt az

egyetlen, aki nem saját zenekarával játszott ezen a versenyen, ami nagy hátrányt jelentett számára. A klasszikus tanulmányok természetesen nem múltak el nyomtalanul, még a rossz minőségű felvételeken is hallható, hogy neki mennyivel szebb tónusa volt a hegedűn, mint az említett ellenfeleinek. Természetesen ez abból is adódott, hogy akkoriban már óriási hagyománya volt a hegedűkultúrának a magyar cigányzenészek körében. Radics Gábor a háború után, 1947-ben fiatal gyerekekből egy rajkózenekart állított össze, akikkel járta a világot és még Brazíliába is eljutott. São Paulóban letelepedett, és később az ottani zenekarával lemezeket is kiadott.

Az első nagy nevű gitárosok a mindenki által csak „Patkány testvéreként” emlegetett Horváth fivérekéből kerültek ki. Édesapjuk korának egyik legkiválóbb brácsása volt. Édesanyjuk több hangszeren is játszott – harmónium, cimbalom, gitár, brácsa, hárfa. Fiait is tanította ezekre a hangszerekre, sőt, ha férje megbetegedett, muzsikálni is bement helyette. A fivérek közül a legidősebb – Horváth Elemér – hegedűművész volt. Ő 1920-ban született és 1978-ban hunyt el. Amikor Yehudi Menuhin Budapesten koncertezett, a Parlamentben rendezett fogadáson Horváth Elemér hegedült a világhírű művésznek. Menuhinnak annyira megtetszett a játéka, hogy többször is meghallgatta őt a Balaton étteremben, ahol Horváth Elemér klasszikus darabokat is játszott neki. Menuhin nagyon elismerően nyilatkozott róla egy újságírónak, ami egy újságban meg is jelent akkoriban. Amikor '56-ban Horváth Elemér elhagyta Magyarországot, Menuhin nagyon sokat segített neki az első időkben. Később Amerikában szállodát nyitott Aranyhegedű néven.

A sorban a második fivér, Horváth Sándor (1923–1977), akinek tulajdonképpen beceneve volt a „Patkány”. Ő volt talán az első jelentős gitáros a cigányzenészek között. Először édesapjához hasonlóan brácsázni tanult, de később áttért a gitárra. Nem csak a zenében volt nagyon tehetséges: már egészen fiatalon nagyon jól szteppelt, sőt filmekben is játszott, így például a *Heten, mint a gonoszok*, *Egér a palotában* címűekben.

Az ő példáját követve öccse, Horváth Lajos – akinek Kati volt a beceneve – a hegedű mellett szintén elkezdett gitározni (1924–1980). Őt azért becézték Katinak, mert a szülei azt hitték, hogy kislányuk születik, és már a nevét is kitalálták. Nagy meglepetésükre kisfiuk lett, de becenévként rajtaragadt a Kati. Egy érdekes történet volt, hogy sok év után külföldön összetalálkozott Sándor és „Kati”, és mielőtt bármit is kérdeztek volna egymástól az utcán, elkezdtek egymásnak gitározni,

kvázi párbajozni. Ez is mutatja, hogy számukra a zene volt a legfontosabb. Horváth „Kati” Lajost később gitározás közben kétszer megrázta az áram, ezért lerakta az elektromos gitárt, és ezután csak a hegedülés-sel foglalkozott, kiváló primássá képezte magát. Fia, Kathy Horváth Lajos ma nemzetközi hírű hegedűművész, zeneszerző és a FROKK igazgatója. Az ő gyerekei is folytatták a családi hagyományt, lánya hárfaművész, fia hegedűművész lett.

A legfiatalabb „Patkány testvér” Horváth „Kispatkány” Dezső volt (1931–2005). Neki fantasztikus hallása és zenei memóriája volt. Rendelkezett egy olyan képességgel is, amihez hasonlóval én életemben nem találkoztam. Bármilyen darabot, amit ismert – a magyar nótától kezdve a klasszikus zenei darabokig a dzsesszen át –, mindent rögtön akkorddallammal játszott le a gitáron. Ez azt jelenti, hogy a dallamban lévő minden egyes hanghoz egy akkordot fogott. Ez egy egészen kivételes képesség. A kiváló hallását és a páratlan memóriáját a következő történet mutatja meg a legjobban: 12-13 éves lehetett, amikor bátyjai adtak neki egy kis pénzt, és megkérték, hogy menjen el a moziba, nézzen meg három amerikai filmet, és utána mutassa meg nekik a film slágereit. A lakásukon délután összejöttek az akkori zenei élet krémjét jelentő muzsikusok – Cziffra György, Bacsik Elek, Piroska Zoltán, Kovács Gyula –, és Dezső elénekelte nekik eredeti hangnemben az új amerikai slágereket. Ezeket általában Cziffra György jegyezte le, és este már játszották is – például az Arizona mulatóban, ahol akkor Horváth Patkány Sándor és Cziffra György is a zenekar tagjai voltak. Dezső bácsi azt is mindig hozzátette, amikor erről mesélt, hogy Cziffra György általában érdekesebb, szebb harmóniakat írt ezekhez a számokhoz, mint az eredeti volt.

A következő generáció egyik legkiválóbb muzsikusa Bacsik Elek volt (1926–1993). Nemzetközi viszonylatban az akkori magyar roma dzsesszenészek közül ő érte el a legnagyobb sikereket. Édesapja, Bacsik Árpád kiváló brácsás volt. Bacsik Elek gyerekkorában hegedülni és csel-lőzni tanult. Hivatásos muzsikusként először 17 évesen nagybátyám, Mágó Károly zenekarában játszott, ahol másik nagybátyám, Mágó Béla cimbalmozott. Ez egy trió volt, amelyben, ahogy Mágó Károly nagybátyám mesélte, Elek már akkor fantasztikusan játszott. Ez nem könnyű dolog, mert a cselló egy bariton hangszer, ezáltal hol egy belső szólamot kell játszania, hol a basszusmenetet kell követnie. Gitározni nagybátyámék gitárján kezdett, és már nagyon hamar kiválóan játszott ezen a hangszeren is. Egy zenésztől kölcsönkért egy amerikai kotta-

iskolát, amelyből rengeteget tanult. 1948-ban a Lecák zenekarral kiment Bejrútba. A háború előtt Lecák (Oberdorfer Árpád) zenekara nagyon híres volt, többek között Cziffra György zongorázott és Piroska Zoltán szaxofonozott benne. Olyan legendás helyeken játszottak, mint a Moulin Rouge és az Arizona. Lecák Libanonból hazajött, hogy meghosszabbítsa a zenekartagok útlevelét, de az itthoni változások miatt már nem tudott visszautazni Bejrútba. A zenekartagok ott maradtak útlevél nélkül, és ki hogy tudott, továbbutazott – szétszéledtek a nagyvilágban. Ezután Bacsik Elek sohasem tért vissza Magyarországra. Libanonban szerzett egy úgynevezett laissez-passer-t (hontalan útlevelét), amellyel Libanonból Olaszországba utazott. Nyelvzseni volt, akárhol élt, pillanatok alatt anyanyelvi szinten beszélt az ottani nyelvet. Olaszországban beiratkozott hegedűtanulásra. Ezután élt Spanyolországban és Portugáliában is. 1949-ben Bernben Hazy Osterwald zenekarában gitározott. Itt ismerkedett meg a bebop zenével, amelyről így írt: „Rögtön lenyűgözött ez a zene, amikor meghallottam. Elmentem, és megvettem az összes Dizzy- és Parker-lemezt, amit csak találtam.”⁶ 1959-ben Párizsban az Art Simmon trióban játszott a híres Mars klubban, amely az Európába érkező amerikai zenészek törzshelye volt. 1962-ben készítette el első lemezét *The Electric Guitar of the Eclectic Elek Bacsik* címmel. Ezen a lemezen – kihasználva a több sávra való felvétel lehetőségét – a kíséretet is felgitározta. Ez akkor nagyon új dolognak számított. Még ebben az évben fellépett az Antibes-Juan les Pins-i fesztiválon. Itt újra találkozott Dizzy Gillespie-vel, aki akkoriban vette fel a *Dizzy on the French Riviera* című lemezét. Dizzy felkérte Bacsikot, hogy játsszon a lemezen két számban. Az egyik a *Chega De Saudade*, a másik a *For the Gypsies*, amivel Dizzy a romák előtt szeretett volna tisztelegni. Dizzy azt mondta Bacsik Elekről a harmonikaművész Havas Györgynek, amikor egy stúdióban összetalálkoztak, hogy Bacsik Elek a világ legnagyobb gitárosa. Előfordult, hogy Dizzy bögőse valamiért nem tudott fellépni a zenekarral, és akkor Bacsik Elek helyettesítette őt.

A hatvanas évek elején Bacsik Elek nagyon népszerű volt Párizsban, vasárnaponként egy tévéshow-ban játszott olyan sztárokkal, mint Aznavour és Bécaud. Fényképe megjelent a legnépszerűbb magazinokban, többek között a Paris Matchban. 1963-ban a Cannes-i Palm Beach-ben játszott, és ebben az évben készített lemezt Jeanne Moreau-val.

6 A *Bird and Dizzy* című lemez hátsó borítóján olvasható.

1966-ban átment Amerikába, ahol főleg hegedűn játszott. Időnként a vioelectra nevű speciális hangszer is használta. Ennek mérete a hegedűéhez hasonló, de egy oktávval mélyebbre van hangolva, így ez a hangszer a cselló és a brácsa közötti lágében szól. A *Bird and Dizzy* című lemezen ezzel a hangszerrel játszott fel – a stúdió adta lehetőségeket kihasználva – önmagával unisonóban a témákat és a szólókat. 1973-ban jelentette meg az *I love You* című lemezét, amelyen hegedült, brácsázott, gitározott és csellózott is. 1975-ben nagy sikerrel játszott a newporti dzsesszfesztiválon. Las Vegasban hosszú ideig koncertmester volt Wayne Newton zenekarában, aki akkoriban óriási sztárnak számított. Egy ideig Banyák Kálmán is játszott ebben a zenekarban, akivel megosztották a koncertmesteri szólókat. Bacsik Elek élete utolsó időszakában nehéz egzisztenciális helyzetbe került. 1993-ban a dzsesszkörök által kicsit elfeledve hunyt el. Ars poeticáját egyszer így fogalmazta meg:

A romák számára az országhatárok, a fajok vagy a kultúrák nem jelentenek korlátokat. Nekünk az egész föld olyan, mint a határtalan univerzum. Ez a mi küldetésünk az életben – megmutatni, hogy a világ mennyire nyitott. Én ezt a zenémen keresztül tudom megvalósítani, ami a szerelmem és az életem.⁷

A korai magyar dzsessz következő jelentős alakja Csányi Mátyás volt (1929–1980). Kevesen tudják, hogy az igazi neve Ernő volt, de gyerekkorában Matyinak becézték, ami rajta ragadt, és ő ezt később művésznévként használta.

Gyerekkorában hegedűlni tanult, és már kilencévesen a huszonegy tagú Rajkó zenekart vezette. Kisgyerekként játszott a *Címzett ismeretlen* című filmben. Már fiatalon elkezdett gitározni is, és nagyon hamar kiváló dzsesszgitáros lett. A hangszeres játék mellett rengeteg hangszerelést készített különböző zenekaroknak, és saját kompozíciói is voltak. Jó barátságban volt Bacsik Elekkel, akivel többször „párba-joztak” gitáron, sőt előfordult, hogy nagybőgőn is. A hatvanas évek elején megismerkedett a Magyarországon koncertező svájci énekessel, Vico Torrianival. Kiment vele Bécsbe, és többé nem jött haza. Bécsben jó barátságba került Fatty George-dzsál, aki Európa-szerte ismert klarinétos volt, és akinek egy klubja volt az első kerületben, amelyet Fatty Salonnak hívtak. Csányi Mátyás rendszeresen játszott ebben a klubban.

7 Az *I Love You* című lemez borítóján olvasható.

Sok Európában turnézó amerikai zenész járt ide, köztük olyan világsztárok, mint Duke Ellington és Oscar Peterson – ilyen kiváló zenészekkel volt alkalma megismerkedni és együtt jammelni. Nagyon meglepődtek azon, hogy valaki nemcsak ilyen magas színvonalon hegedül, hanem gitározik is dzsesszt. A sztárok hívták őt, hogy menjen velük Amerikába, de ő nem volt hajlandó. Valószínűleg azért sem, mert nagyon jól érezte magát Bécsben, másrészt akkor már komolyan küszködött az asztmájával. Sokat vendégszerepelt Németországban, egy tévéshow-ban Oscar Petersonnal is fellépett. 1965-ben Hamburgban megnyerte a „Hegedű dzsesszkirály” versenyt.

1980-ban meghívást kapott Augsburgba, Németországba. Akkor már nagyon súlyos volt az asztmája, a szállodában rosszul lett és meghalt. Ott is temették el, és az ottani romák annyira szerették és tisztelték őt, hogy sírját azóta is rendben tartják.

Az egyik legérdekesebb sorsú magyar származású dzsesszgitáros Kosta Lukacs volt (1943–1993), akinek élete filmszerűen fordultatos és kalandos volt. Édesapja kiváló hárfás lévén, először ő is ezen a hangszeren tanult játszani. Édesapja 1956-ban Lengyelországban muzsikált zenekarával, és miután értesültek a magyarországi eseményekről, Bécsbe utaztak, és először ott telepedtek le. Már nagyon fiatalon felfigyeltek kivételes gitárjátékára, és 16 évesen már egy tévéshow-ban is fellépett. Mivel Ausztriában az volt a szabály, hogy 18 éves kor alatt nem szabad éjszakai műsorban fellépni, ezért meghamisították a papírjait, hogy ne derüljön ki: még csak 16 éves. Az eredeti születési anyakönyvi kivonata eltűnt, és mivel a család korábban a vezetéknevét is megváltoztatta, később még Magyarországon is kinyomozhatatlanná váltak eredeti adatai. Ő maga sem tudta, pontosan mikor született, ennek később, a menekültstátuszt jelentő papírok megszerzésénél tragikus következményei lettek. Bécsben hamar befutott, 20–21 évesen már a legjobb muzikusokkal játszott. Jó barátságban volt Csányi Mátyással is, akivel többször játszottak együtt. Oscar Peterson is felfigyelt rá, szerette volna őt magával vinni Amerikába, de Kosta édesanyja ezt nem engedte meg. Játszott Hamburgban is, ahol megismerkedett a későbbi Beatles tagjaival is. Miután megnősült, Münchenben telepedett le, ahol kiderült, hogy az '56-ban kapott menekültpapírját meg kellett volna hosszabbítania, amit ő nem tett meg. Ezután Ausztriába sem tudott visszamenni, hogy ott próbáljon valamit intézni ügyei érdekében. Németországban havonta, majd félévente kellett már-már könyörögnie, hogy ne utasítsák ki az országból. Mivel nem volt útlevele, utazni sem tudott. Hiába játszott

például Chet Bakerrel is, mivel nem tudott vele továbbutazni, kikerült a zenekarából. Münchenben egy incidens után kitiltották az összes dzsesszklubból, ezért nehéz egzisztenciális helyzetbe került. Akik ismerték, azt mesélték, hogy szinte egész nap az ágya szélén ült és gitározott. Emellett csak cigarettázott, kávézott, és időnként telefonált. A zene volt az élete. Sok tanítványa volt, a zene elméleti része is nagyon érdekelte. Zenekarban is fantasztikusan játszott, de különleges szólógitárjátéka tette egyedivé: sajátos, mással összetéveszthetetlen harmóniavilág jelent meg játékában. Élete vége felé egyedül élt egy kis szobában, ott halt meg álmában, s csak három nap múlva találtak rá. Egyetlen lemeze 1969-ben jelent meg *Mr. Guitar* címmel.

Az előzőekben bemutatott zenészek mind elhagyni kényszerültek Magyarországot, hiszen az 50-es évek kultúrpolitikájának szűkös keretei nem adtak teret kivételes tehetségük kibontakozására. Azért szerencsére maradtak kitűnő zenészek Magyarországon is.

A kiváló gitáros, Kovács „Öcsi” Andor (1929–1989) először hegedülni tanult, majd a Nemzeti Zenedébe járt, ahol Ország Tivadar tanítványa volt. Miután meghallotta a világhírű roma gitáros, Django Reinhardt egyik felvételét, tinédzserkorában gitározni kezdett. Hosszú ideig párhuzamosan tanult a két hangszeren. Fiatalon játszott a Filu együttesben, és az Orlay–Holéczy–Martiny-féle big bandben. 1951-től tíz éven át a legendás Martiny-kvintett tagja volt, majd Tabányi Mihály együttesében gitározott. Ezután saját zenekart alapított. 1966-ban fellépett az őszi varsói Jazz Jamboree-n. 1969-ben a kiváló dzsesszhegedüssel, Deseő Csabával megalakították a Hot Club Budapest nevű zenekart, amelyben Pege Aladár bőgözött és Kovács Gyula dobolt. Ezzel a formációval 1985-ben jelentette meg *Nuages* című lemezét. Kovács Andor életének fontos része volt a tanítás is.

Az egyik – nemzetközileg is – legelismertebb magyar roma dzsesszzenész az előbb említett Kossuth-díjas nagybőgős, Pege Aladár volt (1939–2006). Édesapja, id. Pege Aladár az első igazi dzsesszbőgős volt Magyarországon. Pege a dzsessz mellett klasszikus zenei tanulmányokat is folytatott, a Zeneakadémián Tibay Zoltán volt a tanára. A nemzetközi zenei élet 1963-ban a szlovéniai Bledben megrendezett dzsesszfesztiválon ismerhette meg őt. 1964-ben alapította meg saját zenekarát, amellyel rendszeresen koncertezett külföldön is. Fellépett a New York-i Carnegie Hallban is Herbie Hancock együttesének vendégszólistájaként. Ekkor kapta meg ajándékba a világ egyik leghíre-

sebb nagybőgőse, Charles Mingus hangszerét a művész özvegyétől. A koncertezés mellett a Zeneakadémia professzora volt.

A hatvanas években elindult a roma dzsesszzenészek új generációja. Ez volt az az időszak, amikor a vendéglátóiparban való muzsikálást elhagyva koncertező dzsesszzenekarok jöttek létre. Ekkor lettek ismert zenészek az akkori fiatal titánok – a kiváló dobosok: Kőszegi Imre, Lakatos „Pecek” Géza, Jávor Vilmos, a legendássá váló szaxofonosok, mint Ráduly Mihály, Lakatos „Ablakos” Dezső, Németh János, Szajkó József, és a nagyszerű zongoristák: Szakcsi Lakatos Béla, Balogh „Csibe” Jenő, valamint a kiváló gitáros, Babos Gyula, és a basszusgitáros-énekes Lakatos „Bögöly” Béla.

A 70-es évek elején vált ismertté a kortárs klasszikus zenében és a dzsesszben egyaránt otthonosan mozgó hegedűs, Kathy Horváth Lajos, akinek az édesapja a korábban említett „Patkány testvérek” közül a Kati becenevet viselő fivér volt. Kathy Horváth Lajosról azt mondta Szakcsi Lakatos Béla, hogy a kortárs roma klasszikus zene megteremtője.

A 70-es évek elejének emblematisz zenekara volt a Rákfogó. Az együttest eredetileg Orszáczky „Jackie” Miklós alapította a 60-as évek végén, de a leghíresebb felállása a 70-es évek elején alakult ki: Szakcsi Lakatos Béla – zongora, Orszáczky Jackie Miklós – basszusgitár, Kőszegi Imre – dob, Ráduly Mihály – szaxofon és Babos Gyula – gitár. Az ő tiszteletükre vette fel a 77-es Ki mit tud?-győztes zenekar a Kis Rákfogó nevet. Ennek vezetője a tragikusan korán elhunyt fantasztikus zongorista, Füstí Balogh Gábor volt. A zenekarban olyan kiváló fiatal muzsikuskok játszottak, mint a később világhírűvé vált szaxofonos, Tony Lakatos. Ebből a zenekarból került ki a Török Ádám vezette Mini együttes 70-es évek közepi felállásának ritmusszekciója – a dobos Lakatos „Pecek” László és a basszusgitáros Kunu László, az egyik első magyarországi basszusgitáros, aki magas szinten játszotta a funky zenét.

Mára szinte felsorolhatatlan azoknak a művészeknek a sora, akik világszínvonalon játszanak dzsesszt, klasszikus zenét, illetve tradicionális magyar cigányzenét, ezért a teljesség igénye nélkül említek meg néhány kiemelkedő pályát befutó művészt. A 90-es évek elején alakult meg a kiváló zongorista, Oláh Kálmán vezette Trio Midnight zenekar. Az együttes ritmusszekcióját alkotó muzsikuskok – a dobos: Balázs Elemér, és bőgős, basszusgitáros Egri János – a trió mellett saját zenekaraikkal is nemzetközi sikereket értek el. Mára már a gyermekeik is koncertező muzsikuskokká váltak. A világhírű gitáros, George Benson

egy interjúban Lakatos Pál nevét említette, amikor a fiatal generáció legtehetségesebb tagjairól kérdezték. Az eggyel fiatalabb nemzedék gitárosai közül a jelenleg Bécsben élő Tony Pusztai és Balogh Roland is több nemzetközi verseny győztese volt. A korábban említett legendás muzsikus, Csányi Mátyás dédunokája, a Junior Prima-díjas ifj. Sárközi Lajos a különleges tehetségek között végezte el a Zeneakadémiát hegedű szakon, de emellett fantasztikusan gitározik dzsesszt, és a hagyományos cigányzenét is egyéni, modern módon játssza. Szakcsi Lakatos Béla két fia: ifj. Szakcsi Lakatos Béla és Szakcsi Lakatos Róbert is a magyar dzsesszélet legjobbjai közé tartoznak. Ha a fiatal generációról beszélünk, meg kell említeni a kiváló zongorista, zeneszerző Oláh Dezsőt, aki elsőként kapta meg a fiatal dzsesszenészek közül a Junior Prima-díjat. A fiatal generáció egyik legkiemelkedőbb zongoristája Oláh Tzumo Árpád, aki, miután megnyerte a Magyar Rádió dzsessz-zongoraversenyét, 2001 végén ösztöndíjat kapott a Berklee College of Musicra. Ott két évig tanult, majd 2003-ban felvételt nyert a Herbie Hancock és Wayne Shorter vezette Los Angeles-i Thelonious Monk Institute of Jazz intézetbe. Ide két évente csupán egy növendéket vesz fel Herbie Hancock.

Természetesen a klasszikus zene terén is nagyszerű eredményeket értek el fiatal roma muzsikusok. Lendvai Csócsi József a Zeneakadémián Halász Ferenc és Szenthelyi Miklós tanítványa volt. Több nemzetközi versenyt is megnyert, és világvezető szimfonikus zenekaraival koncertezett. A nemzetközi zenei élet egyik jelentős alakja a hegedűművész Geza Hosszu Legocky, aki Svájcban született, de a híres cigányzenész família, a Hosszú család leszármazottja. Az ő nagybátyja, Hosszú János több amerikai szimfonikus zenekarban is játszott az ötvenes-hatvanas években.

Amint korábban említettem, lehetetlen feladat lenne felsorolni a fiatal generáció összes jelentős muzsikusát. De azt gondolom, a felsorolt példák is jól mutatják, hogy a roma muzsikusok által képviselt zenei hagyomány nemcsak fennmaradt, hanem korábban szinte elképzelhetetlen magaslatokat ér el napjainkban.

Szuhay Péter

ÚJABB STÁCIÓK A CIGÁNY/ROMA NEMZETI KULTÚRA MEGALKOTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉBEN

Idestova két és fél évtizede elmélkedtem *A cigány kultúra* című tanulmányomban a magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. Akkor így fogalmaztam:

A cigány etnikai csoportok integrálásához megközelítően egységes kulturális nyelv kialakítására és egy közösen beszélt kulturális dialektus elfogadtatására van szükség. Meg kell tehát teremteni annak a cigány nemzeti kultúrának az alapjait, amelyet a cigányság különböző csoportjai egyaránt elfogadnak s „kötelezőnek” tekintenek. A nemzeti kultúra megalkotása folyamatában legnagyobb szerepe az integráló értelmiségnek van, elsősorban a cigány értelmiségnek vagy az értelmiségi funkciót betöltő cigány teoretikusoknak. A nemzeti kultúra megteremtése párhuzamosan több síkon zajlik: politikai-emberjogi, képzőművészeti, irodalmi és etnográfiai-történeti szinten. Ezeket egy etikai, filozófiai aspektus köti össze, mely a cigányemberek kulturális másságát próbálja definiálni.

A korábbi népi kultúra egyes elemeit kiemelő és mintegy megelevenítő közös nyelv létrehozása azzal az elgondolással párosul, hogy egyes kulturális elemek egykoron a cigányság egészére jellemzők voltak, s ezek bevezetésével az egykori kulturális egység helyreállítható. Ez természetesen nem objektív leírás, illetve tényen múlik, hanem egy olyan konvención, amelyet mindenki képes elfogadni. A kiemelt tény egyetemes jelentését éppen az adja, hogy mindenki elfogadja, s ezzel az elfogadással valójában elveszíti korábbi, a népi kultúrára jellemző státuszát, vagyis variabilitását, esetlegességét, spontaneitását, és szabállyá lesz. Ilyenformán nem a tény esetlegessége kap hangsúlyt, hanem feltételezett egyetemesége. Ebben az értelemben e pillanattól már nem folklórtények, hanem a magaskultúra rendszerének építőkövei.

A népi kultúrából való táplálkozás az emlékezettel elérhető korszakokra, illetve a recens anyag bizonyos archaikus jelenségeire

koncentrál, s ebből próbálja meg visszamenőleg a kultúra mint rendszer egységét megfogalmazni, leírni. Ebben a folyamatban egyfelől a nemzetté válás receptje szerint a cigányság is megalakítja mitológiai rendszerét, kitalálja genealógiáját, megmondja származásának helyét és idejét, megmondja vándorlásának okát, és elmagyarázza új honfoglalásának körülményeit.¹

Bizonyos értelemben ennek a tanulmánynak egy szűkebb, ám jelentős fejezetét folytatom, megvizsgálva, hogy mi is történt azóta a cigányok/romák eredetét, származását, máig érvényes helyzetét elbeszélő mitológikus történetek és eredetmondák „világában”. Ennek megnyilvánulásait egyaránt nézem a folklórirodalomban, az írói-költői munkásságokban, s mindazokban a művészeti ágakban, ahol azok kimutatható hatást gyakoroltak az adaptált alkotásokban, így akár a képzőművészetben, a filmek világában, az előadó-művészetben és a színpadi feldolgozásokban. De nem feledkezhetem meg az oktatásról, elsősorban a népismereti tankönyvek közvetítette világról, a gyermekek körében meghirdetett pályázatokról és versenyekről sem.

Ebben a szövegben három elbeszélés közelmúltbeli történetét, hatását és használatát próbálom megvizsgálni.

Az ősiség törvénye

Néhány évvel a hivatkozott tanulmány után készült el Milák Brigitta *Ősiség törvénye* című nagy méretű festménye. A festmény születése szimbolikusan úgy is felfogható, mint a Néprajzi Múzeum Fotógyűjteményéből „kiszabadult” képek roma művészekre gyakorolt hatása, avagy a képek birtokbavétele. Történt, hogy 1997-ben a Roma Polgárjogi Alapítvány múzeumban tartott jótékonsági rendezvényén, a Roma Versitas számára rendezett árverésen a Roma Gyűjtemény Képzőművészeti Tárába megvásároltuk Labancné Milák Brigitta *Telepen* című festményét. A művésznő már e kép alkotása során használt motívumokat családi és békési cigánytelepi felvételekből. Amikor megajándékoztuk *A társadalom peremén* 1989-es és *A világ létra, melyen az egyik fél, a másik le megy. Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből*

1 SZUHAY Péter, *A cigány kultúra. A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról*, BUKSZ 1995/3., 333.

című, 1993-as fotóalbummal, akkor örömmel vette magához, forgatta, s hamarosan láthatóvá tette számunkra az ihlető hatást.²

De hadd idézzek az erről szóló írásomból:

1999 májusában kért meg Brigitta, hogy a békési művelődési házban rendezendő kiállításának megnyitóján Lakatos Menyhért társaságában vállaljak részt, s szóljak néhány szót képeiről, festményeiről. A felkérésnek természetesen eleget tettem. A kiállítás tengelyében egy monumentális, 2x3 méteres, olaj-vászon kép állt, mely első tekintetre olyan volt, mint egy történelmi, legalábbis mint egy etnográfiai tabló.³ A kép szinte mértani középpontjában egy forrás vagy kút látható. Három, talán márvány ló tartja a kút-medencét, az életető forrást. A kúttól jobbra egy férfi üstöt készít, fölötte egy másik férfi, hátán teknőt tart, mintha igyekezne vele valahová. Tőlük lejjebb, hozzánk térben közelebb egy asszony térdepel, kezét egy képen tartja, melyet meredten figyel. A jobb alsó sarokban kosár készül, az idős ember mintha maga előtt gurítgatná a félig kész vesszőfonatot. Vele szemben, a kép bal oldalán vele azonos nagyságban idős asszony madzagot fon. Egyik lábának nagy- és mutatólábujja közé szorította a fonalat, melyet bal kezével vezet, jobbal fon. A kút bal oldalán (mondhatjuk-e, hogy a női oldalon?) asszony ül, egyik kezében bot, s buzgón, ugyanakkor ráérősen pipázik. Fölötte és a kút fölött további alakok, természetesen nők, egyikük vállán vesszőseprűk, másikén batyu. A kút előtt balra magányos hegedű, jobbra magányos bádoffazék hever. A kép felső harmada mértanilag három részre tagolódik, a középső részen a kút fölött antik romok, kétoldalt, ahol a perspektíva a távolságot érzékelteti, a hóborította hegyek alatt, s a tiszta vízű tó partján egy-egy csapat (karaván, törzs) táborozik. A bal oldali felső sarokban két ekhós szekér előtt emberek ülnek, s egy táncoló párt figyelnek. A kép szélén, egy nyitott sátor előtt lepelbe burkolódzott asszony a földön guggolva főz. A jobb oldalon – ez már egy másik közösség – több sátor látható, egyik előtt medvét táncoltató csoport, tőlük jobbra egy férfi a földön ülve szekérekereket reparál.

2 Az hogy a múzeum gyűjteményéből „kiszabadult” cigányokat ábrázoló fotók ismertté és használttá válnak roma művészek körében, már 1990-ben látható volt, amikor megjelent Bari Károly *Az erdő anyja* című kötete.

3 A festményt még abban az esztendőben megvásároltuk a Roma Gyűjtemény számára. A képet NM R 22263 leltári számon ma a Rajz- és festménygyűjtemény őrzi.

Megközelítő pontossággal így lehetne leírni a képet. Ha a képet elbeszélésnek tekintjük, s kapcsolatot keresünk a különböző „szereplők” és tárgyak között, létrehozhatunk (természetesen az alkotó instrukciói nyomán) egy történetet vagy talán „történelmet”. A képnek, de akkor legyünk bátrabbak, az elbeszélésnek felismerhetőek a szereplői. Főszereplők, epizodisták és a tömeg, vagyis a nép. Van helyszín, sőt vannak színek (vagy akár felvonások), melyek a darabtól eltérően egyszerre láthatók. Nézzük a szereplőket, akik mind hétköznapi hősök, egyszerű emberek, mint Shakespeare *Szent-ivánéji álom* betétdarabjának mesteremberei. Itt van Kosárkötő, Üstkészítő, Teknővájó, Kerékgyártó és Medvetáncoltató – a férfi mesterek. Itt van Madzagszövő, Seprűkészítő, Jósló-varázsló és Batyuzó – a női mesterek. Megannyian szorgos és dolgozók munkások. De itt volt, itt hagyta mestersége címerét Muzsikus és Bádogos is. Epizodistának tekinthetjük Főzöt és Táncost, akik szerepét elméletileg bármelyik főszereplő átveheti, s fordítva, ők is főszerepet kaphatnak, ha megmutatják mesterségüket.

A szereplők első vonala tehát a munkamegosztásban elfoglalt hely szerint szerveződik. A szereplők, illetve mesterségük egyszerre jelentik az ősi cigány mesterségek taxatív felsorolását, a foglalkozások széles skálája pedig a munkamegosztásban elfoglalt helyüket, társadalmi hasznosságukat, egykori társadalmi elfogadottságukat. Ha az elbeszélésben megjelenő szereplőket családi nevükön szólítjuk, vagyis a különböző cigány etnikai csoportokhoz (esetleg törzsekhez) mint családokhoz soroljuk őket, olyan neveket kapunk, mint Kelderás Üstkészítő, Árgyelán Teknővájó, Kárpáti Kosárkötő, Bolgár Medvetáncoltató vagy Magyar Muzsikus. A szereplők ebben az elbeszélésben kooperálnak, vagyis nemcsak hogy egy darabban játszanak, de egy világba is tartoznak. Az az Ősiség Törvénye, hogy egymással mellérendelő viszonyban vannak, hiszen egy őstől származnak, egy töről fakadnak. Mint a kutat vagy forrást tartó három ló egyszerre tartja a kutat, s ha kell, együtt és egyszerre húzza a szekert, úgy élt testvériségben az egy apától származó három testvér: Oláh, Magyar és Beás (cigány) és az ő leszármazottaik: Kelderés, Lovári, Kárpáti, Árgyelán, és így tovább a többi törzs, nemzetség és egyéb alcsoport.

Az epizodisták jelentése is fontos. Az egykor volt közös életmódot és életformát hivatott a néhány mellékszereplő és a nép kifejezni. Ennek a közös múltnak egységes keretet adott a vándorlás,

hiszen foglalkozásuktól függetlenül szekérrel jártak, sátorban laktak a cigányok ősei. Ruházatukat egymástól nem különböztették meg. Nem tagolódtak gazdagokra és szegényekre, egyszerűségben, és nem szegénységben, de legfőképp testvériségben éltek. Az egyszerűséget a földön való munkavégzés, a földön való főzés szimbolizálja. Testvériségüket kifejező alkalom a közös táncolás, éneklés, egyszerűen a mulatság.

A helyszíneket illetően a kút, illetve a forrás a közös eredetet, no meg az életet jelenti, a fölötte lévő antik rom a cédrussal az időt, az ősiségét jelképezi, akár a biblikus időt. (A kép e részlete az európai képzőművészet több alkotásában is ezt jelenti.) A hófödte hegyek egyszerre emlékeztetnek minket Indiára, a messihi távolból való alászállásra, a titokzatosságra, de ugyanúgy gondolunk az időtlenségre (az örök hó birodalmára, ahol a dolgok természet adta módon változatlanok), vagyis az ősiségre, a testvériség érzésének örökkévalóságára. A hegyek körbefogta tavacska, a tengerszem hasonlóképpen az időtlenséget, illetve az örökkévalóságot jelenti, mint a János vitéz Tündérországa. A kép ezen felső harmada erősen emlékezteti a szemlélődőt a Jehova tanúi egyház kiadványaként megjelenő Órtorony és Ébredjétek újságok képi világára. (Tudjuk, hogy Brigitta tagja a békési Evangéliumi Pünkösdi Közösségnek, s a különböző szabadkeresztény- és kisegyházak hívei körében – függetlenül attól, hogy egyébként nem tagjai a Magyarországi Jehova Tanúi Egyháznak – rendszeresen megfordulnak ezen sajtótermékek. A kis,- illetve szabadkeresztény egyházak közül több is próbálkozik cigány misszió szervezésével, az evangelizációt mintegy etnikai alapon képzelve el, s ezzel azt a képzetet erősítik cigány híveikben, hogy normális dolog az egyházon belüli etnikai, foglalkozási elkülönülés.)

Az elbeszélés valódi történése azonban mégiscsak az ősiség idilljének elvesztése. Ha van értelmes elbeszélése a képnek, akkor annak mégiscsak a jelen idő a végpontja, vagyis az az állapot, amikor ez az ősi törvény már nem érvényes, felborult. Az ősiség törvénye mint cím, s különösen mint a közösségi létezés egykori kategóriája, folyamatosan emlékezteti az embert a romani krisre, a cigány törvényre. (Erdős Kamill, majd Loss Sándor jóvoltából a szaktudományosság, Gyöngyössi Bence, majd pedig Bódis Kriszta áldásos tevékenységének köszönhetően a filmművészet is tematizálta – mintegy az egyedül túlmutatóan, általános cigány sajátosságként értel-

mezve – a véletlenszerű, jobbára konstruált jelenséget.) Brigitta kései szocializációjában egyszerre lelhetünk fel művészi (Vágréti János békéscsabai festő, Lakatos Menyhért vésztői származású író és Choli Daróczi József költő) és helyi értelmiségi (Hevesi József népművelő, Durkó Albert lelkész) hatásokat, és nem túlzás talán, ha hozzávesszük a „szakirodalom tanításait” is. A már említett 1993-as fotóalbum képei egységesen az eredetiséget és a hitelességet jelentik Brigitta számára. Úgy tekint az egyes képekre, mint egy szétzilálódott világban fényképezett, de az egykori testvériséget idéző tudósításokra. Mert számtalan munkamozzanatot, mondhatnánk munkát vagy foglalkozást már nem látott, vagy nem is láthatna már, ezért úgy tekint az etnográfiai fotókra, mint a tudományos rendszerezés adta tipológiára és mint modellekre. A konkrét fotókon látható egyik-másik szereplőt kiemeli a kompozíció egészéből, és úgy néz rájuk, mintha modellt ülnének vagy állnának képéhez, az általa konstruált világhoz. Így az egyes képekről kiválasztott emberek elvesztik addigi konkrétságukat, egyediségüket, időhöz és helyhez kötöttségüket, s egymással kontextusba kerülve alkotnak egy „időtlen és teretlen” új világot, Brigitta fantáziájának világát, mely természetesen nem függetleníthető a kor (s nyilván a korábbi évtizedek) tudományos és mitologikus (Kovalcsik Katalin és Réger Zita szavával élve: naiv tudományos) diskurzusától. Az eredeti képek rendre átértelmeződnek, illetve az eredeti jelentéstől függetlenül értelmeződnek.⁴

És akkor idézzük a *Cigány-kép – Roma-kép* című dokumentumfilmből Brigitta történeti magyarázatát:

A nagy fordulat az életemben akkor jött, amikor 1995-ben egy képzőművészeti tábor kapcsán megismerkedtem Vágréti János békéscsabai festőművésszel, és nagyon sok órán keresztül beszélgettünk a cigányság életéről, múltjáról. És ő volt az az ember számomra, aki felnyitotta a szemem, hogy a cigányság múltját, kultúráját kell festenem, és énneknek ez az életem. Mert végül is egy óriási nép vagyunk, a cigányság. Csak egy óriási probléma van, hogy nem tartunk össze, összefogás nincs. Én én kutatom az életüket, a múlt-

4 *Hagyományok konstruálása a magyarországi roma képzőművészetben. Labanczné Milák Brigitta példája = Hagyomány és eredetiség*, szerk. WILHELM Gábor, Néprajzi Múzeum, Budapest, 2007 (Tabula könyvek 8), 189–192.

jukat, a hagyományukat, és nálunk, a magyar cigányoknál nagyon sok mindenkinek feltűnt, hogy miért pont a cigányság és az oláh-cigányok, a beás meg lovári. Hát te nem tartozol oda, hát ne foglalkozz velük, mondják. És ez is egy rossz tanítás, mert ezt nem szabad. Mert mi cigányok vagyunk, ha magyar cigány, ha oláh-cigány, ha ilyen, ha olyan, mindegy. És végül is az volt a tapasztalatom, hogy a cigányság, illetve csoporton belül – a cigánycsoporton belül – származásként mindenféleképp mi cigányok vagyunk. Barna a bőrünk, és úgy érzem, hogy piros a vérünk mindnyájunknak. De a foglalkozás volt az, ami meghatározza egy cigánycsoport létezését, és azt mondja, hogy hát én nem, én lovári vagyok, te oláh, te pedig magyar cigány, és hozzá képest te... nem szabad, nem szabad. Mi egyek vagyunk akkor is, cigányok, és ha beszéljük a cigány nyelvet, ha őrizzük a kultúrát, ha nem, nekünk akkor is egybe kell tartanunk.⁵

A születés

2002-ben készült el a *Kései születés* című dokumentumfilmünk,⁶ a roma értelmiségi mozgalom kezdetétől, azaz az 1970-es évek elejétől Péli Tamás *Születés* pannója megszületéséig, 1983-ig. A filmben Péli Tamás már csak archív felvételen szólalhatott meg, de Lakatos Menyhért elmesélte a mű mitológiai magját, míg Fátyol Tivadar és Kovács József Hontalan a cigány–magyar közös történelem legfontosabb, a festmény megidézte mozzanatait. A pannó elkészültétől 2011-ig a tiszadobi gyermekotthon központi épületében, egykoron az Andrásy kastélyában állt, mígnem négy darabba szedve el nem vitték a nyíregyházi Jósa András Múzeumba. A láthatatlan kép 2021-ben szabadult fogságából, s az Off-Biennále kiállításaként hónapokon keresztül látható volt a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumának Barokk csarnokában. Lakatos Menyhért már-már bibliai elbeszélését idézem a filmből:

„Mert minden akaratok az Úr akarata vala, ki teremtményében jószágot, hálát és örök alázatot lehelt, hogy el ne múló nagyságban

5 KÖSZEGI Edit – SZUHAY Péter, *Cigány-kép – Roma kép*, dokumentumfilm, 2001. 72 perc, Néprajzi Múzeum.

6 KÖSZEGI Edit – SZUHAY Péter, *Kései születés*, dokumentumfilm, 2002. 67 perc, Néprajzi Múzeum.

Milák Brigitta: *Ósiség törvénye*

Péli Tamás: *Születés*

ne araszolja az idő.” Tehát tulajdonképpen megteremti Kálit, az ő leányzóját, és azt mondja: legyen tiéd ez a kert és éljél ebbe. És Káli tulajdonképpen nő volt ő is. Az egyetlen, az első nő volt, akinek érzelmei voltak, aki pajkos angyalaival futkosott az édes paradicsom lombjai között, természetesen meztelenül – mert akkor még nem voltak gúnyák –, és hát keblénél és minden érzékszervénél felhevült az ő vére, és hát nem tudott mit kezdeni, angyalait hívta, hogy ölel-jetek, csókoljatok engem, mert lobog az én vérem. S hogy enyhítse

hevét a tüzeknek, mely a testében forrt, marokkal szórta ölébe a port, amiben, mint minden a földbe, kicsírázott az élet. És ebből a csírából megszületett Káli egyetlen gyermeke, a Manusi, és ez a manus, hát cigányul az ember. [...] Tehát így születik meg az első cigány ember Káli szüzi testéből, méghozzá a földnek a paradicsom pora

Ferkovics József: *Gyökerezés*

termékenyítette meg Kálit, úgyhogy ebbe gyökeret vert az élet, és megszületett az első ember. A cigány mitológia szerint az első ember, ez a Manus volt, a Manus.⁷

„Egy nép, egy történeti elbeszélés, egy kultúra formálódása egy festményen” – ezt már feltehetően a kiállítás kurátorai⁸ írják a Fidelio honlapján. „A festmény, műfaját tekintve, történelmi allegória, ábrázolásában történeti és mitikus elemek ötvöződnék. Központi motívuma a roma nép képzelt-megálmodott eredetmítosza. Káli istenasszony, a roma ősanya felmutatja elsőszülött gyermekét, az újonnan született első cigányt: Manust a lovon ülő istenségnek. A több nagy, összefonódó elbeszélés alakjait összekapcsoló kompozícióban a mitologikus jelenet mellett a romák magyar történelemben játszott szerepére való utalások tűnnek fel a Rákóczi-szabadságharctól egészen a közelmúlt auschwitz-i tragédiájáig, valamint megjelennek a romák jellegzetes foglalkozásainak megszemélyesítői, és a formálódó magyar–roma értelmiség szereplői is. A gigantikus alkotás tehát egy nép, egy történelmi elbeszélés és egy kultúra formálódását jeleníti meg, ennek a háromszoros teremtésnek a manifesztációja. S mivel a roma és magyar elbeszélések értelemszerűen egymásba fonódnak s egymást feltételezik, a művet annak szerteágazó rétegeivel és tanulságaival együtt közösen *hordjuk* ki.”⁹

A 42 m²-es pannó középpontjában, a kép felső sávjában a ruhátlan, hosszú, befont hajú Káli istenanya féltérden magasba emeli gyermekét, bemutatva őt a lovon ülő meztelen, hatalmas szakállú istennek, aki nem a gyerekekre, hanem miránk, a képet nézőkre tekint. A gyermek, Manusi feje körül glória. Káli feje mögött kitárt szárnyú fehér galamb száll, feje mögött glória, talán ő maga a szentlélek. A galambot mintha tartaná, reptetné egy fedetlen keblű fiatal nő. Káli és a galamb mögött és fölött egyfejű sárkány vicsorít. Az isten háta mögött szív alakú szárny. A kép bal felső sarkában a nap, jobb felső sarkában a növekvő hold, s mintha a föld görbületét, horizontját látnánk. A kép alsó sávjában két történelmi jelenet értelmezhető. Bal oldalt két huszár, egyik hegedül, a másik a mögöttük álló lovat tartja kötőféken. (Az egyenruhásokat ki a Rákóczi-szabadságharc, ki a '48-as forradalom és szabadságharc roma résztvevőinek tekinti.) A ló előtt egy katonai egyenruhás férfi – és már

7 Uo.

8 György Eszter történész, Szász Anna Lujza szociológus és Szűcs Teri irodalomtörténész, kritikus. <https://fidelio.hu/vizual/evtizedes-elfeledettseg-utan-closzor-lathato-peli-tamas-monumentalis-pannoja-164089.html>

9 Uo.

1945-öt írunk – egyik kezével mintha egy kitárt szárnyú, hatalmas sas-madárra szúrná törét, másik kezével egy csontvázig soványodott férfit emelne fel, aki asszonyával és gyermekével éli túl a roma holokauszt (pharrajjimos) borzalmát. Ahogy tekintetünkkel továbbhaladunk, egy patás ördögöt látunk. Mint az ördögábrázolásokon általában, neki is szőrös, patás lába van, ember fején szarvak. Két kezével egy zöld ruhás, gyermekét kezében tartó nő felé nyúl, aki mögött feltehetően férje áll, akinek gyermeke egy szál virágot tart kezében. A kísértő gonoszság és ártatlan jóság ellentéte. (Choli Daróczy József a filmben meg is nevezte az ördögöt, vagyis azt, akit Péli megfestett, akinek történetesen köze is volt a pannó megbízásához, csak nézeteltérésbe keveredtek, mert bele akart szólni a kép valamelyik részletébe.) S ahogy továbbmegyünk, egy kalapos férfi ölel, futtat egy lovat, amit nem tudok értelmezni a történelmi tengelyen. Az még felvethető, hogy még néhány alak (személyük később azonosítandó) a hagyományos cigány mesterségeket jelenítik meg, így a (szeg)kovácsot és a muzsikust.

Az Isten lovának fara mögött, tehát a bal oldalon a középső sávban egy kentaur, bár hátsó teste inkább oroszlán, mint ló. A hátán egy fiatal nő ül, kendőt lobogtatva. A szakállas fej a nap felé vagy a bal sarokban lévő három felismerhető férfi felé int. A kentaur fejével egy magasságban egy ölelkező pár. És akkor előbb vegyük sorra a párokat. Ők a kentaurral vannak kapcsolatban, a már említett gyermekes pár az ördöggel, és a jobb felső sarokban egy újabb pár, ők kezükben könyvet tartanak.

És akkor vegyük sorra Péli Tamás roma barátait, akik bizonyíthatóan megfordultak Tiszadobon, amikor a mű készült, vagy ha nem is tudjuk, hogy jártak ott, de baráti-mozgalmi viszonyban voltak a művésszel. A bal felső sarokban, a nap oldalában Choli Daróczy József költő (egykori tanártársa) olvas hosszú papírlapról. Mellette ecsettel maga a festő. Kicsit lejjebb egy gitározó fiatal férfi, Varga Gusztáv, a Kalyi Jag együttes létrehozója. A jobb sarokban, a hold közelében két férfi néz szembe velünk. Kovácsnak megfestve Lakatos Menyhért író, mellette holdsárga ruhában Szentandrassy István, akinek a képen szereplő sárkányt kellett festegetnie. Tőle balra kék ruhás, piros kendős nő, aki Kovács József Hontalan költő hátát érinti. A jobb alsó sarokban egy szőke, bajuszos férfi egy táncos nőt, ki kezében csörgődobot ráz, s egy kék nadrágos, hegedülő férfit, Fátyol Tivadart öleli át. A nő előtt féltérdre ereszkedve, tapsolva Balogh Béla táncol.

A festményen szereplő nők azonosítására nem vállalkozom, jóllehet a BTM Vár Múzeumában a festmény előtt tartott beszélgetéseken el-

hangzott olyan is, hogy Káli maga az édesanyja, Péliné Nyári Hilda, a gyermekét ölében tartó anya első felesége, a holland Margaret.

Az mindenesetre elmondható, hogy a kép rétegei szerint mitológiai (a cigány ember születése és befogadása), történelmi (a cigányok a magyar szabadságharcokban és a holokausztban), mesei (a sárkány, az ördög, a kentaur), etnográfiai (hagyományos cigány mesterségek), kulturális emancipációra törekvő (roma művészek a különböző művészeti ágakban) és nagyon baráti, társasági (a közös alkotás).

Madarakból lettünk

A már említett 1993-as antropológiai fotóalbumunk Bartos Tibor *Sosemvolt Cigányország* kötetének *Madarakból lettünk* eredettörténetével kezdődik.¹⁰ Már láttuk, hogyan hatott Milák Brigittára a könyv képgyűjteménye. És nem mesélem el azt hozzá, hogy hány olyan festményt őriz a múzeum Rajz- és festménygyűjteménye, amelyek Révész Béla *Cigány koldus* zsánerképe ihletésére vagy másolataként születtek. És nem beszélek arról sem, hogy Ferkovics József festői albumában külön fejezetet szentel a hagyományos cigány mesterségeknek, melyben több mint 60 festménye készült fotók ihletése vagy másolása nyomán.¹¹ Itt és most azonban egy, az eredettörténet festői inspirációját említem, s azt próbálom meg elemezni, hogy a történet és az annak hatására megszületett festmény hogyan terjed, és nyomában hogyan erősödik a közös roma identitás. A művész 2003-ban fejezte be *Gyökekezés* című művét, s az hamarosan a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe került (R 22095 ltsz), majd 2007-ben megjárta Kínát és a Magyar Nemzeti Galériát, és a következő két évben hat megyében volt hónapokon keresztül látható, miként a már említett Milák Brigitta-festmény és Péli Tamás pannójának reprodukciója. E művek belekerültek a kiállítás katalógusába is, így feltehetően sokakhoz el is jutottak.¹²

A Ferkovics-kép középpontjában egy kalapos, szakállas, bajszos férfi ül az égben egy farönkön, melynek gyökérszete mintha a föld felé nyúlna, kapaszkodna. A gyökérzet fölött, a férfi térdének magasságában

10 *Sosemvolt Cigányország. Szegkövác cigány történetek*, szerk. BARTOS Tibor, Európa, Budapest, 1958 (Népek meséi), 23–25.

11 FERKOVICS József, [Ferkovics József képei – album], Szülőföld, Budapest, 2019.

12 *Az emlékezés színes álmai. A magyarországi kortárs cigány képzőművészek reprezentatív tárlata*, szerk. SZUHAY Péter, Enigart, Budapest, 2007.

madarak repkednek, jobb oldalról a bal oldal irányába. A gyökérzet alatt ugyanebben az irányban egy karaván halad, elől három ember lóháton, mögöttük ekhós szekér, melyet még egy gyalogló ember követ. A karaván mögött egy elmosódott, ködbe vesző település sziluettje látszik.

És ideje, hogy idézzem az elbeszélő, az újpesti szegkovács Nápó történetét, aki ezt egy oláh cigány embertől hallotta:

Madarakból lettünk. Azzá, amik vagyunk – cigányok. Mindőnknek szárnya volt, már az akkoriaknak, és nem butival meg csórelással kerestük meg a betevő falatot, csak szálltunk, mint a többi madár, s azt ettük, amit a többi. Ősszel, amikor már sudripe hi odjári – vagyishogy odakinn hideg kezd lenni, akkor mink is szépen szárnyra kaptunk a többi madarakkal és repültünk messze Afrikának. Itt meguntuk, szálltunk oda, ott meguntuk, odább szálltunk, szóval így.

No, az se volt azért aranyélet, mert a kalickás madárnak annyival jobb is, hogy a bolond gádzsó, aki tartsa, becézgeti – csiriklóri, verebóri – és beszórja neki a szemet mindennap. De a szabad madár bizony maga teremti ki a magáét, ha a föld alól is. De hát szabad.

Elég az hozzá, mikor már sok-sok napja repültünk nagy száraz vidék felett, étlen-szomjan, no, egyik este, vagy látjuk ám, hogy kövér mezők maradnak el alattunk. Hát a vajda, mármint a madárvajda leszálljt int a szárnyával, le is szállunk és elkezdjük csipegetni föl a szép búzaszemeket.

Addig-addig, hogy nagyon tele találtuk enni magunkat a sok napos bokhalípe után, úgyhogy nem is bírtunk már aznap este továbbrepülni. Ott is maradtunk másik nap reggelig, és akkor megint csak ettünk, mivelhogy megint csak éhesek voltunk. Aztán megint nem bírtunk szárnyra kapni, és jött dél és jött az este, és minket még mindig ott talált.

És közben egyre híztunk, zsírosodtunk. Most már, ha nagyon akartunk volna se bírtunk volna fölrepülni. És aztán meg is szoktuk ezt a nagy jó módunkat, hogy nem kell szállni se ide, se oda, helyibe talál az ember, vagyis hát a madár mindent. Lassan már nemhogy szállni nem tudtunk, de még ugorni se, csak lépni lassan, komótosan.

Aztán eljött az ősz, s a kövér mező fonnyadozni kezdett, nem termett többet, ami meg a földön volt szem, azt meg a patkányok

meg pocok is segítettek fölszedni. Mit volt mit tenni hát, mink magunk is hozzáláttunk a betakarításhoz, ahogy a mezei állatoktól láttuk. Gödröket kapartunk, kibéleltük, behordtuk, amink még volt, aztán befedtük. Utoljára gallyakból meg szalmából elkezdünk magunknak putrikat rakni, hogy legyen mibe kiteleljünk.

Munka közben apródonként megvastagult a lábunk, elfásult a szárnyunk és kar lett belüle. Vége lett a szép világnak, repülésnek egyik világból másik világba.

De hát mink oláh cigányok – így végezte a puro rom – madarak vagyunk még most is. Ha völgybe vertünk sátrat, fel a hegyre kíváncozunk, s ha fönn állunk leghegyin a hegynek, le a völgybe szállnánk. Csak ám nekünk lábon kell jutni odáig. Azért nem is élünk mink tunyán, kuporgatósan, mert mink egy szép napon madárnak visszaváltozunk.¹³

2000-ben Ligeti György *Cigány népismereti tankönyvet* írt a 7–10. osztály számára. A kötet szerint a kéziratot 2000-ben zárta le a szerző,¹⁴ aki a 7. osztályosoknak két eredetmondát közöl. Az egyik a cigány nép eredetmondája, amely arról szól, hogy egy szegény asszonynak volt tizenhét gyermeke, s amikor a Szent Isten meglátogatta őt, hét gyermekét szégyenében elrejtette. Szent Isten megáldotta az elől lévőket, akiket pedig nem tudott megáldani, azok nem tudtak meggazdagodni. Az ő leszármazottai lettek a cigányok.¹⁵ A másik történet a Bartos-kötetben és az 1993-as antropológiai fotóalbumban is közölt *Madarakból lettünk* eredetmonda teljes szövege.

2001-ben jelent meg a Pro Pannónia Kiadói Alapítvány kiadásában Ribó Pongrácz Éva *Madarakból lettünk – Anda chiriklya avilam – Din pászárj any nászkut* kötete. (Már a kötet címe – a magyar, a romani és a beás nyelv használata – mintegy megelőlegezi a különböző csoport-hoz tartozó résztvevők együttműködését.) „A könyv szerzője 30 éven át pedagógusként foglalkozott roma gyermekekkel. A hetvenes és a nyolcvanas évek között a civilizációtól elzártan élő Kossuth-aknai, majd

13 Bari Károly a *Régi Cigány szótárak és folklór szövegek* gyűjteményének III. kötetében, az *Eredetmondák* fejezetben újraközi e szöveget. *Régi Cigány szótárak és folklór szövegek*, I–III, szerk. BARI Károly, Hagyományok Háza, Budapest, 2013, 652–653.

14 LIGETI György, *Cigány népismereti tankönyv a 7–10. osztály számára*, Konsept H., Budapest, é. n.

15 Az eredetmondát Pápai Péterné Ürögpusztán mesélte Mészáros Györgynek. MÉSZÁROS György, *Vallás, ünnepek és hiedelmek a magyarországi cigányoknál*, Vigilia 1974/2., 99–100.

a nyolcvanas évektől napjainkig a lakótelepi roma és magyar gyermekekkel együtt foglalkozott. A könyvben bepillantást nyerünk az archaikus ösképlátók, majd az aranykoralkotó gyerekek látomásaiba. Ez az alkotássor szétrobbantja a szokványos festészet kereteit. A kollektív teremtőerő rituális örömmünneppé emelkedik. A könyv egy harminc éven át művelt képfolyam részeseivé teszi az olvasót és a nézőt, a laikust és a szakembert egyaránt élményben részesítve.¹⁶ Bogdán Péter roma oktatásszociológus szemszögéből viszonyul Ribó Pongrácz Éva munkájához, s nem folklórszempontú, s nem is nemzetépítő a megközelítése:

Ribó Pongrácz Éva érdeme nem a roma kulturális archaizmusok feltárásában rejlik, hanem abban, hogy egy szegregált iskolai környezetben olyan demokratikus közeget teremtett meg, amely elensúlyozta az iskola rossz szemléletéből fakadó gátló tényezőket, s lehetőség nyílt arra, hogy a tehetséges diákok esélyt kapjanak, arra, hogy ne vesszenek el az iskolai szegregáció útvesztőjében. Ribó Pongrácz Éva „szövetségi viszonyt” teremtett diákjaival, ezért érhettek el közösen sikereket, ugyanakkor – véleményem szerint – a százszázalékos kibontakozást ellehetetlenítette, hogy ő is magáévá tette a romák gondjainak kulturális alapokon való megközelítését. Maga a képzőművészet lehet alkalmas eszköz arra, hogy a tehetséges roma gyerekek képességeit kibontakoztassuk, de csak akkor, ha nem a kulturális másságuk képezi a velük kapcsolatos véleményalkotás és értékítéletek alapját, hanem az emberi azonosság.¹⁷

2004-ben Macskássy Kati rendezésében *Sosemvolt Cigányország* címmel a *Madarakból lettünk* Bartos-Nápoly szövegével animációs film készült, melyet több fesztiválon is bemutattak.¹⁸ A Tarnaleleszen Szabó Gábor és Bacsó Zoltán forgatta anyagból Péterffy Zsófia animálta a filmet, a zenét a Kalyi Jag adta, s igen erős és hatásos film készült.

2005-ben az Oktatási Minisztérium támogatásával jelent meg Bársony János és Daróczi Ágnes *Vrana mámi mesél*, roma népismereti kötete, melynek az előszót követő I. fejezetének a *Versek, mondókák*-nak első szövege a *Valaha madarak voltunk* című vers.¹⁹ A versformá-

16 <https://core.ac.uk/display/160874162> (Utolsó hozzáférés: 2021. 11. 17.)

17 BOGDÁN Péter, *Madarakból lettünk*, Iskolakultúra 2003/6–7., 193.

18 <https://www.youtube.com/watch?v=4fpR39PzdU>

19 BÁRSONY JÁNOS – DARÓCZI ÁGNES, *Vrana Mámi mesél. Roma népismeret az általános iskolák 1–4. osztálya számára*, SuliNova, Budapest, 2005, 4–7.

tumban közölt harmincsoros szöveg magyarul és romani nyelven is olvasható, s az a megjegyzés szerepel alant, hogy Daróczi Ágnes fordítása és átírata. Bari Károly is közölte háromkötetes gyűjteményében ezt a szöveget, de nála sem derül ki, hogy minek is az átírata. Ahogy az is csak találgatás tárgya lehet, hogy a fordítás magyarról romanira, avagy fordítva történt. De lássuk a szöveget:

Valaha madarak voltunk, / ágról ágra/, országról országra szálltunk. / Ahol ránk esteledett/, ott megaludtunk, / s ha felvirradt, tovább szálltunk. / Az anyaföld szülte magokat ettük, / és a folyók adta bő vizet ittuk. // Egyszer egy mezőre találtunk: / a fák roskadoztak a gyümölcstől, / a mezők sárgállottak / a gazdag terméstől. // Leszálltunk a gazdag völgybe / és lakmározunk. / Eljött az este, de mi maradtunk. / Eljött a másnap, de mi maradtunk, / és eljött az újév, de mi csak / maradtunk. // És amikor beköszöntött / a hét szűk esztendő, / már hiába akartunk tovább szállni: / karcú, hosszú lábaink / elcsökevényesedtek, / kitárt, repülő szárnyaink / elnehezdedtek. / Karmainkból lábak lettek, / szárnyainkból kezek lettek. / Így maradtunk a Földön / a könnyű ég helyett, / így lettünk madarakból emberek.

A folklórirodalomban a Bartos Tibor által közölt szövegnek variánsait nem találtam (ettől persze még lehet, hogy léteznek), s feltételezem, hogy Daróczi Ágnes átírata rokonságban van a *Madarakból lettünk* eredetmondával. Az, hogy egy népismereti könyv ezzel kezdődik, az már önmagában is elég költői: madarakból lettünk emberek. Nem elátkoztak minket, magunk hibájából, talán a falánkságunk miatt lettünk szabad madarakból emberek. De mivel ebben a verzióban nem esik szó arról, hogy a madárból lett emberek cigányok volnának, csak feltételezhetjük, hogy a cigányok eredetéről van szó, már csak azért is, mert a kötet magát roma népismeretinek nevezi.

2009-ben, néhány év elmúltával Ferkovics József újra megfesti, immár *Madarak voltunk* címmel az eredetmondát, melyet albumának 130. oldalán tekinthetünk meg. A kép majdnem hű másolata a korábbi változatnak. De a téma tovább foglalkoztatja őt. Amikor Bódvalenkén Pásztor Eszter kezdeményezésére 2009-ben megindul a freskófalú-program, néhány év alatt kilenc magyarországi és két szerbiai cigány/roma festő 21 nagy méretű, házak hátsó falára, azaz a tűzfalára készített egyenként legalább 40 m² nagyságú seccót. Itt festette meg Ferkovics József

Madarak című képét. A 3×13 méteres secco képregény formájában dolgozza fel Daróczi Ágnes verses átíratát, az öt strófára tagolt szöveg a kép alsó sávjában jelenik meg, s mindegyik strófa elvált az egymástól egy-egy képi fejezetet. Itt már a madarak az első „stációban” valójában madárszárnyú emberek, a másodikban egy fán ülő embernek madárszárnya, vagy a madárnak emberteste van, ám a földön ülők közül csak egynek van még szárnya, s vannak, akiknek már egyáltalán nincs, míg egy férfinak már csak egyik keze helyén van még szárny. A következő, a vándorlás stáció három évszakra, nyárra, télre és tavaszra osztódik, a foltos tarisznyával, batyuval, hegedűvel mindig csak mennek-mennek, vándorolnak a szereplők, míg meg nem érkeznek otthonukba, saját házukba, portájukra, ahol az asszony a konyhában főz, a férfi edényt javít, kalapál. A madarak előbb elvesztik szárnyukat, emberekké változnak, de még egy ideig vándorolnak, majd megtelepednek, munkálkodnak. Érthető, hogy ekkora felületen ugyanazt a szimbolikus megfogalmazást lehetetlen érvényesíteni, így aztán azt gondolom, hogy a bódvalenkei kép erőssége elmarad az előzőektől.

Azonban a *Madarak voltunk / Madaraktól lettünk* „hódító útja” ekkor sem állt meg. 2010-ben játszóházat szerveztek Pécsen.

Madaraktól lettünk!! Játszóház várt mindenkit az Eszperantó utcai óvodában az EKF-program részeként. Az Erdei Óvoda Oktatási Nevelési Alapítvány a Pécs2010 Európa Kulturális Fővárosa program részeként az Ördögsekér Kompánia Bábársulással szervezte meg a *Madaraktól lettünk* című játszóházat. A résztvevőket cigány eredetmonda, tánc és zene várta. A Lakócsai óvoda is részt vett a programon, nagy sikert aratott a Drávafoki Fekete Gyöngy Kulturális Egyesülete a gyerekek körében. A program végén az egyesület tagjai bemutatták a cigány táncok alaplépéseit a gyerekeknek és a felnőtteknek, akik nagy lelkesedéssel táncolták.²⁰

2010-ben, majd azt követően még több alkalommal adják ki Székely János (akkor segédpüspök, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Cigánypasztorációs vezetője) *Cigány népmesmeret* című könyvét.²¹ Az eredetmondákat tárgyaló részben négy történetre utal a szerző, háromnak egyszerűsített leírását adja, így a bartos-nápó-i alapszöveg kivona-

20 <https://dravavolgyicig.eoldal.hu/fenykepek/nincs-megadva-rovat/madaraktol-lettun/>

21 SZÉKELY JÁNOS, *Cigány népmesmeret*, Szent István Társulat, Budapest, 2010.

tát, az Úristen hogyan formázza agyagból az embert, s hogy az égetésnél hogyan lesz a sületlen fehér, az odaégetett fekete és a tökéletesre sikeredett szép barna, azaz a cigány, és az égbe ragadott asszonyról, akinek kötényéből a földre hulltak a magvak, s ebből sarjadtak a növények, a virágok és a fák. Az egyetlen szó szerint közölt eredetmonda a már Ligeti György könyvében is közölt Mészáros György gyűjtötte szöveg.

2011-ben a Rostás Farkas György által szerkesztett, az *Indiától – Hazáig* című hangoskönyvben vetített képes előadás formájában mondja el Ráckevei Anna a *Madarakból lettünk* bartosi-nápoi eredetmondát.²²

2014-ben *Valaha madarak voltunk* címmel rövid filmecske készül: Daróczi Ágnes szövegét elmondja Ruva Farkas Pál (magyar és romani nyelven, angol feliratozással). A rövid, háromperces filmcskét Dunavarsányban, a BUVERO 2 Romedia Foundation's Roma Női Média-tábor keretében, a táborban részt vevő fiatalok készítették.²³

2015-ben jelenik meg Fábiánné Andrónyi Katalin *Romológia* című könyve.²⁴ Ő is tárgyalja az eredetmondákat, s három eredettörténetet mesél el, illetve idéz. Felvezetőjében így fogalmaz: „A cigányság eredetével kapcsolatban számos monda létezik, ezek közül leghíresebb a cigányság körében (a magyar Csodaszarvas-legendához lehet hasonlítani jelentőségét a cigány kultúrában) az úgynevezett *Madarak voltunk* vagy *Madarakból lettünk* monda.” Ezt követően saját szavaival meséli el a bartosi-nápoi történetet, s Ferkovics bódvalenkei freskójával illusztrálja, amely a Daróczi-átiratot írta a képre, miáltal tökéletesen egyesítette a két interpretációt. A második eredetmonda Bari Károly *A nap és a hold története*, szó szerinti közlésben, *Az erdő anyja* című kötetből, Kunhegyesi Ferenc a Roma Mentor Program keretében tanítványaival készített festményének illusztrálásával.

A harmadik, átíratban: „szintén híres eredettörténet szerint a cigányok *Káli istennő gyermekei*. E szerint isten megteremtette Kálit, az ő lányát. Káli volt az első nő, aki pajkos angyalaival futkosott a Paradicsomban, felhevült a vére, hogy ezt a forróságot enyhítse, marokkal szórta ölébe a port, földet, amiből kicsírázott benne az élet. A Paradicsom pora termékenyítette meg Kálit, az ő gyermeke volt az első ember. Megszületett Káli gyermeke, a Manus (= cigány ember), e szerint az eredetmonda szerint a világon az első ember nő volt, az első

22 <https://www.youtube.com/watch?v=vus5zP5ODzU>

23 <https://www.youtube.com/watch?v=KDI5j6w4jKQ>

24 FÁBIÁNNÉ ANDRÓNYI Katalin, *Romológia*, L'Harmattan, Budapest, 2015.

gyermek pedig cigány.”²⁵ Lakatos Menyhért szövege egyenesen folklóralkotássá vált: már nem volt fontos, hogy ki, mikor és miért mondta. Innentől nem egy íróhoz tapadó elbeszélés marad, hanem a cigányok mitológiájának sarokköve lesz. Az elbeszéléshez Péli Tamás *Születés* pannóját társítja a szerző. Az eddigi népismereti könyvekkel szemben újdonsága és érdeme Andrónyi Katalinnak, hogy számba veszi azokat a többségi / nem cigány / magyar elbeszéléseket, amelyek jobbra a cigányok lenézését, megkülönböztetését fejezik ki.

2017-ben születik a leglátványosabb *Madarakból lettünk* esemény. Pécsen, a Kodály Központban *Valaha madarak voltunk* címmel közel másfél órás előadást tartottak a Gandhi Gimnázium Közhasznú Non-profit Kft. szervezésében. Az előadás címe a Daróczi-átirat címét választotta, de Dévényi Ildikó színész a bartos-nápó-i eredetmondát mesélte el a darabban. A darab kitalálója és producere Virág Bertalan volt, aki ekként fogalmazott: „A koncert legfontosabb mondandója, hogy a kultúrák találkozásával az emberek közötti szakadékot áthidaljuk. A cigány kultúra egyetemes kultúra, amely nemcsak nekünk magyaroknak, illetve nemcsak a cigányoknak, hanem minden ember számára komoly értéket jelent. Az általunk választott eredetmondához eddig nem nagyon nyúltak, sem zeneileg, sem pedig művészeti-leg. Nincs tudomásunk arról, hogy a világon bárhol bemutattak volna a miénkhez hasonló művet.”²⁶ (Abban igaza van Virág Bertalannak, hogy ilyen nagyszabású művet nemigen adtak elő, abban azonban tévedett, hogy az eredetmondához előttük „nem nagyon nyúltak”.) (Az előadás során közreműködtek: Gandhi Hagyományörző Együttes, EtnoRom, Kanizsa Csillagai, SziRom Szimfonikus Zenekar, VoiSinger, Szemző Angéla és zenekara, Boda Péter, Faragó Emanuela, Miroslav Krleža Horvát Iskola Tamburazenekara, PTE Táncegyüttes, Cigány Táncművészeti Egyesület, Nagyecsedti táncosok – Vazdune Chershaja, Ábrahám Judit indiai táncművész, Pirók Zsófia és Lippai Andrea flamenco táncművészek.)²⁷

2018-ban Bátaszéken gyermekrajzpályázatot szerveztek. „A Roma Nemzetiségi Önkormányzat által meghirdetett *Madarakból lettünk* című rajzpályázatra nemcsak a Bátaszéki Városi Óvoda csoportjai, hanem a vizuális tehetséggondozó műhely gyermekei is készültek.

25 Uo., 37.

26 <https://www.pecsma.hu/kultura/a-vilagon-egyedulallo-cigany-eredetmondal-lathatunk-pecsett/>

27 <https://www.youtube.com/watch?v=C29Zyc7v1RU>

Rajz a pályázatra benyújtott munkák közül

A címet adó mese képi megjelenítése igen sok időt vett igénybe, több napon keresztül dolgoztak a gyerekek a rajzokon, vegyes technikát alkalmazva. Az elkészült művek a gyermeki fantáziavilág gazdagságáról árulkodnak.²⁸

2020-ban a Kecskemétfilm animációs stúdiója Horváth Mária rendezésében a Cigány mesék sorozat 13. részeként elkészítette a *Valaha madarak voltunk*, Daróczi Ágnes átíratának eredetmonda-feldolgozását.²⁹

Összefoglaló a kimaradottakról, a leendő folytatás

Három eredettörténetet – *Az ősiség törvényét*, *A születést* és a *Madarakból lettünk* kép- és szövegvilágát próbáltam körbejárni. Ebbe a tanulmányba nem fért bele, jóllehet a „kutatás” során két folklórszöveg máig erős hatását (Bari Károly gyűjtése, *A nap és a hold története*, Daróczi

²⁸ https://bataszek.hu/roma_rajzpalyazat

²⁹ Ez a rész a tanulmány írása pillanatában nem érhető el az interneten.

Rajz a pályázatra benyújtott munkák közül

Ágnes gyűjtése, a *Hogyan lett az ember*), és két írói mese (Szécsi Magda: *Doja, a cigány tündér* és *A cigányasszony meg az ördög*) gyors megismerését, elfogadását, s mindezek beépülését a cigány/roma iskolai, de azon túli nemzeti kultúrába. S ez idáig valójában csak egy említést tehettem a kecskeméti animációs műhelyről. A most hivatkozott négy történet mindegyikét feldolgozta a stúdió, nagymértékben hozzájárulva ezek terjesztéséhez.³⁰

30 OROSZ Anna, *Cigány mesék rajzfilm-sorozatban*, <https://romediafoundation.wordpress.com/2017/01/13/ciganymesek-animacios-rajzfilm-sorozat-kortars-roma-muveszektolmacsolasaban/>

LAKATOS ISTVÁN ÉS VÁRI TAMÁS
A CIGÁNY A POKOLBAN

BENEDEK ELEK GYŰJTÉSE NYOMÁN

HÁT KEND
MIÉRT BÚSUL?

HEJ, HOGYNE
BÚSULNÉK,
TE MÓRÉ...

MINDEN ÉJJELEL ELTŰNIK
EGY JUH A NYÁJAMBÓL,
PEDIG A SZEMEMET SEM HUNYOM BE,
A KUTYÁK IS ÉBREN VANNAK. ÉSZREVESZIK,
AMIKOR JÖN VALAKI,
DE LÁTNI NEM LÁTNAK SEMMIT,
CSAK UGATNAK. ÉN SEM LÁTTAM MÉG SENKIT,
AZT SEM TUDOM: EMBER-E,
VAGY ÁLLAT.

EGYET SE
BÚSULJON, KEND,
MAJD MEGFOGOM
ÉN AZT A TOLVAJT!

A CIGÁNY BEÜLT A JUHOK KÖZÉ,
ÉS VÁRTA A TOLVAJT. KÖZBEN
TÚRÓT ESZEGETETT.

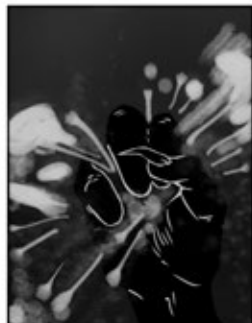
EGYSZERRE CSAK LIGATNI KEZDTÉK
A KUTYÁK, SZALADTAK A JUHOK,
AHÁNYAN VOLTAK, ANNYSZELE,
DE A CIGÁNY NEM LÁTOTT SENKIT.

ÁLLJ MEG, HÉ,
NE VIDD EL A JUHOT,
ELŐBB
BIRKÓZZUNK MEG!

HÁT ÉN NEM BIRKÓZOM
MÉG VELED, TE CIGÁNY,
ELŐBB LÁTNI AKAROM,
MIT TUDSZ.

AZZAL ELÖVETTE A TÚRÓT,
ÉS A KÖHÖZ SZORÍTotta.

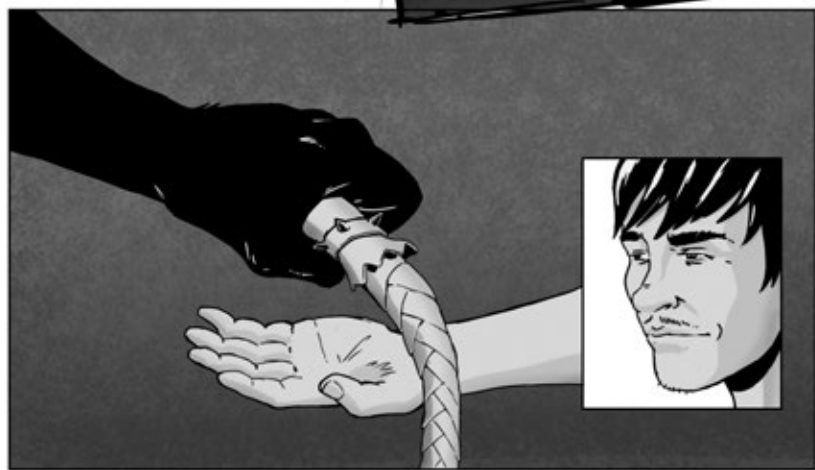

PRÓBÁLTA AZ ÖRDÖS, SZORÍTotta A KÖVET,
HOGY MAJD MEGSZAKADT BELÉ, DE BIZONY
ABBÓL EGY CSEPP LÉ SEM CSURGOTT KI.

Seager-Smith Daniel Michael

REJTETT HATÁSOK

Algernon Charles Swinburne magyar recepciója Babits ismertetéseinek tükrében

A 19. század második felének egyik kiemelkedő angol költője, aki majdnem Tennyson utódja lett Viktória királynő udvari költőjeként,¹ és majdnem Nobel-díjat nyert,² Magyarországon is csak majdnem vált ismertté. Algernon Charles Swinburne viszonylagos ismeretlensége azonban nem a bemutatások vagy a fordítások hiányából fakad, sőt költészete értő és támogató magyar olvasóra lelt Babits Mihály személyében. Az alábbiakban a magyarországi Swinburne-recepció rövid áttekintésével és Babits ismertetőinek, valamint azok eddig feltáratlan angol forrásainak részletesebb bemutatása révén járom körbe a kérdést, hogy miért nem vált igazán ismertté Swinburne Magyarországon.

Swinburne magyarországi recepciójának rövid áttekintése

Algernon Charles Swinburne neve Magyarországon az elérhető források tükrében Kossuth Lajoshoz intézett szonettje nyomán jelent meg először 1879-ben. Terjedelmesebb munkában az 1880-as évek végén, Koltai Virgil esszéfordításában volt olvasható.³ A hazai recepciónak ebben az első szakaszában tehát jelentős eredeti ismertetések nem születtek Swinburne-ről.

- 1 Clyde K. HYDER, *Introduction = Algernon Swinburne, The Critical Heritage*, szerk. Clyde K. HYDER, Routledge, London – New York, 2005, xxxiii. (Az angol Poet Laureate kifejezés pontos fordítása koszorús költő lenne. Ugyanakkor a 19. században a pozícióval járó feladatok jellege miatt helytállóbb az udvari költő kifejezés.)
- 2 A Nobel-díj-jelölések adatbázisa szerint 1903 és 1909 között minden évben jelölték a Nobel-díjra, egyes években többen is. Lásd: Nomination Archive, NobelPrize.org, https://www.nobelprize.org/nomination/archive/show_people.php?id=8936.
- 3 Dr. KOLTAI Virgil, *Újabb Angol költők*, Gross Gusztáv, Győr, 1887, 43–74. – Az esszé angol nyelvű eredetijére nem történik hivatkozás a kötetben.

Először a Nyugatban is hírhez kapcsolódva jelenik meg a neve. Egy félreértés folytán ugyanis Kosztolányi 1908-as cikkében Nobel-díjasként állítja az olvasók elé. A tévhit tartósan megmaradt a Nyugat környezetében. Babits Mihály Ignotusnak írt levelében ezzel érvel Swinburne-esszéje aktualitása mellett.⁴ Szerb Antal pedig *A világirodalom történetében* is az 1908-as Nobel-díj nyerteseként mutatja be.⁵ Swinburne azonban sosem nyerte el a nagy presztízsű díjat.

Babits 1909-es, Nyugatban megjelent Swinburne-esszéjével indul meg a hazai Swinburne-recepció tartalmasabb szakasza. Babits további két alkalommal közölt ismertetést róla: *Az európai irodalom történetében* több oldalon keresztül foglalkozik vele, 1937-ben pedig rádióelőadással emlékezett meg Swinburne centenáriumáról. Babits vallo-másaiból és a későbbi kutatásokból közismert, hogy Babits fiatalkori verseit át- meg átszövik Swinburne-utalások és hatások. Sőt, a számtalan azonosított szövegegyezés, idézés és fordítás ellenére, Swinburne (és más angolok) hosszú távú hatása Babitsra minden részletében továbbra sincs feltárva.

Babits fiatalkorában és ismertsége, irodalmi befolyása csúcán is foglalkozik Swinburne-nel, aki ennek ellenére sem vált széles körben ismert névvé Magyarországon. Ráadásul Babits nem volt termékeny Swinburne-fordító. Swinburne munkásságából terjedelmesebb válogatás csak 1965-ben jelent meg Bartos Tibor szerkesztésében. Ezt követte 1987-ben a Lyra Mundi sorozat részeként egy Swinburne- és Oscar Wilde-verseket tartalmazó kötet. A két gyűjtemény között jelentős az átfedés. Az újabb válogatás 14 újabb versfordítással toldja meg a korábbiakat (amelyek közül néhányat új fordításban közöl). Hiányzik viszont Kálnoky Atalanta in Calydon fordítása, amely csak az 1965-ös kötetben olvasható. Mindkét kötet szerkesztője utószóban ismertette Swinburne-t.

Bartos 1965-ben írt utószava is főleg Babitshoz kapcsolva értekezik Swinburne költészetéről. A párhuzamokat már a kortársak is vizsgálták Szerb Antal *Az intellektuális költőben*,⁶ Reichard Piroska *Babits angol irodalmi tanulmányai*⁷ című munkájában is megjelenik az angol költő. A későbbiekben is jellemző, hogy Swinburne főként Babits vo-

4 Babits Mihály levele Osvát Ernőnek [Fogarás, 1908. dec. 1.] = BABITS Mihály *Levelezése (1907–1909)*, s.a.r. Szőke Mária, Akadémiai, Budapest, 2005, 168.

5 SZERB Antal, *A világirodalom története*, Magvető, Budapest, 1989, 719.

6 SZERB Antal, *Az intellektuális költő*, Széphalom 1929/4–6., 122–139.

7 REICHARD Piroska, *Babits angol irodalmi tanulmányai*, Nyugat 1924/7., 543–544.

natkozásában kap említést a hazai forrásokban, többek között Gál István, Rába György és Kelevéz Ágnes írásaiban is.

E rövid, a nagyobb terjedelmű munkákra szorítókozó összefoglalóból is kitűnik, hogy Swinburne műveinek magyarországi recepciója nem jelentős. Babits Mihály szerepe azonban kiemelkedő. Épp ezért felmerül a kérdés: miért nem volt igazán hosszú távú hatása Swinburne recepciójára nézve Babits ismertető munkásságának, miért nem lett igazán ismert Swinburne?⁸

Swinburne Babits tollából

Babits Swinburne-esszéje sok rokonságot mutat Kosztolányi korábbi rövid cikkével.⁹ Közismert, hogy Babits és Kosztolányi barátsága formálta olvasmányélményeiket, így nem meglepő, hogy a két szöveg között gondolati párhuzamok fedezhetők fel. Egyrészt mindketten fontosnak tartják hangsúlyozni a költő észak-angliai származását és különös viszonyát a tengerhez. Továbbá elsősorban Baudelaire-hez viszonyítva helyezik el az európai irodalmon belül. Babits is csak Baudelaire után említi az angol romantikusokat vagy a preraffaelita kört. Végül mindkét szövegben az életmű egyik csúcspontjaként jelenik meg az *Ave atque Vale*.

Véleményem szerint a hasonlóságok közös tőből fakadnak: William Sharp 1901-ben megjelent Swinburne-válogatásának előszavából.¹⁰ Babits Nyugatban megjelent esszéje utal is egy Sharp által jegyzett méltatásra, azonban pontosabb forrásmegjelölés hiányában csak a szövegek összevetése adhat tisztább képet kapcsolatukról.

A két tanulmány elemzése előtt azonban érdemes tisztázni, hogy Babits ismerhette-e egyáltalán Sharp esszéjét. Gál István a Baumgarten Könyvtár második világháborús megsemmisülése előtt gyűjtötte össze Babits Mihálynak a könyvtárra hagyott angol nyelvű könyveit.¹¹

8 Természetesen a kérdés számtalan egyéb tényezővel is összefügg. Swinburne változó angolszász megítélése is hatással lehetett hazai megítélésére. Magyarországon pedig szükségszerűen befolyásolták a második világháború utáni történelmi, politikai fejlemények és Babits megítélése a korszakban. Ezen tényezők alapos vizsgálata azonban csak interdiszciplináris kutatással képzelhető el.

9 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Swinburne*, Nyugat 1908/23., 446–447.

10 WILLIAM SHARP, *Introduction: Charles Algernon Swinburne* = Charles Algernon SWINBURNE, *Atalanta in Calydon: and Lyrical Poems*, vál. és az előszót írta WILLIAM SHARP, Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1901, 7–30.

11 GÁL István, *Babits és az angol irodalom*, A Tisza István-Tudományegyetem Angol Szeminárium, Debrecen, 1942.

A gyűjtés természetesen nem teljes, hiszen nem tartalmazza azokat a könyveket, amelyeket Babits könyvtárból kölcsönzött vagy mástól kapott kölcsön, miként azokat sem, amelyeket még életében elajándékozott. Ennek – és néhány pontatlanságának – ellenére, Gál munkája felbecsülhetetlen forrása Babits angol olvasmányainak, hiszen a szelekció kiemeli azokat a munkákat, amelyeket Babits nemcsak megszerzett, de érdemesnek vélt arra, hogy megtartsion.

A bibliográfiában egy 1901-es lipcsei kiadású Swinburne összes szerepel, amelyet Edmund Gosse és Thomas James szerkesztett. Ilyen kötet azonban nem létezik. A szerkesztőpáros csak a Swinburne halála után 750 számozott példányban megjelent húszkötetes Swinburne-összest állította össze. Lipcsében, Tauchnitz kiadásában viszont éppen 1901-ben jelent meg a Sharp által szerkesztett Swinburne-válogatás. Gál vélhetően rosszul közli a szerkesztők nevét. Az alábbi számos szövegszintű és tartalmi párhuzam minden kétséget kizáróan igazolja, hogy a Sharp-kötet valamikor Babits könyvtárában is megtalálható volt.

Ahogy az alábbiakból kiténik, Babits kifejezetten sokat merített Sharp előszavából. A szövegpárhuzamok azonosítása több szempontból is fontos, hogy a két szöveg viszonya tisztán látható legyen. Egyrészt lehetséges, hogy Babits a saját Swinburne-olvasata alátámasztására szemezget Sharp sokkal terjedelmesebb esszéjéből. Másrészt felmerülhet, hogy Babits Sharp gondolatait alapul használva alkotja meg saját Swinburne-képét. A harmadik lehetőség, hogy Sharp szövege rátelepszik Babits esszéjére. Ez esetben egyes szempontok nem is kifejezetten Babits véleményét, hanem az angol kritikusét tükrözhetik.

Babits felütése reakció: „Úgy van: tiszta véletlen, hogy Swinburne Londonban született. Nem Londoner ő, mint Browning”,¹² mintha ezzel Swinburne egy lényegi tulajdonságára derülne fény.¹³ Sharp előszavát olvasva egyértelművé válik, hogy mire reagál: „De miközben

12 Az esszé később megjelent az Irodalmi miniatűrök sorozatban is (1922). A kritikai kiadás a későbbi szövegváltozatot tartalmazza (Lásd: BABITS Mihály, *Algernon Charles Swinburne = Uő., Esszék, tanulmányok, kritikák 1900–1911*, s.a.r. HIBSCH Sándor – PIENTÁK Attila, Argumentum, Budapest, 2009, 174–182., a továbbiakban *Esszék, tanulmányok*). A két szövegváltozat közel azonos. Mivel a maroknyi stilisztikai változtatás közül néhány a Sharp-előszóval szorosabban összefüggő szakaszokat érint, a későbbiekben a tanulmány Nyugat-beli szövegét idézem: BABITS Mihály, *Swinburne*, Nyugat 1909/2., 113–119, 113.

13 Babits később érezte, hogy mondandója homályos, a későbbi szövegváltozatban egyértelműben elválasztja Swinburne-t az angol városi költőktől és a Cockney School költőitől (egyetlen ismertebb tagja Magyarországon John Keats, a név egy angol kritikustól ered, aki Keats egyes verseiben megjelenő munkásosztálybeli kiejtésekhez köthető rímeket kifogásolt). BABITS, *Esszék, tanulmányok*, 174.

Browning mindenben londoni volt [...] csupán a véletlenül múltott, hogy az ifjabb költő nem északon született, családja Northumberland-jében.”¹⁴ Sharp megállapítását a Swinburne család története követi, majd a tengermotívum fontosságának kiemelése és egy versidézet. Babits, ha össze is vonja Sharp közléseit, rendkívül hasonló logikai ívet jár végig.

Ezt követően Babits rövid kitérőt tesz Baudelaire és a dekadens költészet hazai megítélésének kérdései irányába, hogy hamarosan visszatérjen Sharp gondolatmenetéhez. Sharp és Babits szövegében is szerepel a gondolat, hogy Swinburne „lég és tűz”-ként jellemzi Szapphó verseit, és hogy ezek a jellemzők maguk Swinburne-re is igazak.

Sharp ezután meghatározó természeti elemként azonosítja a tengert és a szelet. Babits Swinburne tenger- és szélábrázolásáról zeng ódát, szavait éppen annak a négy Swinburne-sornak a fordítása követi, amelyeket Sharp idéz.¹⁵

A következő párhuzam Olaszországnak a swinburne-i életműben betöltött szerepe, illetve a preraffaeliták hatása kapcsán azonosítható:

Előbb is Itália szeretete, mely e korban – észak vonzza a délt, s a költő mindig újat, ellentétet keres – divat volt az angol költők között – gondoljunk csak Byronra, Shelleyre, Keatsre, Browningékra! de amelyet Swinburne Flórenceben növekedett anyjának köszön. Másodszor oxfordi, egyetemi barátai, Burne-Jones, Rossetti, Watts, Morris, rajongó preraffaeliták, vérbeli romantikusok¹⁶

Komoly hasonlóság mutatkozik Swinburne két görög tragédiájának méltatásában is. Sharp hosszan foglalkozik Swinburne metrikai újításai-val. Állítja, hogy Swinburne nagy elődjeit, Marlowe-t, Shakespeare-t,

14 „But whereas Browning was in all respects a Londoner [...] it was mere chance that the younger poet was not born in the North County, in the Northumberland of his people.” SHARP, *I. m.*, 8.

15 Swinburne: “The sea, that harbours in her heart sublime / The supreme heart of music deep as time, / And in her spirit strong / The spirit of all imaginable song.” SHARP, *I. m.*, 8. Babits fordítása: „Mert fenséges szívében rejti ő / a dal szívét, mely mély, mint az idő, / s minden képzelhető zene / szellemével telik hatalmas szelleme.” BABITS, *Swinburne*, 116.

16 *Uo.*, 118., Vö. „he learned from his mother much that was to influence him, and notably his love of Italy, its language, literature, and history. Shelley, Keats, Byron, Landor, Browning, Swinburne, each differing in so much, have shown themselves at one in common love; but none save the sixth knew and loved Italy and the Italian genius in boyhood. Lady Henrietta Ashburnham had been educated in Florence.” SHARP, *I. m.*, 9–10., valamint a preraffaeliták névsorát. *Uo.*, 11.

Miltont és Shelleyt multa felül az új formák megalkotásában.¹⁷ Sharptól származik¹⁸ továbbá Babits *Erechteushoz* fűzött summázata is, mely mindkettőjük szerint (az egyébként leggörögösebb tragédiaként jellemzett) *Atalanta in Calydonn*ál is görögösebb.¹⁹ Sharphoz hasonlóan Babits is foglalkozik a shakespeare-i és görögös drámai hagyomány ellentétével, hangsúlyozva, hogy „az *Atalanta* klasszicizmusa nem fedti el a szerző romantizmusát”.²⁰ Babitsnál hasonló gondolat olvasható: „Tárgyai mind romantikusabbak lesznek, s igazat szólva, mikor görögök voltak, még akkor is romantikusok voltak.”²¹ Végül pedig megjegyzendő, hogy Babits Swinburne időskori művészetét ugyanazokkal a verscímekekkel veszi védelmébe, mint Sharp.²²

Természetesen eltérések is azonosíthatók kettejük állításai között. Miközben Babits hosszan ír Swinburne és Baudelaire rokonságáról, Sharpnál csak említés szintjén jelenik meg a francia költő. Az előszó végén, rokon költőként szerepel egy Catullust, Szapphót, Marlowe-t és Shelleyt is tartalmazó felsorolásban. Sharpnál Victor Hugo a hangsúlyos irodalmi előkép, akit Babits csak kisebb súllyal említ. A két bemutatás tehát eltér egymástól a francia kultúra szerepének megítélésében. Összességében Sharp többet foglalkozik Swinburne itáliai kapcsolataival, mint francia előképeivel. Babits azonban sokkal inkább a francia irodalomhoz köti Swinburne-t, amelyben magyar olvasói vélhetően jártasabbak voltak.

Ezzel függhet össze Babitsnak azon törekvése, hogy bemutatásában Swinburne-t a magyar irodalmi hagyomány kiemelt alakjaihoz is kösse. Az esszében Arany mellett Petőfi, Vörösmarty, Zrínyi és Balassi neve is szerepel. Azzal, hogy Swinburne másik oldalán megjelenik Baudelaire alakja, az angol költő szinte áthidaló elemmé válik a magyar és francia irodalom között. Érthető, ha egy külföldi szerző bemutatásakor valaki a magyar irodalom jelentős alakjait említi referenciapontként. Ezek a párhuzamok azonban kevésbé segítik a magyar olvasót egy tartalmasabb Swinburne-kép kialakításában. Babits nem is erre törekszik, nem hasonlítja Swinburne-t a felsorolt magyarokhoz, épp ellenkezőleg: a magyar költők *dekadenciájának* hangsú-

17 SHARP, *I. m.*, 19.

18 *Uo.*, 21.

19 BABITS, *Swinburne*, 117.

20 „The »classicism« of *Atalanta* does not hide the »romanticism« of the author.” SHARP, *I. m.*, 22.

21 BABITS, *Swinburne*, 118.

22 Lásd: SHARP, *I. m.*, 26.; BABITS, *Swinburne*, 119.

lyozásával törekszik legitimálni a Swinburne által képviselt irodalmi irányt.

Lehet ugyan, hogy Babits közönsége tudásához igazítja az esszét, azt feltételezve, hogy a magyar olvasók – akár Ady hatására – otthonosabban mozognak a francia irodalomban, mint az angolban. Véleményem szerint azonban fontosabb, hogy a magyar párhuzamok vélhetően a Nyugat által képviselt irodalom védelmében fogalmazódnak meg, mintsem Swinburne méltatására.

A Nobel-díjra jelölt nagy költő alakját Babits, Kosztolányihoz hasonlóan, legitimáló szerepben tünteti föl. A Sharp által hangsúlyozott itáliai érdeklődést felváltja egy döntően francia érdeklődés, amely a Nyugat első generációjának frankofón gondolkodásából is táplálkozhat. Egy magyar olvasónak vélhetően kevesebbet mond – még ma is – Landor, Rosetti és Browningék neve, mint Hugoé vagy Baudelaire-é. A legitimációs törekvést erősíti, hogy Babits feltűnően hosszasan értekezik a külföldi minták szerepéről. Szerinte nem csak Arany és Petőfi, valamint Zrínyi és Balassi keresett idegen példát, az angolok is Itália felé fordultak (az ország korábbi irodalmának ellentétét keresve). „Swinburne visszavette azt, amit Baudelaire Byrontól nyert.”²³ A szöveg célja tehát nemcsak bemutatni Swinburne-t, hanem alátámasztani a külföldi mintákat kereső írói magatartás és a dekadens irodalom létjogosultságát.

Swinburne Az európai irodalom történetében

Ugyan az esszé Nyugat-beli megjelenését követte annak közel azonos másodközlése, valójában Babits több mint húsz éven át hallgatott kedvelt angol költőjéről. Az 1930-as években azonban két rövidebb ismertetése is készült. Az első *Az európai irodalom történetének* második kötetében (1935) jelent meg. A második egy 1937-ben elhangzott rádió-előadás, amely a korábbi esszé egyes elemeit is hasznosítja.²⁴

Irodalomtörténetében Babits egyértelműen Swinburne zenei tehetségére helyezi a hangsúlyt. A Nyugatban, főleg Sharp nyomán, rövid megjegyzések védik Swinburne-t a kortárs (főleg etikai szempontú) támadásokkal szemben, és Swinburne kései verseit is jobb

23 Uo., 115.

24 BABITS, *Esszék, kritikák*, 566.

fényben láttatja az esszé. Az idősebb Babits már kritikusabban ír Swinburne-ről:

A komponáláshoz nem volt tehetsége. Zenéje mindig gáttalanul ömlött, végnélkül és líraian. [...] Swinburne költészetének karaktere más, mint Baudelaireé[!]. Kevésbé értelmi és még sokkal zeneibb. Hiányzik belőle a gondolat tagolása, az éles vonalak, a művészi tömörítés, mindaz, ami Baudelairenél francia vagy poei.²⁵

Victor Hugo alakja eltűnik az irodalmi előképek közül, Baudelaire válik uralkodóvá, Babits itt már kizárólag a francia szimbolistaéhoz köti az angol költőt. A korai bemutatásból lényegében kimaradt kortárs kritikák is megjelennek, mint ahogy a preraffaelita kör rövid említése is. Babits követni látszik az elterjedt vélekedést, hogy Swinburne kései versei már nem érnek fel az *Atalanta* és a *Poems and Ballads* fiatalkori műveihez. Az *Ave Atque Vale* említésén túl csak az 1871-es *Songs before Sunrise* politikai verseiről ír.

A visszafogottabb bemutatás más Swinburne-képet rajzol meg, mint a fiatalkori elragadtatott hangú méltatás. Babits pozíciója és nézőpontja alapjaiban tér el fiatalkori szerepétől. Az *európai irodalom története* felől olvasva a Swinburne-esszé még inkább többnek látszik, mint Swinburne bemutatása. Baudelaire-hez kapcsolva Swinburne-t egy irodalmi hatásláncot rajzol ki, és egyben megalkot egy azt védő érvrendszert: minden művészet dekadens, így Baudelaire és Swinburne dekadenciája – és annak magyar megjelenése – nem hiba; minden költő külföldi mintákat keres.

Ezzel szemben *Az európai irodalom történetében* Babits nem védi Swinburne-t, csak zenei, metrikai tehetségét emeli ki az életműből. Már az *Atalanta* és az *Erechtheus* görögsége sem a „leggörögebb”, hiszen „a versformák csodálatosan görög hatásúak, és mégis modernek, rímek. Csak egy maradt ki belőle: a görög vers kemény formáltsága, zártsága.”²⁶ A Swinburne témaválasztásától való erkölcsi távolságtartást fejezi ki Babits egy másik megjegyzése is: „Zene volt ez, ha nem is az angyaloké.”²⁷

Az európai irodalom története Swinburne-értékelésének forrása is más, mint a korai méltatásé. A Swinburne-kortárs és támogató Sharp

25 BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Európa Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1957, 439.

26 Uo.

27 Uo.

helyett az angol konzervatív (katolikus) irodalomkritikus, Gilbert Keith Chesterton nevét említi a rövid összefoglalóban.²⁸ Chesterton 1913-ban megjelent kritikai munkája a viktoriánus kor irodalmát mutatta be. Indíttatását tekintve hasonló Babits vállalásához, Chesterton saját véleményét és olvasmányélményeit tartalmazza.²⁹

Chesterton jellemzően szellemes aforizmákban és emlékezetes paradoxonokban írta le sarkos véleményeit,³⁰ és nem tartozott Swinburne rajongói közé. Megítélését tömören foglalja össze egy mondata: „Véleményei gyakran egészen ostobák és gyakran őszintétlenek; de a stílus maga férfiasabb és természetesebb dolog, mint amilyennek sokan tartják.”³¹ Babits szerkesztéssel kapcsolatos kritikája, valamint a hosszú versekkel és sorokkal kapcsolatos észrevétele Chestertonnál is megjelenik, az angol rövid szavakra vonatkozó kiegészítése viszont a magyar ismertetőben hiányzik.³² (E mögött a fordítói gyakorlat szempontjai is állhatnak; a magyarban nehezebben megoldható a rövid szavas fordítás.)

Ahogy a fenti idézetből is kitűnik, Chesterton Swinburne formai bravúrjait elismeri, ám szavainak kritikái éle is van:

Look at the rhymes in that verse, and you will see they are as stiff a task as Browning's: only they are successful. That is the real strength of Swinburne: a style. *It was a style that nobody could really imitate; and least of all Swinburne himself, though he made the attempt all through his later years.* He was, if ever there was one, an inspired poet. I do not think it the highest sort of poet. And you never discover who is an inspired poet until the inspiration goes.³³

- 28 G. K. Chesterton (1874–1936) író, újságíró, irodalomkritikus. A Father Brown detektívregények szerzője, az Illustrated London News állandó rovatának szerzője. Babits vélhetően jól ismerte munkásságát. Az Illustrated London Newst – Gál István vitatható közlése szerint (GÁL István, *I. m.*, 14.) – egyetemista korában olvasta, könyvtárban a szerző kilenc kötete szerepel, köztük az 1913-as irodalomtörténeti könyve. *Uo.*, 86.
- 29 G. K. CHESTERTON, *The Victorian Age in Literature*, Henry Holt and Company – Williams and Norgate, New York – London, 1913.
- 30 „The Englishman has always found it easier to get inspiration from the Italians than from the French; they call to each other across that unconquered castle of reason.” *Uo.*, 188–189.
- 31 „The views expressed are often quite foolish and often quite insincere; but the style itself is a manlier and more natural thing than is commonly made out.” *Uo.*, 185.
- 32 „In that sentence only one small »e« gets out of the monosyllable [...] The dramas were far from being short and dramatic; but the words really were.” *Uo.*, 185–186.
- 33 „Vizsgáljuk meg a versszak rímeit: ugyanolyan nehezen megoldhatók, mint Browning vállalásai: csak Swinburne-nek sikerül. Ez Swinburne ereje: egy stílus. *Olyan stílus, amit*

Ahogy az esszében is, Babits itt is megnevezi forrását, de az angol kritikai forrás hatása nemcsak ott lelhető fel, ahol Babits erre felhívja a figyelmet. A fenti idézetben Chesterton Swinburne *Dolores* című híres versének egy versszakára utal. Babitsnál is megjelenik a vers:

Megénekli a városi kéjek leányát csodálatos ritmusban s bizarr rafinált rímekkel. [...] Chesterton szerint Swinburnenek[!] sikerült az, amit Browning nem tudott: a bizarrságból és mesterkéeltségből harmóniát s szépséget teremteni.³⁴

Babits itt Chesterton Browningról írt gondolatait emeli be Swinburne jellemzésére. Az eljárás nem rejti el, hogy Babits használta Chestertont forrásként, de eltereli a figyelmet arról, hogy Chesterton Swinburne-nel kapcsolatos megállapításai is jelentős hatással voltak a szövegre, ahogyan ez a fenti példából egyértelműen kirajzolódik.

Swinburne két arca

A Nyugatban közölt esszé és a későbbi ismertetés is angol nyelvű értekezések hatása alatt áll. A megállapítás elvezet ahhoz a kérdéshez, hogy Babits mennyire vállalta nyíltan saját véleményét Swinburne-ről ezekben a szövegekben, az esszé és az irodalomtörténet eltérő ítéletei mennyire Babits véleményének és olvasatának változásával függnek össze, és mennyire függnek az aktuálisan forrásként használt ismertetés értékítéleteitől.

A már elemzett írások tartalmát árnyalja Babits 1937-es rádió-előadása. Az angol költő születésének centenáriumán elmondott rövid bemutatás – amely a rádió felkérésére készült – kevés tényszerű új adalékkal szolgál a fent összefoglaltakhoz képest. A tömörség azonban fogódzót ad, betekintést abba, amit Babits mindenképp elmondandónak tartott Swinburne művészetéről. Ez tulajdonképpen címszavakban összefoglalható: a tengerábrázolás egyedisége, zeneiség és metrikai zsenialitás, az „élvezet semmisége”-nek és a „szerelem mulandóságá”-nak

---

senkinek sem sikerült utánoznia, legkevésbé Swinburne-nek magának, pedig kései éveiben hosszan próbálkozott vele. Ha valaha volt ilyen, akkor ihletett költő ő volt. Nem tartom őket a legnagyobb költőtípusnak – és sosem tudni, hogy ki ihletett költő, ameddig az ihlet egyszerűen el nemvész.” *Uo.*, 187.

34 BABITS, *Az európai*, 439–440.

tematizálása.³⁵ A témamegjelölések kevésbé illusztratívák, azonban a tengerábrázolás és a zeneiség az a két motívum, amelyeket valamennyi Swinburne-bemutatásában említ Babits.

A rádió-előadásban Babits azt is elárulja, miért mondott le Swinburne verseinek magyar fordításáról. A formai hűséget mindig szem előtt tartó Babits szerint „A ritmizálásnak erről a művészetéről alig lehet fogalmat adni a magyarban. Ehhez az angol nyelv légysága és olvatagsága kell.”³⁶ Ennek fényében úgy látszik, Babits nem fordítani akarta Swinburne-t, hanem magyar nyelven alkotni meg azt, amit Swinburne megtett angol nyelven. Babits előadása nem Swinburne-verssel záródik, hanem egy *Laodameia*-részlettel, amelyet Babits így vezet fel:

Több ez, mint fordítás, a legnagyobb síri ajándék, amellyel versíró áldozhat egy távoli társ és mester nagyságának, vallomás arról, hogy lelke bennem is él és az én lelkemet is alakította hatásával. Íme hát a régi ifjonti vers, mely Swinburne szellemét s témáját idézi.³⁷

A fent bemutatott Swinburne-ismertetésekben megfigyelhető, hogy Babits Mihályt elsősorban Swinburne metrikai, zenei újításai foglalkoztatták. Látható volt, hogy a Swinburne-nel kapcsolatos kritikák gyakran Chestertontól származnak, és rádió-előadásában Babits inkább a Nyugatban közölt esszé tiszteletteljes rajongó hangján szólt meg.

Miközben a formai zsenialitás valamennyi ismertetés központi kérdése, a részletesebb bemutatás elmarad. A tengerábrázolás egyedisége megjelenik mindhárom ismertetőben, ahogyan az sem véletlen, hogy a szövegekben közölt fordítások is mind Swinburne tengerverseiből valók. Viszont Swinburne más témáit felületesen mutatja be Babits: a kék, élvezet és szerelem megjelölése semmitmondó a világirodalom egészét tekintve, míg a dekadencia általános voltára maga Babits hívja fel a figyelmet.

35 VEZÉR Erzsébet, *Hangmúzeum az irodalomtörténet szolgálatában: Ismeretlen Babits- és Szabó Lőrinc-szövegek*, Irodalomtörténet 1969/1., 161. Az előadás kéziratát azóta előkerült, az OSZK-ban a Babits-hagyatékban található.

36 *Uo.*

37 *Uo.*

Konklúzió

Recepciótörténeti szempontból fontosnak látszik felhívni a figyelmet az elemzett szövegek néhány tulajdonságára. Egyrészt az írások több ponton ellentmondanak egymásnak, *Az európai irodalom története* távolságtartó kritikával illeti Swinburne-t. Természetes, hogy Babits véleménye változhatott, de ennél fontosabb, hogy az angol Swinburne-recepció fenntartásai is tükröződnek a szövegben. Ha a kritika nem is tett jót Swinburne hazai megítélésének, a tény, hogy Babits kortárs angol nyelvű szövegek alapján mutatta be Magyarországon, felhívja a figyelmet arra, hogy Babits folyamatosan követte az angol irodalmi életet. A 30-as években más forrásokat keresett, mint 1909-ben írt esszéjéhez.

Másrészt Babits Swinburne-esszéje több kívánt lenni, mint Swinburne-ismertetés. Legitimációs törekvés sejthető a francia, angol és magyar irodalmi alakok összekapcsolása mögött. Babits talán Baude-laire és a francia irodalom hatásán túl más irodalmi hatásvonalakat is be akart mutatni a Nyugat irodalmi törekvéseinek háttéréként. Ismert, hogy Babits szerkesztése alatt a Nyugat a harmincas években élénkebb érdeklődéssel fordult az angolszász irodalom irányába. Annak tisztázása, hogy ez a jelenség mennyiben és hogyan függ össze Babits angol irodalmi élményeivel, további kutatást igényel. Tudatos stratégia volt-e ez az eltolódás, és ha igen, ennek korai jeleként olvasható-e a Swinburne-esszé?

Végezetül, rádió-előadásában Babits fordíthatatlannak nevezi Swinburne-t. Első pillantásra úgy tűnik, Babits nem volt termékeny Swinburne-fordító. Ez azonban illúzió, a fordításokat gyakran nem önálló műfordításként közölte, hanem integrálta őket saját verseibe. Erről számos már azonosított szövegszintű egyezés is tanúskodik, de ezeknél kevésbé konkrét, verszenében, témaválasztásban és gondolkodásban tükröződő hatás is lehetséges.

Ez kézenfekvő magyarázatot nyújt arra, hogy Swinburne neve miért éppen Babits-tanulmányokban fordul elő leggyakrabban Magyarországon napjainkban. Mivel azonban a magyar olvasóközönség nagyobb része nem ismeri Swinburne verseit, a szövegközöttség játékaival a mindennapi Babits-olvasás során rejtve maradnak, épp úgy, ahogy Babits ismertetéseinek angol forrásai.

A magyar Swinburne-recepciót vizsgálva kirajzolódik, hogy Swinburne költészete nem lett a magyarországi irodalmi ismeretek organikus

eleme. Koltai Virgil esszéje fordítás, és ahogyan erre a kötet kortárs recenzense is utal, „oly közönségnek írtak, melyről föl van téve, hogy nemcsak Tennysonnek, Longfellownak, de Browningnak s nevének, Arnoldnak s Swinburne-nak is jól ismeri műveit”.³⁸ A korban azonban erre a legtöbb magyar olvasónak lehetősége sem volt.

Szerb Antal leginkább Babitsra hagyatkozik Swinburne értékelésében. Bartos Tibor utószava is Babits felől közelít Swinburne-höz, de a hatvanas évek politika szabta esztétikai követelményeinek való megfelelés eltorzítja Swinburne-képét. Babits ismertetései tehát hosszasan tartó hatással voltak Swinburne magyarországi bemutatására. Az azonban rejtve maradt, hogy Babits szövegei – angol forrásaik miatt – nem feltétlenül megbízható tükröi Babits Swinburne-képének, ami a későbbi magyar recepció egyik alapját adta. Ebből következik, hogy a rejtve maradt Swinburne-kép, valamint az irodalmi hatásvonalak tágabb kontextusának pontosabb feltérképezése csak – az elért filológiai eredmények felhasználásával – a két életmű további párhuzamos olvasásával lehetséges.

38 R., *Ujabb angol költők. Angolból fordította dr. Koltai Virgil. 2. Rogeard: Képek a francia irodalomból. 3. Calderon: Saját becsületének orvosa. Spanyolból fordította Beksics Gusztáv. (Egyetemes Könyvtár. Szerkeszti Ferenczy József. Kiadja Gross G. Győrött. 5., 12., 16. füzet.)*, Budapest Szemle 1889/148., 309.

Gordana Nicoleta Peici

TEMESVÁRRÓL PONTOSAN, EGY ÍRÓNŐ SZEMÉN KERESZTÜL

A temesvári születésű Liubinca PerinaŃ Stancov a kortárs román nyelvű irodalom ismert alakja nemcsak hazájában, hanem Szerbiában és a diaszpórában is. Egyetemi tanulmányait a Temesvári Nyugati Egyetem bölcsészkarán végezte román és orosz szakon. Jelenleg a Naša Reč, a romániai szerbek folyóiratának szerkesztője, románról szerbre és szerbről románra fordít, verset, rövid prózát, esszét és memoárokat ír. Megjelent verseskötetei időrendben: *Nigdina* (1991), *Zakarpatsko umiljenje* (1994), *Pitomi zvuk* (1999), *Šapat gonetanja* (2003), *Vežbe za posmrtno sunce* (2010), *U jednom dabu / Dintr-o răsuflare* (2013), novelláskötetei: *Zakoni iluzije* (2006), *Puno vršno* (2014) és *Ženska linija* (2016). Több romániai és szerbiai irodalmi díjjal kitüntették már.

Dragan Jakovljević jegyzi a *Ženska linija* utószavát, amelyben Stancov szövegeit stilisztikailag elemzi. Esszészerűen analitikus, értelmező, kritikai szövegek ezek, személyes attitűddel, amelyek formailag szándékosan távol állnak a tudományos standardoktól. A kronologikus felépítés, az egyes írások heti megjelenése és a szerző gyakori jelenléte a tematizált események körül mind a naplószerű, dokumentarista írásmódot erősítik. Bár az esszék naplószerűsége a szépirodalom felé közelíti a szövegeket – ahogy Jakovljević is megjegyzi –, nagyon erősek a történelmi-szociológiai hatások is bennük. A megjelenített személyes emléksorok és a múltidézés egy újabb rétegét képezik ennek a komplex írásmódnak, amely ezek által sem csúszik át az önéletírás szenzitív szférájába. Jakovljević fontos megállapítása, hogy bár Stancov a romániai szerb kisebbséghez tartozónak vallja magát, írásaiban a kisebbségi lét egyetemes tapasztalatait jeleníti meg, amelyeket így bárki magára vonatkoztathat. Jakovljević ezt a személyes tapasztalatra építő ihletést (inventing from experience) Ernest Hemingwaytól eredezteti.¹

A *Puno vršno* kötet egyik darabja, a *Taksi drajveri*,² remek iróniával és stílusérzékkel tipologizálja a temesvári taxisofőröket. Az első

1 Dragan JAKOVLEVIĆ, *nozovop* [Utószó] = Liubinca PERINAŃ STANCOV, *Ženska linija*, Uniunea Sărbilor din România, Temesvár, 2016, 151–158.

2 Liubinca PERINAŃ STANCOV, *Puno vršno*, Uniunea Sărbilor din România, Temesvár, 2014.

típus a hívő taxis, aki a kocsija belterét kis ikonokkal és kereszttekkel díszíti fel (amelyek közül legalább egy fluoreszkáló), mindezekkel – állítja a szerző – a biztonságos utazást kívánja biztosítani. A párbeszéd ez esetben viszonylag közvetlen, udvariaskodó, és az utasnak esélye sincs az út során saját gondolataiban elmerülni. „Az ilyen taxi magáért a beszélgetésért van, szóljon az politikáról, az időjárásról, a fociról vagy persze a társadalmi morálról és igazságról.”³ A taxisok második típusa a „paraszt”, akinek a kocsijában émelyítő az illatosító édes illata, aki, ha az utasa szerbül beszél telefonon, egyből beteszi Jelena Karleušát, Aca Lukast vagy valamelyik más efféle borzalmat. A harmadik típust a nyugdíjas taxis képviseli, aki a kormányt két kézzel fogja, zenét nem hallgat, és a fegyelmezett magatartás híve. Tőle az utas mindig megtudhatja, hogy a mai fiatalok már nem tisztelik az időseket, és ezt főként onnan tudni, hogy a sofőröktől a jogosítvány időnkénti megújítását várják el. A szereplő-elbeszélő az adrenalinintermelés és a maximális idegállapotba kerülés legjobb útját írja le: a taxirendelést.

Az ugyancsak temesvári Goran Mrakićhoz hasonlóan Stancov is nosztalgikusan idézi meg a múltat, miközben mai szokásokat mutat be. A józsefvárosi piac a szerző gyerekkorában a multikulturalizmus egyik központja volt, ahol az eladók minden vevőt annak saját nyelvén köszöntöttek. Ma a piac a szerző szemében leginkább annak múltja révén él, hiszen az már nem több, mint „szétvert beton, amely mint nyílt seb és törött csont van jelen az emlékezetben”.⁴ Annak felújításával a temesváriak sokkal inkább egy bevásárlóközpontot kaptak, mint egy valódi piacot, amivel a helyiek már nem tudnak azonosulni. Az átalakítás eredményeként az üzletek száma mellett a forgalom is csökkenni kezdett, „mintha a piac lelke elveszett volna a romok között, amelyek így a múlt forгатagának és a piac zajának utolsó emlékkövei maradtak” (41).

Manapság egy séta a szülővárosában az elmúlás és a hanyatlás képeit idézi fel az író számára. Figyelmét mindegyre a túldíszítettség és a giccs vonja el, amellyel szerinte a hatóságok egyfajta Bollywood-hangulatot képeznek a városban. A katedrális aranyozott fődéméhez fekete márvány lépcsők párosulnak. Elszomorító, ahogy a La pești

3 „[...] машинерије за инстант пазговоре о политици, времену, фудбалу и наравно, о моралу и расуду друштва“, *Уо.* 29–30. [Az idézetek minden esetben saját fordítások román nyelvből, F. R.]

4 „[...] поразбијан армирани бетон што штрчи као преломљена кост, као рана на сећању“. *Уо.*, 40.

(Halakhoz) szökőkutat a színes kis égők behálózzák, és a többi ehhez hasonló remekmű láttán az író az azon lamentál, hogy vajon bele lehet-e halni a szégyenbe ebben az új Bollywoodban.

A *Male-velike istorije i senke* egyszerre külső és belső látképet kínál Temesvárról. Dušan Todorović újvidéki művész a városban sétálva azt mondja: „Ha Temesvárt láttad, nyugodtan meghalhatsz” (50). A szerző azonban szülővárosát kitüntetett szerepben vizsgálja. Bár az Európa szerves része, így a modernizációs törekvések természetszerűek, ezek eredményét gyakran tragikomikusnak értékeli, és úgy látja, hogy ezzel a múltját, az önazonosságát is elveszti a város. Elkészerítik a közpénzből finanszírozott fakivágások, árokásások, a szobrok, a pálmafák és az állatkerti zebraadás állandó költöztetése, és hogy mindezt a város kozmetikázásának nevezik (52).

A látszólagos jólétet az elbeszélő a *Prividi* című részben tovább igyekszik árnyalni, és további aspektusokkal színesíti „Temesvár újra-definiálását”. Úgy látja, hogy a terek modernizálásának jegyében történő fapusztítás mindig előbbre való, mint az omló vakolattal vagy az épületekről lecsúszó cserepekkel kezdeni valamit. És hogy az esztétikai hangsúly mindig nagyobb, mint a valódi szükségletek kielégítésének igénye, azt jól jelzi az éjszakai kivilágításra fordított erőforrások aránya is, hiszen ilyenkor nincsenek szem előtt a nappal kivilágító hiányosságok. A temesvári lakosok igényeivel szemben tételeződik a gazdagok és a turisták közkedvelt szórakozási módja: a város fölötti léggömbös utazás. Liubinca Perinaţ Stancov így fogalmaz: a látómező kitisztul, a távolság pedig 20 000 mérföldre nő, bár nem a tenger – ahogy Verne-nél –, hanem a léggömb alatt.

A *Šta nas se to tiče još, tri za gros* című szöveg ugyancsak a Bega menti város nagy innovációit kritizálja: használtan behozott villamosok, földalattik, metrók, és lévén a temesváriak „esztétikai lények” (90), még egy zenélő szökőkút is idesorolható. Ez utóbbi a szerző szemében ismét egy Bollywood-allúzió. Ugyanott ironikusan számol be a Bánsági Filharmónia egy sikeres előadásáról, amelyet követően a polgármester a Facebookon azt jövendölte meg, hogy 2021-ben Temesvárt teszik meg Európa kulturális fővárosának – ami meg is történt végül.⁵

Egy másik, meglehetősen kritikus darabja Stancov szövegvilágának az *Eksponate ne dirajte*. Önironikus leírása ez a temesváriak erős pat-

5 A COVID-19 világvárvány következtében ezt felfüggesztették, és 2023-ra halasztották a programsorozatot. [A ford. megj.]

riotizmusának, akik előszeretettel tekintenek magukra a felvilágosodás egyik első úttörőiként, városukat gyakran Kis Bécsnek, magukat pedig kis bécsieknek nevezik. Ezért is elképzelhetetlen, hogy egy ekkora városnak ne legyen villasmúzeuma – erre utal a szöveg címe is. A már több mint egy évtizede Temesváron közlekedő villamosokért fizetett kétmillió euró ugyancsak jól jelzi, hogy az adófizetői pénzköltést mennyire igazítják a lakosság valós igényeihez: azok ugyanis Németországban már rég múzeumi tárgyak.

Az egészségügy állapotát Stancov a szerb Riblja Čorba rockbanda idézetein keresztül írja le. A morfin és a tetanusz hiánya, a megbecsülést máshol kereső 20 000 emigrált román orvos, a temesvári kardiológia átmeneti bezárása a műtétekhez szükséges eszközök hiányában, az egyre lyukasabb lepedők és az ápolók papucsainak kopogása a linóleumpadlón, mind jól rímelnék Bora Đorđević soraira: „Angyal, tekints az uradra / takarítsd le a pókhálót a szemeidről / sokkoló lesz, amit látsz majd / boldogtalanokat és betegeket / a halált és csak szemetet” (71).⁶

A *Brzi avugust na slow motion* egy egyszerű hétköznapi részleteit írja le egy villamosban. A szerző „az ellentétek városának” (89) nevezi Temesvárt, és ezúttal a zsebtolvajokra összpontosít. A lelassított időben bemutatja az aktus lehetséges technikáit, és a szerző közben a fiatalkori emlékeibe réved, amikor ő maga is áldozatul esett egy rablásnak. Az esemény fiktív újraélésében a rabló mindvégig elutasítóan viselkedik, ezzel szemben az elbeszélő megértő igyekszik lenni.

Máshol Temesvár valaha volt szimbólumáról, a Kandia csokoládégyárról emlékezik meg a szerző, amelynek ma már csak romjai kínálnak szomorú emléket az arra sétálóknak. Reakcióikat két csoportra lehet osztani, a sóhajokból kitűnő nosztalgiára és a szitkozódásokban kifejeződő haragra. A jelen képei ismét gyerekkori emlékeket idéznek meg: a tanítás után finomságra vágyó iskolások a józsefvárosi bolt felé veszik az irányt, ahol a Kandia csokoládét árulták akkoriban. A jelen képei csak ráerősítenek a 2004 utáni kudarcokra: „a csokoládéalmok kapui a városunkban örökre bezárultak”.⁷

A *Sreću čine male stvari... i veliko 'ladno piće!* című szövegben Stancov a város kocsmáinak világát mutatja be. Persze nem a „fancy”, idegen nevű helyeket keresi, hanem a hagyományos, helyi kötődésűeket, mint

6 „Погледај дом свој, анђеле! / И скини паучину с' очију / Видећеш призоре потресне / видећеш несрећне и болесне / видећеш чемер, смрт и јад”.

7 „Од тада су капије чоколадиних снова затворене заувек у нашем граду”. STANCOV, I. m., 16.

A boglyához, Az ájult szukához vagy a lefordíthatatlan nevű „Scârț loc lejer” és „Șari-Neni”. A szerző kezdő kérdése az, hogy mi vesz rá embereket, hogy betérjenek egy efféle helyre. A választ persze az ital adja: „A boldogságot a kis dolgok hozzák... És egy korsó hideg sör”⁸ (43).

E szövegek tele vannak jó humorral és finom iróniával. Az elbeszélő egy alkalommal egy fáról lógó férfifehérműre lesz figyelmes, amelyet minden arra járó megcsodál. Egy megcsalt feleség dobta le egy felsőbb emeletről. Mindezek tanulságaként levonható, hogy amikor a szégyen már teljesen kiveszett a világból, csak a humor mentheti meg az embert.

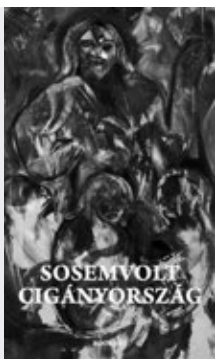
A *Kukavičje vreme* az elmúláson való töprengés szövege. A Bega folyó ebben a múltó és a jövő idő képeként értelmeződik. Egy folyóparti teraszon söröző idősebb társasággal szóba elegyedve, a fiatalság kapcsán az elbeszélő egy régi emlékét hozza fel, a kakukkos órát, amely által az idő érzékelhetővé vált számára gyermekként. Ma már nincs ilyen kakukk az életében, de az továbbra is benne él és sír, míg a Bega zavarosan folyik keresztül a városon.

A *Cultura este din nou cool* örömhír, amelyben Temesvár európai kulturális fővárosi címét ünnepli a szerző. Ismét hangsúlyozza a város multikulturális jellegét, felsorolva az itt élő etnikumokat, de egyben kijelentve, hogy nem szerbek, németek, magyarok, bolgárok, ukránok, románok, zsidók élnek itt együtt, hanem emberek: „Temesvár mindig ilyen volt, és mindig ilyen lesz. Életünk egyik alapvonása, hogy tiszteljük a szomszédunkat, függetlenül attól, hogy milyen nyelven kíván neked jó reggelt. Temesváron a jó szomszédi viszony nem szerbek, németek, zsidók, magyarok vagy bolgárok között létesül, hanem emberek között. Ezt a kozmopolita hozzáállást tapasztalja elsöre bárki, aki erre látogat”⁹ (128).

Liubinca Perinaț Stancov könyve egy könnyed séta a Bega menti város történelmén át, emlékeztetve az olvasót a dicsőséges múltra, a korán meginduló európai fejlődésre meg-megvillantva közben néhány kellemetlenséget is. A kötetet nevezhetjük egyszerűen Temesvár könyveként, vagy annak egy naplójaként, ahol a köznapi, a politikai és a szociális szintér összemosódásával a helyi lakosnak az a benyomása támadhat, önironikusan persze, hogy ő a Kis Bécs polgára.

8 „Сређу чине мале ствари... И велико, ладно пиво!”

9 „Тако је Темишвар увек изгледао, тако он изгледа и данас. Европски принцип поштовања комисије независно на ком ће ти он језику пожелети добро јутро јесте део нашег начина живљења. У Темишвару добросуседски односи нису одржавани међу Србима, Немцима, Јеврејима, Мађарима или Бугарима, него међу људима, а космополитски дух је оно што прво примети свако ко нас посети.”

Bartos Tibor (szerk.)

Sosemvolt Cigányország

Szegkovács cigány történetek

Bookart

Csíkszereda, 2020

Tóth Emese

MIÉRT KELL MEGINT ELŐVENNI BARTOST?

„*Vegyük csak elő megint Bartost*”¹ – írta 2012-ben a Literán Závada Pál. Az idézett mondat 2020-ban ismét aktuálissá vált, hiszen új kiadásban, Hajdú Farkas-Zoltán utószavával és Kállai András illusztrációival, a csíkszeredai Bookart gondozásában jelent meg a Bartos Tibor által összeállított *Sosemvolt Cigányország* című kötet. A könyvben tíz roma népmese olvasható, amelyeket az elbeszélő kommentárjai fűznek össze. A *Sosemvolt Cigányország* azonban ennél sokkal több. Formátuma kísérletinek mondható, hiszen egyszerre hozza játékba a mese, a mélyinterjú, a néprajzi gyűjtemény és a szociopróza jellegzetességeit. Nápó meséi önálló, egymáshoz szorosan nem kapcsolódó egységek. Stílusukban és nyelvezetükben ugyan nem túl távoli, tematikailag azonban szerteágazó szövegekről van ugyanis szó, amelyek önmagukban (is) teljes értékűnek mondhatók.

1 ZÁVADA Pál, *Vegyük csak elő megint Bartost* (netnapló), litera.hu/irodalom/netnaplo/vegyuk_csak_elo_megint_bartost.html.

A *Madarakból lettünk* című mese eredetmonda-szerű, letisztult nyelvezete, higgadt hangneme is elválasztja a többitől. A *Hercegné kisasszony* és a *Linóri, hej, Linóri* című mesék a házasság hagyományát, a vándorlét mikéntjét, a muzsikus szakma fonákját tárgyalják. Az *Amikor a mi Urunk, Jézus szegkövác volt* és *A fáraó népe vagyunk* című szövegek az ószövetségi történetek irodalmi hagyományához kapcsolódnak, és mintegy azok kiegészítéseként a roma közösségnek is helyet követelnek az Ótestamentumban. A *Kravelittyó Márko* univerzálisabb értékekről szól, *Nadara János meséje* pedig talán közelebb áll a magyar népmesei hagyományhoz, mint a romához. Az említett történeteket a kommentárok kontextualizálják és szervezik kötetté, melyek mint ha egy kívülálló pozíciójából (például a Bartoséból) hangoznának el, miközben formailag ezek is Nápó szavainak tűnnek. A mesélő számára ezen kommentárok teremtik meg a folyamatos reflexió lehetőségét, ezáltal pedig az etnikai kisebbség társadalmi kirekesztettségének több-rétű problémájára hívják fel az olvasó figyelmét.

Izgalmas egybeesés, hogy a *Sosemvolt Cigányország* újrakiadása a *Meseország mindenkié* című kötettel majdnem egy időben jelent meg. A két cím párbeszédbe lép egymással, a tagadásra érkezik a válasz: van és kell hogy legyen az el- és befogadásnak tere. A társadalmi, nemi és etnikai kisebbségek szempontjából bizonyos meséket újragondoló *Meseország mindenkié* hatalmas botrányt kavart Magyarországon, egyszerűs mind hazai és külföldi népszerűsége is szert tett. Bartos kötetének korabeli népszerűsége sem vitatható, a megjelenése után több nyelvre lefordított *Sosemvolt Cigányország* meséiből külföldi tankönyvek szemezgettek. Vállalkozásának újszerűségére, hiánypótló jellegére konkrét feljegyzések utalnak Bartos Lászlónak a Bookart-féle kiadásban közölt naplójában: „Az Európa nagy nyelvek irodalmával foglalkozik csak. Hát a kis népekkel ki törődjön? [...] Tervez cigány mesekötetet is? Terveznék, ha kínálkozna. Lesz, ígérem. Elkezdtem a gyűjtésüket. [...] Attól fogva halkabban beszéltem vele” (112–113). A gyűjtés során kezdeti nehézségekbe ütköző Bartos intézményi segítségért olykor hiába folyamodott, ennek okaira választ keresve, szemrehányóan teszi fel a kérdést: „a cigányság, mint olyan, nem téma?” (116–117). A *Sosemvolt Cigányország* újrakiadása hiánypótlónak bizonyul abban a kortárs irodalmi diskurzusban, ahol a figyelem ismét kellő érzékenységgel fordul a kisebbségek irányába. Az elfogadást és befogadást hirdető (irodalmi) diskurzus pedig szükségszerű abban a társadalmi és politikai közegben, amely az előítéleteket éltetve, közvetett vagy közvetlen mó-

don egyes kisebbségek ellen irányul, legyen szó az 1950-es, vagy éppen a 2020-as évekről.

Az ötvenes években megszólaló Nápó mintha kísérteties módon a kortárs romaügyi problémákról beszélne. A nyelvvesztés jelenségéről („még akkoriban inkább csak cigányul járt a mese, úgy jobban is tudtuk, hogy kell kimondani” [6]), az elismerés hiányáról („Mert az ácskapcsot ki csinálja? A roma. [...] És ki tudja, hogy roma csinálja mindezeket? A roma. Nem tudja senki, csak hogy tetvesek meg lopnak.” [12]), az előítéletességről („az én kisunokám jön haza az iskolából sírva, hogy mellette a padbéli gyerekek az anyja be a tanítónéhoz, merthogy miért ültette az ő gyereket cigány gyerek mellé” [48]), valamint a kiszolgáltatottságról („Ha ugyan csúfot nem tesznek vele, de hát a cigány azt is zsebre vágja, mindent lehet vele, mert cigány” [60]), amellyel a roma közösség napjainkban is szembesül. Az integrációt elősegítő próbálkozások egyértelműen jelen vannak a társadalomban, különböző szociális szervezetekből, Európa- és ország szintű intézkedésekből nincs hiány. Mégis mintha egy helyben toporognánk, mintha ugyanazokat a (többnyire negatív) sztereotípiákat hallanánk közvetlen környezetünkben. Bartos Tibor kötetét olvasva keservesen kell belátnunk, hogy 1958 óta nem változott jelentős mértékben a roma közösségek társadalmi megítélése. Az oktatás és a foglalkoztatás intézményi biztosítása láthatólag nem bizonyul elegendőnek az integrációhoz, az előítéletesség folyamatosan ellehetetleníti azt. A *Sosemvolt Cigányország* nem kínál kiforrott megoldásokat, de a társadalmi el- és befogadáshoz szükséges első lépést mindenképpen megteremti. A kötet a hangadás, az odafordulás és az interakció formáira kínál alternatívát, kimozdít szűk perspektíváinkból és teret nyit egy számunkra ismeretlen világra, hogy segítsen lebontani a hiányos ismereteinkből adódó sztereotípiákat.

Bartos hangot ad a roma közösség egyik képviselőjének, Nápó bácsinak. Az őszinte megszólalásmód, az élőbeszédszerű szöveg, a kevert nyelv mind-mind hozzájárulnak a kötetbéli karakter hitelességéhez. Bartos úgy szerkeszti meg a *Sosemvolt Cigányországot*, hogy ő maga, a gyűjtő, a lehető leginkább háttérben maradjon. Mivel Nápó meséinek nincs kijelölt hallgatósága, a kiszólásai közvetlenül az olvasóközönséget célozzák. Ezen szerkesztői megoldás megteremti az odafordulás lehetőségét. A passzivitástól aktivitásig jutunk, a távoli szemlélődéstől a közös munkáig. A narrátor kezdetben a figyelmünket ragadja meg („amikor mi szép csínyjával megfogjuk, megízzítjuk – így ne, nézzék”

[5]), később pedig fokozatosan bevon a saját világába. Ha engedjük, és nyitottak vagyunk rá, egyszer csak arra leszünk figyelmesek, hogy a közös munkára való felszólítás nekünk szól: „Itt van, nézzék, amíg maguk itt csak ültek s hallgattak nagyokat, addig nekem ez a pár kiló sarokszegem meglett. [...] Hát legalább tartsák neki a száklyát a kohónak, aztán ha szólok, csak fújassák, ahogyan látták éntőlem. [...] Hát kezdjék már, fújassák, az Isten is megáldja magukat!” (75)

Nápo kiérdemli az olvasó figyelmét és mesélni kezd, de a valódi interakció csak ezután történik. Az első történet megdöbbenő, a második szokatlan, és hasonló érzéseket keltenek az ezután következők is, szemben a kommentárokkal, amelyek egyértelműen közelebbinek hatnak, megfoghatóbbak, könnyebb kapcsolódni hozzájuk. A (remélhetőleg csak) kezdeti olvasói elhatárolódás érthető, hiszen az a népmesei hagyomány, amiben mi szocializálódtunk, viszonylag távol áll a kötetben körvonalazódó tradíciótól. Utóbbi sokkal elvontabb, szövevényesebb, és bár tartalmaz a magyar folklórban is ismeretes elemeket, rengeteg számunkra szokatlan jellemzővel bír. Az egyik leghangsúlyosabb különbség, hogy a roma népmesék jóval összetettebb valóságot mutatnak fel, a jó és a rossz dualizmusánál árnyaltabban láttatják a világot. Nem könnyű megítélni például a cigánylányt, aki bár hűséget fogad a királynak, később honvágya miatt becsapja őt és megszökik, hogy visszatérhessen a családjához; de hasonló problémába ütközünk, ha arra kell válaszolnunk, jól dönt-e a roma, amikor elkészíti a szeget Krisztus keresztre feszítéséhez (és ezáltal megtagadja hitét) azért, mert cserébe pénzt kap, amiből fenntarthatja a családját. A mesék zavarba hoznak, kimozdítanak a kényelmes pozíciókból, és éppen erre van szükség ahhoz, hogy megkérdőjeleződjenek az előítéleteink. Nápo a roma közösségek kultúrájáról és társadalmi megítéléséről beszél, de ahhoz, hogy kapcsolódni tudjunk a történeteikhez, előbb ki kell lépnünk a szocializációs hálónkból, állítanunk kell az optikán. Azáltal, hogy a mesék kimozdítanak a megszokott sémák közül, abban segítik az olvasót, hogy Nápo kommentárjait több oldalról szemügyre vegye. A valódi interakció tehát a mesék és a kommentárok összjátékában jöhet létre, a kötet igazán nagy ereje pedig a sztereotípiákkal szembeni reflexív magatartás. *A Sosemvolt Cigányország* ugyanis a tényleges hangadás és az odaforulás megteremtése után teret ad az előítéleteknek. Történetekkel példázza, majd fokozatosan lebontja azokat. Anélkül, hogy didaktikussá válna, reflektáltan kezeli mindegyiket és pontosan sztereotip jellegükre mutat rá. *Az Isten verése ez mirajtunk* például a legáltalánosabb, a ro-

mák lustaságáról szóló előítéletet bontja le: a mesterségeket osztogató Isten a lusta romának csak a lopást és jövőmondást adta, de Szent Péter megkönyörült, és a szorgos életet választóknak a kovács mesterseget ajánlotta. Később Nápó így reflektál a történetre: „De látjátok, foggott Szent Péter szava némelyikünkön” (18).

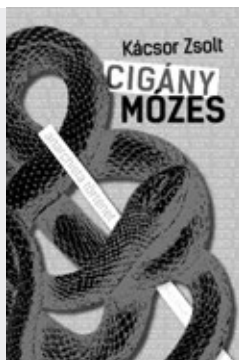
Azt, hogy miként lehet igazán hangot adni a roma közösségnek, még tanulnunk kell, és Bartos kötete remek irányadó ehhez. Ő éveken keresztül tanulta a romák nyelvét, és többször meglátogatta a kötet mesélőjét ihlető Nápó bácsit. Bár a közösség nyelve adta érdeklődésének alapját, nem tekintett el a nyelv kultúrahordozó voltától sem. A *Sosemvolt Cigányország* a mesélés gazdag irodalmi hagyományához kapcsolódik, hiszen a tradicionális közösségek mesemondási szokásait tárgyalja. Ez Nápó esetében kifejezi a jelenbeli el- és befogadás vágyát, ugyanakkor kilépést is kínál a jelenből a távoli múlt felé, és így a távolságból adódó reflexivitás lehetőségének megteremtését. A kötet érzékletesen teremti meg a munka és mesemondás hagyományos közeget és e két tevékenység egymásra hangolt dinamikáját. A kommentárok és a mesék összeérnek a kötet lapjain, dinamikus kapcsolódnak egymáshoz, hisz a kommentár utolsó gondolata többnyire a következő mese címeként szerepel. A jól felépített részek egymásra következőzése a megcsináltság érzetét is kelthetné, de Bartos ezt remekül tompítja a nyelv élőbeszéd-szerűségének visszaadásával, azzal, ahogyan gondolatok rakódnak egymásra, és asszociatív módon történetek bontakoznak ki egymásból. Ahogyan egy mesét Nápó kommentárja követ, és ahogy ez átfolyik a következőbe, a lehető leghitelesebben rekonstruálja a történetmondás természetes közegét, az oralitást. Ez a dinamika teljesen magával ragad, de olykor mégis megtörik. Ezeken a pontokon a kötet kilök az általa teremtett világából, és felfedi saját megszerkesztettségét. Ez kezdetben furcsának hat, első olvasásra érthetetlen, sőt, bosszantó. Ha eddig elegánsan fűzte össze a részeket Bartos, ezeken a pontokon vajon miért nem sikerült neki? Véleményem szerint a következő miatt: miközben a mesék fel-, majd leépítik a sztereotípiákat, a kötet az írásbeliség médiumát jelöli ki a mesélés természetes közegeként. Önmaga teremti ezt az illúziót, de ahhoz, hogy hiteles és reflexív maradjon, le is kell rombolnia, ezek a törések pedig remek megoldásnak bizonyulnak ehhez.

A *Sosemvolt Cigányország* rámutat, hogy a mesélés természetes közege nem az írott szöveg, hogy a meséket mondani és hallgatni kell, az odafordulás és interakció pedig el- és befogadást eredményez. Szóval

vegyük elő megint Bartost, mert szövegei nemcsak tartalmilag, hanem formailag is képesek reflexív magatartást közvetíteni, miközben észrevétlen módon tanítanak bennünket perspektívák között tájékozódni, valamint az előítéletességet az odafordulás gesztusaira cserélni.

Kácsor Zsolt
Cigány Mózes

Kalligram
Budapest, 2020

Gál Kitti

„AZ ÖRÖK SZABADSÁG SZIRTJÉN”

A *Cigány Mózes* nem szokványos regény. Értéke bátorságában, anarchizmusában ragadható meg. Képes öt mondatban évezredek történetét felölelni és új mitológiát teremteni. Kácsor Zsolt könyvét öröm olvasni, de rendkívüli nyelvi gazdagsága miatt nehéz lesz hitelesen lefordítani.

Miben érhető tetten a mű bátorsága? A válasz a prózapoétikában keresendő. Kevés író képes a legkülönbözőbb nyelvi rétegekből komplex, működő egységet építeni. Kácsor vállalkozása viszont sikeres: a könyv témájából adódó biblikus beszédmód mellett a köznyelv, a trágárság és a szleng együttes jelenléte adja a könyv humorát. A látomásba ágyazott cselekmény tabukat sért és folyamatosan felülírja az olvasói elvárásokat. Szentté teszi a profánt, profánná a szentet. Ez jelenik meg a címszereplő esetében is, aki egyrészt élvhajász drogfüggő, másrészt felvállalja népének vezető szerepét. Amíg Mózeset bűnöző helyett prófétaként kezeli a szöveg, addig a cigányok istennőjét a történet kezdetén bűnös halandóként ábrázolja. Megfosztja őt az isteni ma-

gasztosságtól, méltatlanná teszi erre a jelzőre, hiszen korábban (emberként) számos módon próbálta megölni gyermekét, így a cigányság iránti törődése inkább vezeklésként tételeződik. Kácsr olyan világot teremtett, ahol az is bűnös, aki Szűz Mária kifordított variánsának tekinthető.

A regény nemcsak a címből sejthető zsidó–cigány, hanem a cigány–magyar párhuzamokat is tematizálja, azonban egyik analógiát sem dolgozza ki kellőképpen. Bár a zsidó és a cigány nép sorsközössége jelenti a könyv alaptémáját, sőt a mű a Tóra és a cigány eredettörténetek egybeírásaként is olvasható, ám a két nép között csupán felszínes cselekményelemek – mint a kiválasztottságtudat vagy a légerekbe zártság motívuma – teremtenek kapcsolatot. A cigány–magyar hasonlóságok még ennél is lazábban, mindössze az istenképek párhuzamba állítása által artikulálódnak, melyet a megfordított monogrammal való játék igyekszik szorosabbá tenni. Míg a hagyomány szerint a magyarokat Szűz Mária oltalmazza, addig a cigányságot az anyai attribútumok mellett a végzet asszonyának jellegzetességeit is magán viselő Megbocsátó Szépasszony veszi védelmébe.

A cigányok nemzetkarakterológiáját is sematikusán, elnagyoltan kezeli a szöveg, meglátásom szerint nem a szükséges érzékenységgel és nem is kellőképpen értő módon fordul felé. A nép ábrázolásakor olyan negatív sztereotípiákból táplálkozik (például iskolázatlanok, babonások, erőszakosak, önzők, anyagiasak), amelyeket nem tud sem felülről, sem lefontól, inkább rájuk erősít. Ezért felmerül a kérdés, hogy láttelejét, vagy inkább a paródiáját nyújtja-e a könyv a cigányság mai helyzetének?

A cselekmény jelentős részét Mózes hallucinációi és eszmefuttatásai teszik ki, ezért a történet mindvégig a realitás és a fikció közötti határmezsgyén billeg. Érezhetően a mágikus realizmus vonásai hatnak a történetre, melyek többek között az időkezelésben, az érzéletek hangsúlyozott szerepében, valamint a folklór mellett a generációk egymásra hagyott örökségének kifejezésre juttatásában nyilvánulnak meg. Mivel a szöveg érintőlegesen foglalkozik olyan témákkal is, mint a romagyilkosságok, a társadalomból való kitaszíttottság, a politika, a hatalom vagy az erkölcs kérdései, összefüggései, ezért a látomás általi keretezés, valamint az ironikus-játékos nyelvhasználat érzésem szerint kontraproduktívan kezd működni. A megjelenített traumák a könyvbéli fikció részévé válnak, így a cselekményt előremozdító elemek szintjére fokozódnak le, megakadályozva, hogy a könyv „szívszorító jajkiáltás”

legyen a „mindenkori kisebbségekért és menekültekért” – ahogy azt a fülszöveg ígérte.

A történet tehát éppúgy kibújik a valóság jelentette korlátok béklyóiból, ahogy „végül a cigány Mózes kibújt saját magából” (270). A címszereplő egyébként a cselekmény folyamán végig kétarcú és kiismerhetetlen karakterként működik, hiszen a személyisége alapját képező ösztönös énjét nem képes teljesen elfojtani. Eredettörténete szerint csecsemőkorában árvaságra jutott és kutyák nevelték fel, majd a Megbocsátó Szépasszony kegyeltjeként fokozatosan épített fel egy társadalmi konstrukciók mentén kialakított identitást, mely szerint ő „biológiai értelemben a homo sapiens kifejlett hím példánya, etnokulturális tekintetben iskolai végzettséggel és képesítéssel nem rendelkező cigány kisebbségi vezető, szocioökológiailag egy vagyontalan senki a társadalom legalsó rétegéből” (127). Túlzottan objektív önértékelését paródiába fordítja a tudományoskodó stílus – a nyelvi hatásosság kedvéért a narrátor a komolyan vehetőséget és a hitelesség elvesztését kockáztatja ez esetben.

Eltérő mértékben, de poétikai-stilisztikai és tematikus szabadság is jellemzi a regényt. Kácsor parodisztikusan kezeli forrásanyagát, ahogy arról esett már szó, számos nyelvi regisztert alkalmaz, témáját tekintve pedig Mózes könyveire játszik rá. Mégsem jelenthető ki egyértelműen, hogy a cigány folklór elemeivel kiegészítve egyszerűen újírja vagy parafrázeálja a Tórárt. Ez pedig csak kisebb részben tulajdonítható az eredeti fejezetsorrend motivált megváltoztatásának,¹ ugyanis a szerző számos más ponton is kreatívan használja fel forrásanyagát. Ilyen reflektív elmozdulások figyelhetők meg például a névadásokban, amelyek felidéznek a bibliai szereplőket, ugyanakkor meg is fosztják őket eredeti attribútumaiktól. Ennek következtében a bibliai és a regénybeli karaktereket különböző mértékben lehet egymásnak megfeleltetni. A legegyszerűbb párhuzam Noé és Mózes esetében érhető tetten, de a regény Ábrahámnak és Sárának is leképezi a cigány származású megfelelőit, valamint egy taktikai kést is megszemélyesít, és az Áron nevet adja neki. A kés tehát személyiséggel rendelkező tárgyként a bibliai Áron szerepköréhez hasonlatosan a segítőtárs funkcióját tölti be, viszont nem szavak, hanem tettek tolmácsolójává válik. Ezekben az esetekben a nevek magyarázó-oktulajdonító funkcióval bírnak, máskor azonban csupán

1 Mózes könyveinek sorrendje: Genézis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. Ehhez képest Kácsornál a következő fejezetsorrend szerepel: Genézis, Numeri, Leviticus, Deuteronomium, Exodus.

stilisztikai többletet biztosítva (például Puporka Dezsónél vagy ifj. Csóri Lakatos Kálmánál) a humor, esetleg a könnyen dekódolható politikai áthallások (Ország Vezetője) eszközeivé válnak.

A néven nevezés fontos motívuma a kötetnek, hiszen a cigányoknak a Megbocsátó Szépasszonyhoz intézett imájában a megragadhatatlan megragadására történik kísérlet, a bibliai hagyományokra rájátszva. A számos oldalon átívelő imafolyam kreativitása miatt nem válik repetitívvé, minden jelző hozzátesz a Királynő karakteréhez. Ezzel szemben a könyv negyedik fejezete – mely a leggyengébben sikerültnek, sőt szinte feleslegesnek tekinthető – csak minimális jelentéstöbbletet biztosít. A szóban forgó rész hangsúly- és ütemeltolásokkal, kisebb módosításokkal az első fejezetben olvasható eredetmítoszt beszéli újra. Azonban például a film médiumával ellentétben a könyv nyelve kevésbé alkalmas az ismétlés ily módon történő megvalósítására. Ebben a részben eltűnik a frissesség és ötletgazdagság, ami egészen addig jellemezte a szöveget. Megbomlik a cselekmény dinamikája is, és hiába próbál rájátszani a mózesi törvényadásra, végső soron repetitívvé, önismétlővé és érdektelenné válik ez a passzus.

Úgy tűnik, mintha Kácsor elkezdene ragaszkodni saját hangjához, egy-egy kreatív szójátéknak vagy nyelvi bravúrnak akár a cselekmény folyását is képes alárendelni. A fejezetek előrehaladásával az írói vízió így egyre kevésbé megfogható, a textusnak már csak a fekete kiemelések adnak ritmust és tagolást. A kissé kidolgozatlan koncepció hiányosságai a történet végén mutatkoznak meg igazán, amely inkább egyfajta elhallgatásként tételeződik, mintsem odaillő zárlatként. Másrészről azonban csattanónak és tetőpontnak is tekinthető az, hogy Mózesnek nem sikerül véghezvinnie népének kivezetését „az őshazába, Gudzsarát földjére, azon belül Surendraganar ligetéig” (218), ezért inkább önmagából lép ki, így az utolsó pillanatban a cselekmény ismét látomásos-mitikusra vált. Ezzel nemcsak Mózes, hanem a narrátor is kivonja magát a felelősségvállalás alól, hiszen egy szürreális látomáson nem lehet számonkérni a logika hiányát.

Vagy talán éppen ez teszi anarchistává a történetet? Ugyanis a szabályok áthágása, a következmények hiánya nemcsak a nyelvi megalkotottságnak, hanem a cigány népnek is a fő jellemzője a könyv szerint. „Vegyétek el bátran, amire csak vágytok, de a másik embertől az életét el ne vegyétek, hiszen aki ember vérént ontja, annak vérént én is kiontom, [...] sőt, ha valamelyik gennyláda kártevő megtámad titeket, akkor üssetek bátran vissza” (63). Az ehhez hasonló törvények a cselekmény

során kiüresednek, hiszen a cigány Mózes éppúgy gyilkossá válik a történetben, ahogy oltalmazója, a Megbocsátó Szépasszony. Mindez ugyanakkor árnyalja és komplexebbé teszi a két kulcsszereplő személyiségét, és bátor döntésnek gondolom, hogy karakterüknek alapvetően pozitív – vezetői és isteni – szerepkörük ellenére negatív színezetet ad a szerző.

Mindezek miatt Kácsor Zsolt új könyvét a legtalálóbban formabontóként lehetne jellemezni. Egy olyan nyelvi bravúrokban gazdag, kreatív hangot működtet, amely meglehetősen egyedinek számít napjaink magyar prózájában. A *Cigány Mózes* korszerű és olykor túlzottan aktuális szeretne lenni, miközben egy alulreprezentált népnek teremt és ad hangot az irodalomban. Ugyan az alapötlet megvalósítása és a cselekmény dinamikája hagy kivetnivalót maga után, Kácsor biblikus-anarchista története mégis érdemes az olvasói figyelemre.

Raffael Mónika (szerk.)

Roma nők egymás között

Beszélgetés tizenkét roma nővel

Kalligram
Budapest, 2020

Balatonyi Judit

CSALÁD, HAGYOMÁNY, SIKER, VAGY AMIT AKARTOK

Roma nők egymás között – Interjúkötet – Beszélgetés tizenkét roma nővel, ezekkel a címeikkel, illetve alcímeikkel pozicionálja a kötet szerkesztője, illetve a könyvben közreadott beszélgetések készítője, Raffael Mónika a 273 oldalas, 2020-ban megjelent, Kunhegyesi Ferenc csodálatos

festményeivel illusztrált interjúgyűjteményt. A nőiség és roma etnicitás tehát a két legerősebb hívószóként tűnik fel, amint kezünkbe vesszük a kötetet. A szerkesztő a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (vagyis KINCS) Társadalmi Csoportok Kutatóközpont munkatársaként mindezen pozicionáltságok mellett a *család–hagyomány–siker* értelmezési tengelyen is elhelyezi az opust. E fenti hármast – részint egymást metsző – fókuszot erősíti a szerkesztői előszót megelőző *Köszöntő*, amelyet Fűrész Tünde, a Kopp Mária Intézet elnöke jegyez, illetve a hátlayan Balog Zoltán református lelkész és volt miniszterelnöki biztos rövid ismertetője is. Ezek szerint a sikeres roma nők elsősorban a családi kapcsolataik, a hagyományhoz való viszonyuk (rokonság, anyaság, házasság), illetve munkavállalói karrierjük mentén kerülnek a rivaldafénybe. Az interjúkat keretbe foglaló ajánló, figyelemfelkeltő írások elsősorban arra hívják fel a figyelmet, hogy olyan roma női életutakat ismerhet meg az olvasó, amelyek szereplői a hagyományos etnikus, társadalmi nemi szerepeiknek megfelelő anyaság–szülőség, házasság, a megkötő, erős családi kapcsolataik ápolása mellett jól boldogultak a munka világában is. Sikerességük – folytatva az értelmező szövegek ívét – az egyéni bátorság, tenni akarás, a támogató családi légkör, illetve a regnáló kormány felzárkózás- és családpolitikájának kontextusában artikulálódik, a roma nők a saját, illetve családi sikereik motorjai és indikátorai is egyben.

A kötetben közreadott történetek – lévén, hogy strukturált interjúk gyűjteményéről, és nem narratív életútinterjúkon alapuló munkáról van szó – elsősorban a fenti meghatározottságok és értelmező keretek (a *nőiség*, *romaság*, *hagyomány*, *család* és *siker* tematikái) mentén beszélődnek el. A pozicionáltság tehát kívülről irányított, mindezek ugyanis elsősorban az interjúkban feltett kérdések kapcsán merülnek fel, így például a következőképp: mit szól a család, rokonság a döntésekhez, sikerekhez; hogyan viszonyulnak a beszélgetőtársak a hagyományos viselkedési mintákhoz, életutakhoz; mikor, miként került előtérbe az életükben a származás vagy éppen a nőiség, hogy alakultak a párkapcsolataik, házasságaik? Ugyanakkor ezek a fogalmak, leszámítva az interjúkat keretező ismertető szövegek homogén, abszolút fogalomhasználatát, az interjúk és válaszok szintjén plurális kategóriákként értelmeződnek.

A következőkben ezeket a plurális *nőiség*-, *hagyomány*-, *romaság*-, *család*- és *siker*-értelmezéseket mutatom be röviden. Bár az interjúgyűjtemény másfajta, alternatív olvasata is lehetséges, most csak utalni

tudok arra, hogy a szövegek nem csak ezekről a kérdésekről szólnak. Az említett tematikákon túl a szövegekben feltárulnak még a laza, átívelő kapcsolatok – barátságok és az egyéb támogató viszonyok működési mechanizmusai, a megköthető, családi kapcsolatok alkalmankénti nehézségei, diszfunkciói, továbbá a siker mögött meghúzódó sikertelenségek, kudarcok, konfliktusok, lemondások és mindennapi megküzdések is.

Lássuk elsőként az interjúkból kirajzolódó nőiségfogalmakat, -megéléseket, -élményeket. Sokféle nőiségreprezentációt vehetünk észre, melyek közé egyaránt beletartozik a szépség, a bátorság, a leleményesség, vagy éppen az intelligencia, a tanultság/tanulás, az anyaság, a feleség-, vagy éppen az egyedülálló női szerep, valamint a vezetői, illetve irányítói tevékenységek is. A nők és férfiak közötti egyenlőtlenség problematikája szinte mindegyik szövegben megjelenik, elsősorban a hagyományos vagy éppen modern, etnicizált vagy a többségi társadalomra kitégített spektrumra vonatkoztatva. Mindennek kontextusában helyt kapott a patriarchális harmónia és a hagyományos női szerepek elleni lázadás kérdése is. „Számos olyan kapcsolatot láttam, ahol a roma férfiek nem úgy bántak a feleségeikkel, ahogy az tisztességes lenne. Tudtam, hogyan működnek a roma férfiak a nőkkel való kapcsolataikban, én mindig el szerettem volna kerülni a hasonló tapasztalatokat” (242) – olvassuk egy helyütt. Egy másik beszélgetésben pedig ezzel találkozunk: „Az, hogy egy nő főleg a családdal kell törődjön és a házkörűli teendőkkkel, az igazából általában a női mintákból jön, de nem specifikusan a hagyományos roma szerepekből. Általában véve vannak/voltak ilyen szerepelvárások a nőkkel kapcsolatban. Ebben a szerepkörben te nőként alsóbb rendű vagy, és szót kell fogadnod a férjeduradnak” (37).

Az interjúkban a nő-férfi, a társadalmi nemek közötti viszonyoknak más aspektusai is lényegesnek tűnnek. Elsősorban az a kérdés, hogy milyen szabályok, normák és tudások szabályozzák az egyes nemek viselkedését, szerepeit, ezek mennyire kötöttek, dinamikusak, és így tovább. Az elbeszélők ezeket sok esetben nem statikus, merev, illetve már nem teljes mértékben aktív rendszerekként értelmezik. Az is jól látszik, hogy a nemiséghez köthető szerepeket, mozgástereket, ideológiákat és stratégiákat az osztályhelyzettel, társadalmi helyzettel és pozícióval, a lokalitással (falusi vagy városi), illetve az etnikai, generációs, vagy éppen vallási különbségekkel összefüggésben látják a megszólalók.

Hasonló diverzitás érzékelhető a roma etnicitással, valamint a nőiséggel és az etnikai identitással összefüggő hagyományértelmezések tekintetében. Az interjúkból többek között az derül ki, hogy a roma etnicitást bár alapvetően a születés, beleszületés implikálja – „Hova születtél, ki az apád és ki az anyád? [...] ez nem egy választható dolog” (38) –, de elsősorban a saját mássággal kapcsolatos külső visszajelzések (a pozitív megerősítés, vagy éppen az előítéletes viselkedés) indítják el a saját identitással, identitásokkal kapcsolatos gondolkodást, a különbségtétellel vagy az azonosulással kapcsolatos egyéni, közösségi törekvéseket, vagy éppen a sorsközösség-vállalás, esetleg a professzionális roma érdekképviselő aktív stratégiáit. „Tizennégy-tizenöt éves voltam, amikor először cigány közösségbe kerültem. [...] Emlékszem, hogy vártam a hétvégéket [...] Ezt megelőzően nem igazán volt a származásom téma [...]” (171). „A társadalom úgy tekint ránk, hogy mi romák mások vagyunk, és ettől talán mi is kicsit másként viselkedünk” (104).

Áttérve a szövegekből kirajzolódó belső hagyományértelmezésekre, itt ez alatt vagy egy eleve adott szabályozórendszert, értékrendet értenek (hagyomány mint meghaladott szokás [korai házasságkötés, patriarchális szerepek, női alárendeltség], hagyomány mint érték, identitás), vagy a városi-falusi, régi-új, roma-nem roma, nő-férfi viselkedésekkel, szerepekkel, lehetséges választásokkal és döntésekkel kapcsolatos aktív diskurzusokat, esetleg az adott társadalmi, illetve egyéni (élet)helyzetből adódó lehetőségekre adott kulturális válaszokat értik a megkérdézettek. „Sokkal inkább arról szól a korai gyerekszülés, hogy nincs mód a fogamzásgátlásra [...] Egyébként a roma nők számára érték, hogy gyerekük van [...]. Mi is ugyanolyanok vagyunk, mint ők, hasonló értékekkel, jóssággal, szeretettel” (193).

Szintén plurális az interjúszövegek családfogalma, ez egyszerre jelenti a hagyományost, és a hagyományostól eltérő családeértelmezéseket, a saját származási családot (szülőket, nagyszülőket, testvéreket), és a saját és a házastárs által létrehozottat, gyerekekkel, unokákkal. Ezek lehetnek mozaikcsaládok, vegyes házasságok, endogám házasságok, alakíthatja őket a válás, a hagyományos mintáktól való eltérés, a szerelem, ahogy az egyéb érzelmi alapú döntések és választások is. Végül, úgy látom, hogy a kötet kontextusában megjelenő sikerek, illetve sikerértelmezések, összefüggésben a fentebb kifejtett fogalmakkal és még sok minden mással, elsősorban az identitás, a munka, a karrier és a szerelmi élet, a párkapcsolat (részint, de nem kizárólag a házasság),

a családi kapcsolatok (és különösen a gyermekvállalás) területein való szerencsés, jól „strukturált” boldogulást jelentik. Egyiket, másikat vagy mindkettőt. Esetenként ezek között választani is kell: „Az, hogy ma egy nő dolgozik – nem kell, hogy kifejezetten roma nő legyen – és a hivatásában, munkájában is akar kisebb-nagyobb sikert, ez gyakran azt jelenti, hogy háttérbe helyezi a családját, és velem is gyakran megtörténik” (109). Ugyanakkor a vágy a két terület sikerességének egybefésülése: „Szerintem, ha valaki azt vállalja, hogy korán férjhez megy, gyermeket szül, azt el kell fogadni, támogatni kell, és igazából abban kell segítséget nyújtani, hogy ha emellett a fiatal nő, anya tanulni akar, akkor azt megtehesse” (42). Az interjúkötetben közreadott szövegek elbeszélői meidezt a sikert egy szituatív változó, az egyéni akarat, lehetőségek, a társadalmi kapcsolatok és kötések szerencsés együttállásából vezetik le. „Szétválasztanám a magánéletet, a tanulmányaimat és a munkát. Nem tudom, hogy mi lett volna akkor, hogyha otthon maradok a közösségemben. Ismerve magam, akkor sem lettem volna elveszett, viszont már középiskolás koromban tudtam, hogy el akarok jönni. [...] Én ennél többet akartam a világból, bár akkor azt még nem tudtam, hogy ezt a tanulás teszi majd számomra lehetővé. Hálás vagyok a sorsnak, mert olyan lehetőséget adott mindig, amik által olyan emberekkel találkozhattam, akik meghatározóvá váltak az életem szempontjából” (108).

A kötet olyan húszas, harmincas, negyvenes, illetve ötvenes éveikben járó emberekről szól, akik alkalmanként romaként, megint máskor magyarként, nőként, roma nőként, falusiként, városiként, fiatalként, idősként, sikeresként, vagy éppen sikertelenként, hagyományos, vagy éppen modernebb mintákhoz ragaszkodóként határozzák meg magukat. A megszólítottak részint megfelelnek, vagy éppen valamely szempontból eltértek az orientációs közösségük/családjuk, etnikus, lokális, generációs, vallási csoportjuk vélt-valós női normáitól, direkt vagy indirekt módon megsértették azokat, esetenként új szabályokat, normákat is teremtettek. Illetve ezeket egyfajta „új normalitásként” továbbadták a következő nemzedéknek. Figyeljünk rájuk, hallgassuk, halljuk meg a hangjukat!

Háy János

MamikámEurópa Könyvkiadó
Budapest, 2021

Murzsa Tímea

**„MINDEN JÓ, HA AZ EMBER
AKARVA VAN”**

Nem szoktam belevinni a magánéletemet a kritikákba, amiket írok, de most kivételt teszek. Kevert családból származom: magyar és cigány felmenőktől. Sokat dolgozom rajta, hogy tudjak viszonyulni ehhez a keveredéshez – kettős identitásúként mintha soha nem lenne otthon az ember. Cigányságom él bennem, foglalkoztat, sokan – köztük a családom tagjai – nem is feltétlenül értik, miért. Én érzem, ahogy munkál bennem, talán azért is, mert roma nagyapámhoz, papóhoz nagyon kötődtem. Akadémiai közegben mozgok, éppen a doktorimat szerzem meg. Nincsenek körülöttem – Lakatos Menyhért szavaival élve – „füstös képek”. Mégis bennem van a transzgenerációs szorongás: nehéz elhinnem, hogy a tudományos pályán van helyem. Pedig a szüleim már kispolgári közegben neveltek fel, messze a Szabolcs megyei élettől, de itt van ez a kétség, a zsigereimben.

Ebben a helyzetben talált meg a felkérés, hogy írjak Háy János *Mamikám* című kötetéről. Pont akkor, amikor azon gondolkodom, hogyan találjam meg a cigányságban azt, amihez kötődni tudok, amit vihetek magammal. Mert ez nem egyszerű feladat: nagyon nehéz egy stigmatizált csoporthoz kötődni. Eddigi életem során kevés olyan nap volt, amikor a környezetemben (legyen az szűkebb vagy tágabb: például Budapest utcái) valaki nem szidta a cigányokat. Ha ismerem a be-

szélgetőpartnerem, akkor elmondom: én is roma vagyok. De nem merem elég hangosan mondani. Mert akkor én is „rossz cigány” leszek. Vannak „jó cigányok” és „rossz cigányok”. A „jó cigány” attól „jó” például, hogy nem lesz mérges, ha cigányoznak előtte.

Mindezt azért tartottam fontosnak leírni, mert a *Mamikám* kapcsán több kritikában előkerült a kérdés, hogy beszélhet-e egy elnyomott csoport nevében valaki, aki nem tagja annak a csoportnak. Forgách Kinga így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „Lehet-e hitelesen beszélni többségi nézőpontból egy kisebbség helyzetéről? Ez a tétje Háy János új regényének, a *Mamikámnak*, amely mind elbeszélési módját, mind nyelvezetét, mind pedig történetvezetését tekintve nagyon erős könyv, témaválasztásában pedig bátor. Nem önmagában azért bátor, mert a cigányság helyzetéről szól, hanem mert az utóbbi években egyre világosabbá vált, hogy nem mindegy, ki és hogyan jeleníti meg egy etnikai, vallási vagy akármilyen kisebbség szempontjait, főleg, ha maga a kisebbség kevés teret és lehetőséget kap arra, hogy a saját nézőpontjából és hangján mondja el a történetét.”¹ Ez a jelenség több értelmezőben is zavart keltett,² ahogy bennem is.

Néhány napig nem akartam elkezdni ezt a könyvet, mert elolvastam a borító hátulján a leírást: „A *Mamikám* ott kezdődik, ahol a sajtó és a politika elhallgat, ahová a nyilvánosság nem akar bepillantani”. Ez egy Blikk-szalagcím is lehetne. Mi a *Mamikám*? „Nyomorpornó?” És mi a cigányság? Élő tabu? Egzotikus, félelmetes állat? Majd megláttam az első oldalon a szándékosan hibás helyesírással írt mondatokat, és úgy éreztem, hogy megint egy sztereotípiába ütközöm. Megengedtem magamnak: mérges lettem. Ez nem segítette a lelkes indulást, de örülök, hogy adtam esélyt a könyvnek. A *Mamikám* ugyanis nagyon érzékenyen járja körül az identitás kérdését: azt, hogy miként határozzuk meg önmagunkat, és hogyan befolyásolja önképünket a másik tekintete. Ez különösen érdekes az olyan csoportok esetében, amelyeket sokszor negatív tulajdonságokkal asszociál a társadalom (vagy legyünk megengedőbbek: annak egy része). És amely csoportok egyébként sokkal rétegzettebbek annál, hogy masszává mossák össze őket az emberek.³

1 FORGÁCH Kinga, *Háy megmutatja, milyen mélyszegénységben él, falusi cigánylányként felnőtt*, Könyves Magazin 2021. augusztus 30., konyvesmagazin.hu/kritika/hay_janos_mamikam_het_konyve.html.

2 Lásd például Forgách Kinga szövege mellett Nagy Hilda írását. NAGY Hilda, *Anyátlanok*, Litera 2021. október 9., litera.hu/magazin/kritika/anyatlanok.html.

3 És persze az identitás sem egy esszenciálisan megfogható fogalom.

Az egyes szám első személyű elbeszélés narrátora egy cigány lány. A könyv egy szuszra elmondott védőbeszédként is értelmezhető, ez a beszédpozíció a kötet végén történetek fényében nyer értelmet. A főszereplő, akinek a nevét nem tudjuk, viszont Mamika „jánkának” hívja, elmeséli az életét: többek között édesapja halálát, nevelőapja abuzív viselkedését, és Mamikával, az idős parasztasszonnyal való kapcsolatát. A roma lét a nő életének központi élménye. Édesapja, aki korán elhunyt, igyekezett a cigányságból „kivezetni” a családot: „mi [...] nem akartunk cigánok lenni, mer mi magyarok akartunk lenni, hogy az vót, hogy magyarok leszünk, mer má magyarok is vótunk, olyanok, mind a parasztok, olyan házba laktunk, mind a parasztok, mer hivatalból járt nekünk, kicsi vót, meg romos, de mégiscsak ház vót, nem egy vágagunyhó a patakkanyarba. Az apám is magyar vót, paraszt, má ő sütötte a kenyeret a falunak, mer nem nézték má cigánnak, ha annak nézték vóna, meg se ették vóna a bódbó a kenyeret” (29). Az apa tehát már megtette az első lépéseket a beolvadás felé. Halála után lánya tulajdonképpen csak parasztemberekkel veszi körül magát: választott anyja egy idős parasztasszony, Mamika. A nő élettársa is paraszt, akárcsak az összes szeretője. Egyértelműen leválasztja magát az oláh cigányokról, és többször is megfogalmazza, hogy nem akar roma lenni. Amikor jó tanuló lányát beszippantja a drogok világa, a következőt mondja: „rít-tam ott rá a konyhakőre a Mamikáná, hogy mé vagyunk mi cigánok. Hogy hiába akarunk, mi nem tudunk mások lenni, csak cigánok” (107). A „jánka” szempontjából ez az örökölt sors tragikumának tűnik: Timikében, az elbeszélő lányában visszatér nagyanyjának a bűne, aki „rossz útra tért”. A főszereplő-narrátor ugyanúgy általánosít, ahogy a környezete: az oláh cigány nevelőapja rossz volt, tehát az oláh cigányok is rosszak, ahogy a románok is. Ugyanakkor belsővé teszi a kívülről jövő ítéleteket, melyek a roma embert nemkívánatosként értelmezik: a faluban nem fogadnak el tőlük semmit, és az orvos sem látja el őket. Az iskolában rögtön egyest írnak be nekik, és kiegészítő osztályba küldik őket: „nem segítettek a tanárok, monták, hogy nem kő semmit csinánom, csak beírják mindenhova az egyest. Osztán a végin áttettek kiegészítő osztályba, amikor lett olyan osztály, mer minden cigán oda kerűt, a tesvéreim is, akiket a néger tesvére váltott ki az intézetből” (42). Mamika figurája sokszor pozitív fényben tűnik fel, hiszen a cigány lány őt választja anyjának vér szerinti anyja helyett, aki nem törődött vele, és hagyta, hogy nevelőapja molesztálja a testvérét. Azonban az idős asszony is hasonló előítéleteket fogalmaz meg róla, mint amikkel egész életében

találkozott: „Nem tanúsz semmit, mer cigán vagy, annyi az eszed, mind egy cigánnak, nem tucc a hónapra gondónyi, csak arra, ami máma van” (47). Tetteivel azonban az elfogadást közvetíti a lány felé. A főszereplő gyakran reflektál ezekre a feltevésekre: többször is elhangzik, hogy nem azért lop, mert cigány, hanem mert a körülmények erre kényszerítik. A „társadalmi” szegény nem csak az ő történetében jelenik meg, Mamika is hasonló cipőben jár: Amerikába szakadt gyerekei szegényellik, nemcsak őt, hanem szegényparaszti közegét is, és mindazt, amit adni tud, például az ajándéknak szánt ételt. Ez párba állítható a szöveg azon mozzanatával, hogy a cigányoktól a falusiak nem fogadnak el semmit.

Talán a fentebbiekből is kiderül, hogy a *Mamikám* egy része sztereotípiákra épül, pontosabban azokat használja ugródeszkának. Ahogy Papp Sándor Zsigmond fogalmaz: „a *Mamikám* számos szempontból vissza is igazolja az előítéleteket, hiszen a benne feltűnő cigányok legtöbbjére mindez igaz. Ám ahogy mondatról mondatra egyre lejjebb ereszkedünk megingathatatlan erkölcsi magasságunkból a narrátor szemszögéhez, úgy bizonytalanodik el minden biztosnak hitt tudás, úgy kap minden különös fénytörést.”⁴ Olvasás közben legtöbbször úgy éreztem, hogy a belső nézőpont révén a „jánka” figurája túl tud nőni a kliséken. Megismerjük érzéseinek és cselekvéseinek okait, és azt is látjuk, hogy következetesen saját etikáját követi. Az már bonyolultabb kérdés, hogy ez az „etika” tagadásból jön létre: nem akar olyan lenni, mint az anyja és az „olácigán”, vagy éppen a faluban lévő másik cigány család, Kaliék. Volt azonban olyan sztereotípiák a szövegben, melyet öncélúnak éreztem: a könyvben megjelenő női roma karakterek ösztönyszerűen szexuális lények, a testiség felértékelése, a testi vágy kontrollálhatatlansága, bizonyos szempontból állatiassága jellemzi őket. Ez egyébként a *Nincstelenek* szegényparaszti közegében is megjelenik Máli figurája révén, aki azonban nem roma. Ebben a szövegben viszont érzésem szerint egyértelműen a cigány nőkhöz kapcsolódik ez a tulajdonság. Ezzel együtt fontos kiemelni, hogy a szexualitás kérdése akár túl is tud mutatni magán: az „akarva levés” vágya jelentkezik benne, vágy az összeolvadásra, elfogadásra: „minden jó, ha az ember akarva van” (109) – mondja a „jánka”. A testiség révén a cigány lány át tudja lépni azokat a határokat, amelyek egyébként átjárhatatlanok számára. Azonban még ez is számos megalázó pillanattal jár: csak a sötétben közelednek

4 PAPP Sándor Zsigmond, *Az ártatlanság bűnei*, Könyvterasz, 2021. szeptember 2., konyvterasz.hu/az-artatlansag-bunei/.

hozzá a parasztfiúk, és számos férfi úgy tekint rá, mintha használhatnák. Ebben az értelemben tehát a testhez sem csak jó élmények kötődnek. A testhez, amely egyébként esetében a rasszhoz tartozás elsődleges jelölője.

A szöveg finálóját többen a görög drámákhoz hasonlították. Véleményem szerint azonban egyszerűen a külső és belső tekintet találkozásáról van szó, a tragédia szükségszerűen következik abból az identitáskonfliktusból, amelyen a főszereplő végigmegy: „a megelőlegezett bűn elől nem lehet menekülni”.⁵ Másrészt abból, hogy a Mamika és a cigány lány egymásra utaltan léteznek: ha egyik nincs, a másik sem lesz többé. Ha eltűnik az egyetlen személy, akire támaszkodhat a lány, szükségszerűen visszaesik abba a közegbe, ahonnan menekül. Habár Háy János nem szocioregénynek szánta a művét, de fontos kérdéseket vet fel arról, hogyan formálja a külső tekintet a személy identitását. Az író érzékenyen nyúl a témához, és számos olyan elemét kapja el ennek a kérdésnek, amelyek ténylegesen megjelennek a cigány emberek életében (a kisegítő iskola kérdése például sajnos a mai napig létező jelenség). „Bármennyire is tiltakozik ez ellen a szerző, nem kerülhető el a kényszeres kapcsolatteremtés a két világ között abban az esetben, ha folyamatosan a hétköznapokból ismert előítéletekről és életszerű tapasztalatokról számol be a narrátor. Ehhez nem szükséges szociografikus elkötelezettségűnek lennie a szövegnek, viszont az ismert sémák egyértelműen saját valóságunkkal szembesítenek” – írja Nagy Hilda, ebben pedig teljesen egyetért vele.⁶ Ezek kikerülhetetlen folyamatok, hiszen abban a percben, hogy leírjuk, hogy „cigány”, egy szemantikailag rendkívül terhelt fogalmat hozunk játékba. Jelenlegi világunkban ennek mindig tétje van. Háy valóban aktiválja ezeket a társadalomban a romákról élő sémákat, azonban szerencsére nem minden esetben ragad beléjük. A narrátor szerethető figura, sok esetben pedig nagyon bölcs. Kicsit a népmesék hőseire emlékeztet, egyértelműen szimpátiát kelt az olvasóban. Története ugyanakkor nem minden cigány története. Itt pedig reflektálhatunk a reprezentáció kérdésére. Egy olyan csoport esetében, amelyet a média és a politika is használ (lásd például a Jobbik plakátját, amely arról szól, hogy a szavazást írás- és olvasástudáshoz kell kötni, és hogy, hogy nem, véletlenül cigányok kerülnek rá illusztrációként), és szinte kizárólag negatív képet mutatnak róla, a pozitív

5 Uo.

6 NAGY Hilda, *Anyátlanok*, Litera, 2021. október 9., litera.hu/magazin/kritika/anyatlanok.html.

történeteket pedig kivételként találják, fontos a reprezentáció.⁷ Le kell-e vernünk a *Mamikámon* az etikai felelősséget? Háy kötetében a cigánysághoz kapcsolt negatív sztereotípiák aktiválódnak: lopás, tudatlanság, felfokozott szexualitás, drogozás. A cigány lány belső nézőpontjának alkalmazása azonban alkalmas arra, hogy megmutassa, hogyan találkozik az egyén – pont ezekkel – a külső sztereotípiákkal, hogyan ütközik személyisége a családi mintákkal, és hogyan építi ki részben ezekre reflektálva a saját identitását (ha egyáltalán képes erre). Hogy milyen nehéz olyan társadalmi térben működni, ahol az embert leegyszerűsítik ezekre a fogalmakra, és születése pillanatában besorolják egy kategóriába. A kötet ezzel már többet tesz, mint a leegyszerűsítő, pusztán külső értékelések. A kérdés azonban továbbra is fennáll: lehet-e a többséghez tartozva egy kisebbségi csoportról írni? Azt gondolom, kellő érzékenységgel, saját pozíciónk reflektálttá tételével lehet. Ahogy én is tudom, hogy nem beszélhetek egy mélyszegénységben felnőtt roma helyett, akinek barna a bőrszíne, és nap mint nap szembe-sül a rendszerszintű rasszizmussal. Éppen ezért nem is tudok teljesen megnyugtatóan válaszolni arra, hiteles-e a *Mamikámban* vázolt nézőpont. Számomra a könyv saját belső világa szerint hitelesnek tűnik. Hogy kell-e ennél többet elvárunk tőle, magam sem tudom. Olvasóként mindenesetre abban biztos vagyok, hogy a kötet velem marad. Annak pedig örülök, hogy eljutottunk addig, hogy ezek a kérdések felmerülnek.

7 Ezt a témát a CEU podcastja is érinti. CEU Bibó István Szabadegyetem, 16. epizód, *A „cigány problémától” a roma emancipációig*, 2021. február 10., podcasts.ceu.edu/content/cigany-problematol-roma-emancipacioig.

Bari Károly

A mozdulatlanság örökbefogadása

Összegyűjtött versek, prózai írások
és képzőművészeti alkotások 1966–2018

Kalligram
Budapest, 2019

András Tamara

ÁLOMJÁRÁS, SZÓBAN FORGÁS – A BARICENTRUM KÖRÜL

„Minden ízében lélegző világ ez. [...] Minden történés a természet valamely elemi mozgásával áll határozott kapcsolatban, innen van a kifejezés, a megjelenítés elemi ereje.”

(Csengey Dénes: *„Nehéz élet az ének”* – *Cigány írók és költők a magyar irodalomban*)

Ugyan a szóban forgó kötet címéül választott – egy, a prózai írások között közölt kiállítás megnyitó beszédből kölcsönzött – kifejezést Bari Károly eredetileg fotográfiai alkotásokra alkalmazta, minden bizonynyal (és okkal) saját költészetében is felismerte az eredetileg vizuális kontextusba helyezett mélyáramú művelet (*a mozdulatlanság örökbefogadásának*) érvényét. Így a következő sorokban akár saját képkezelési irányelveiről is vallhatna. „A különös képek egy tengerhomályú mélységbe sülyesztett valóság gyarmatosított pillanatai. Bizonyítékok a villogó vonulásról [...] a szimbólumerejű Fa lombjai alatt, amelynek kicsi levélkéit: a mozdulatlanságot örökbe fogadó évszak tükröcskéit fehér lepellel takarták le, hogy ne sokszorozhassák meg csontábrázatát a világban táborot járó halálnak” (225).

Bari versvilágát kristályszerkezetű szóképkomplexumként képzelhetjük el, melyben a szekvenciaszerűen ismétlődő, mitikusan váltako-

zó-variálódó valóságalelemek időről időre mozdulatlaná merevednek. Mintha a fonémák falai mögött feltáruló csarnokok és csigalépcsők különböző pontjainak perspektíváiból körültekintő látogató ugyanazokkal az alakzatokkal szembesülne; és bennük mindinkább egyetlen organikus objektum elkülönülő, egymást mégis feltételező perszónáit ismerné fel. (És megannyiszor ugyanazon tükörterem torzító tengelyei között találná magát, miután elfordítja a még kézmeleg kilincseket.) *Időről időre*: télből tavaszba, nyárból ősze fordulnak a kötetbe konstruált kalendárium (öröknaptár?) lapjai. A túlbujánzónak tetsző költői kozmoszban egymást követő évszakok mintha egy meghatározhatatlan gócponthoz rendelt poétikai pályán keringenének; mégsem természettörvények uralta „temporális tereként”, hanem egyfajta ön(t)örvényű ősképzet memetikus mutációiként jelennek meg. Például a következő szöveghelyeken: „elhagyott keresztútnál / a hold varkocsát fonja motyogva a fekete zsvány: / az ősz, a kód-harisnyás esők tanúvalomásaival / időtlenül vitatkozó...” (*A némaság könyve*, 138); „és a fénybotokkal szétvert fejú tél / a fenyők földig hajló ágai alá behúzva” (*A némaság könyve*, 139); „HEJ TAVASZ-ANYÓ / TE VAJÚDÓ RÜGYEKET / ORVOSOLÓ VÉNSÉG” (*Sárkányfejű május*, 54); „hol az a pipacs-szemű nyár, / örök ifjúságunk tüzes lepketánca, ahol lihegő mezők ölelkeznek / a messzeséggel?” (*Virágok lázadása*, 15).

Az ünnepek derengő dimenzióihoz hasonló tér- és időkoncentrátumokként hatnak e versek, vagyis valamiképpen a nyelv ünnepélyeinek válhatunk tanúivá – vagy még inkább meghívottjaivá, részeseivé – akkor, amikor kezünkbe vesszük az életművet magába foglaló könyvet, amely látszólag rendíthetetlen rendszeren nyugszik ugyan, mégis fáradhatatlanul nyüzsög benne a nyelv. (Az olyan, jellemzően ikonikus festmények statikus, mégis eleven reprezentációiként, ünnepélyes alkalomkor bemutatott *élőképek* mozdulatlansága ez, melyeknek szereplői visszafojtott lélegzettel veszik fel kijelölt karakterük kontúrjait, miközben szenvedélyükbe szilárdultan is vibráló vitalitással verejtékeznek.) A versek szerzője álmodóként/álmolvásóként ébred a másvilágból morajló mondatok sűrűjében. Olyan szabadságfokkal alakítja, változtatja a verselemek egymáshoz fűződő verbális viszonyait, amilyennel az e világi eszköztárunkkal elképzelhetetlen volna. Így képzeletünk alapkézségeit is próbára teszik a szövegekben megformált mi(sz)tikus metamorfózisok; ezzel együtt a Bari-féle birodalom bűvölete megkívánja a másként látás képességét is. Az emberszerű entitásokként láttatott létformák heterogén halmazállapotai, a képzetek képlékeny ketrecébe

zárt kimérák, az egy-egy princípiumot közrefogó és katalizáló, perzsonifikált ponthalmazok, valamint az a(nтропо)morf képződmények ugyanis moccanatlanáguk ellenére is aktívan alkalmazkodnak ahhoz a költői környezethez, melyben a fékezhetetlen nyelv dinamizmusa dominál, és ad hétmérföldes léptéket teremtményeinek.

Idézzük fel néhány, akár afféle írásbeli-ikonográfiai elemként is értelmezhető motívum – és az ezekkel asszociáló attribútumok – alakváltozását: „pilláiddal fésülgeted / a homály tincsei közül kitéphetetlen / holdsugarakat” (*A bobóc testamentuma*, 157); „kőd-pajeszos hold mered / a tajtékfoglalatú mélységre” (*Téli napló*, 170); „homálytól csöpögő / öklét már édig emelte megint a rézkezü útonálló: a hold” (*A némaság könyve*, 136); „a sötétség gubóját tervezgető selyemhernyó-hold” (*Az őrség vallatása*, 173); „Ablakomba csontsovány holdat állítottál, / fehérren mászott tátongó falakon, a fák / árnyékán megakadt; ott lóg az ágakon” (*Ne menj ki*, 58); „uszony-ujjas kesztyűkkel körbedobált hold: / tengerbe rejtett rézálarc” (*Szatori*, 128); „itt a nyár, tervezi agyaraít” (*Száműzetés*, 143); „vitorla-agyaras csatlósát küldte ellened / az eszméleted kése elől naponta / meghátráló világ” (*Üzenet az Orchideák Szigetére*, 155); „sorsotok / átharapott ütőeréről csuromfény agyarakkal / emelkedik föl egyszer a meglepett hajnal” (*Nyár a cigánytelepen*, 130); „jég-agyaras vadkan: tél kerget / fedél alá” (*Árvák árvája*, 113); „ört álltak fölöttük a mankók felkiáltójelei, / égő fák: pogány gyertyák tövében imádkoztak / az anyák” (*Emlékezzetek!*, 45); „ne menj ki a rétre, baj mindig akad; / fölhasítják lábad virág-agyarak” (*Ne menj ki*, 58); „megszületett Jézus, / világunk megváltója, ajka vérvörös oltárai / mögött fogak gyertyái lobognak” (*Karácsony*, 108); „a visszatéréseidet követelőket / láng-csákós gyertyák viasz-csizmái tiporják el” (*Üzenet az Orchideák Szigetére*, 155); „Láng-uszonyos gyertyák” (*Varjak városa*, 158); „viasz-pikkelyes gyertyák tündöklésében” (*Varjak városa*, 159); „mert fényecskét nyűszít markomban / a faggyú-torkú gyertya” (*Másnap*, 153).

A Bari Károly által ültetett versmagokból mentális mezőinkben előburjánzó barvájszerű¹ mikroorganizmusok olyan ökörnyál-hídon közlekednek a szabad szemmel látható, valamint a jóformán csak álmójártas állapotban áttekinthető, látomásos valóságok között, amit csak úgy vehetünk észre, ha megtörik rajta a verőfény. Amennyiben pedig a varkocsba verődött csóvák máshol csapnak le éppen, arcunkkal nyomban

1 A barvajok Kopi Mundi Zoltán által a zajló Duna vízében-partvidékén talált, majd „manókká festett” uszadékfák. <http://kepiras.com/2014/09/kopi-mundi-zoltan-barvajok/>

átszakítjuk az átjárót, és belegabalyodunk a széjjelszaggatott fonálba, melynek felgombolyításával eljuthatnánk a reménylett és a rettegett dolgok bizonyosságának realitásába. A szellemi szféra szelíd lényeivel szemben szörnyetegek seregei sorakoznak itt. A tiszta tudás *tengelyt akaszt* a törve-zúzva tivornyázó tébollyal. A versek feszültsége féken tartott, mégis fokozódik: „a valóság a tudat képessége, mondja, / a tudaté, mely kényszermunkára ítélve sorvad / az eszmék köfajtőiben, fáradhatatlanul örökdő / ámitások gyűrűjében, elvadult falevelek ólálkodnak / körülöttem, rátamad képmására / a képzeletem tükör-labirintusába tévedt / világ: szilánkokká rombolja a szívdobogásomtól / meg-megrezzenő folyosókat, emlékekké-csiszolt / kristály-falaikat összerontja mindörökre, / megsemmisíti, pusztítja / kincsként őrzött fájdalomaimat: / szavakká zúzza, megtapossa, / a múlt foncsorának ezüst sivatagában túsul ejtett / pillanatok kiszabadulnak, előtolongnak egymást tiporva / a káprázat tükör-kazamatáiból” (138).

A kaotikusnak tűnő, mégis kikezdhetetlen képzetkonstrukciókból építkező nyelvezet maga is *útvesztőhely*, mely magnetikus erővel, sőt hipnotikusan húzza magával a látogatót a tudatelőttés történések színhelyeire. A szavakkal előhívott képek nem kódok, amelyek egyfajta képletes kitakaráson keresztül, „szimbolikusan” irányítják a szövegtérben tehetetlenül tévelygő figyelmét a maguk *mögöttesében* leledző primer jelentéstartalmakra, inkább olyasféle mintázatok, amelyek valóságosan átlényegülnek az általuk „ábrázolt” jelenségekké. Pavel Frolenszkij *Az ikonosztáz* című teológiai-esztétikai (de akár misztikus iratnak is minősíthető) művében úgy ír az ikonokról, mint a *láthatatlan világ látható tanújeleiről*, melyek nem absztrakt ábrázolásokként, hanem *bizony-ságtveőkként: hús-vér valóságként* tárulnak elénk. Az ikon tehát nem csupán imaginárius képmás, hanem olyan *látomás körvonala*, amelyen átviláglik az objektívizálható, mégis rejtőző realitás, és amely eggyé válik azzal, amire rálátást enged, akár a felfeslett Maja-fátyol mögötti *ablak*.² Hasonlóképpen rajzanak ki rejtekükből Bari Károly (a kötetben külön szerkezeti egységbe foglalt képzőművészeti alkotások esetében vizuális valóságukban is megtekinthető) képelemei. Akárha e (többnyire) lírai labirintus barikádjai egy *ikonosztáz eleven fűszakaszai* volnának, amelyek ugyan elválasztják egymástól a természeti és másvilági szférákat, közöttük bolyongva azonban mégsem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy melyik oldalán állunk éppen az – egymásra mon-

2 Pavel FLORENSZKIJ, *Az ikonosztáz*, Corvina, Budapest, 1988, 22–28.

tírozott motívumok mozaikjaként mutatkozó – ablaksornak. Bizonyos fénytörésben viszont az ökörnyálon megcsillanhat a nap...

„Amikor írtam, az volt az érzésem, hogy úgy fejlődik a vers, mint ahogy a diszkosz húzza a diszkoszvető karját, de nem szabad soha elereszteni, mert kiszalad az ürességbe. Én egy hasonlatot mondanék itten, a mozdulatlan intenzitásra. A trecentóban, gondolom, a festészet figurái hirtelen megmozdultak, s egészen a barokkig viharoztak. Ezzel szemben az ikonok mozdulatlanok maradtak, és csak az intenzitás hullámzott mögöttük” – mondta Pilinszky János Cs. Szabó Lászlónak egy 1967-ben készült interjújában.³ A diszkoszvető megfeszülten forgó teste erőter, melyben a nyughatatlanul pulzáló tömegközéppont uralkodik mind a szervezet összes izma és idege, mind a fakorong fölött. Ekképpen lehet elképzelni a Bari-versek működés módját is: minthogy a költői univerzum valóságselemei nem egyetlen, merev maghoz gravitálnak, hanem az egymáshoz való viszony diktálta belső dinamikát követik; így a mikrokozmosz motívumok e megbonthatatlan, mégis „magbaváló” kölcsönhatás során egymásban koncentrálódnak, egymás körül keringenek.

A kötetben több ízben (akár a képhasználattal, akár az átok-/áldás-/ima-/ítélet-/kérés-/tilalomszerű megszólalásmóddal és az ezekhez tartozó, névvarázsformulákkal operáló szómágia műveletére emlékeztető hangvétellel) megidézt József Attila azt taglalja az 1958-ban posztumusz megjelent kötetében, hogy mivel „a vers egy-két sora a kölcsönösen függő kapcsolódás folytán eleve meghatározza a többit”,⁴ az alkotásban „művészileg szükségszerű egész, önmagában lezárt világ keletkezik – világ, amelynek minden pontja archimédeszi pont. Ennek a világnak a tényei nem valóságos tények, azonban – és ez fontos – e nem valóságos tények összefüggése valóságos és teljesen megfelel a valóságos világ összefüggéseinek. Tehát éppúgy szemlélhetjük rajta a valóságos világ összefüggéseit, mint a valóságos tények állításából származó művön.”⁵ Az arkhimédeszi pont a csillagászatban és az égi mechanikában kettő vagy több égitest olyan közös tömegközéppontját jelenti, amely mindkét vagy mindegyik objektum elliptikus pályájának fókuszába esik. Ezt a pontot *baricentrum*nak nevezik.

3 *Beszélgetések Pilinszky Jánossal*, vál. és szerk. Török Endre, Magvető, Budapest, 1983, 14.

4 *József Attila Összes Művei III.*, Akadémiai, Budapest, 1958, 92.

5 *Uo.*

Nyerges Erika

„Húzd rá cigány, te örök, te áldott...”

A kávéházi cigányzene története

Személyes történelem
Budapest, 2020

Papp Máté

BUDAPEST ÉJSZAKÁJA SZÓL?

„Elfogyott a pezsgő,
pakolnak a romák,
hamus a terítő,
mindjárt zár a világ...”

(Ferenczi György)

Utoljára a Giero elnevezésű pesti szuterén borozóban hallottam élő cigányzenét. Az esti órákban valószínűleg mostanában is előkerülnek ott – tokkal-vonóval – azok az egyre ritkábban elcsíphető muzsikusok, akik még családi örökségként kapták kezükbe a hegedűt. Korábban a kecskeméti bázongoristától, Pápai Bélától tudtam meg az úgynevezett vendéglátós cigányzene közelmúltjáról egyet s más: „Olyan szinten élte virágkorát a presszókultúra Kecskeméten az ötvenes-hatvanas években, hogy volt olyan időszak, amikor harminc körüli zenés hely üzemelt itt, importálni kellett hozzájuk a zenészeket! A vendéglátózenélés dandárját pedig jóformán a cigányzenészek jelentették, aztán persze mindennek a tánczenei részében már mások is szerephez jutottak. A cigányzenészek ugyanis nagyon sokáig a maguk muzsikáját játszották, aztán egyre többen váltak közülük tánczenésszé. Most is ugye a »mulatósök« viszik a prímet. A cigányzenészek szokták is mondani, hogy »átmennek a tánczenébe«. Amíg a speciális cigányzenére volt igény, az életüket jelentette a muzsikálás, vagyis beleszülettek

ebbe a kultúrába, később aztán elkezdtek vele a világot járni. De mikor a zenéjüket ódivatúnak kiáltották ki, el kellett ettől valamennyire távolodniuk, magyarul »átmentek« tánczenésznek, dzsesszenésznek, klaszszikus zenésznek” – utal a valóban döbbenetesen gazdag felhozatalú, majd csappanó „jattú” korszakra Béla.¹ „Nyilvánvaló, hogy amikor cigányzenész őseim elfordultak a muzsikálástól, azt azért tették, mert a társadalmi helyzetükön akartak valamelyest javítani. Ha ugyanúgy gazsulálnak tovább a nagyuraknak, mint addig, akkor megmaradnak azon a szinten, ahol voltak, és ahol a legtöbbször lekezelően bántak velük. Nagypámat már nem nézhették le, mert a fodrászat úri szakmának számított az ő idejében, apám pedig csúcskarriert futott be: kormányhivatalnok lett a helyi társadalmi igazgatóságánál. Ezt hegedűvel a kezében nem tudod megcsinálni...”² – fejelte meg a fentebbieket egy személyes kommentárral, ami át is vezet minket a jelen írás apropóját adó kötet egyes kitételeihez.

„Budapest tehát még mindig a cigányzene fellegvára. Elképzelhetetlen a város nélküle, ami azt jelenti, hogy a kávéházi cigányzene iránti igény nem tűnt el. Még mindig ott van valahol a pesti levegőben, a szívek zugaiban, a lelkek mélyén, a tudatalattinkban, a képzeletvilágunkban, titkolva vagy szabadjára engedve, de él, szárnyal bennünk, és azt hiszem, szárnyalni is fog még nagyon sokáig. Ha engedjük...” (254) – fejezi be *A kávéházi cigányzene története* alcímű könyvét Nyerges Erika. És ez a zárlat – jóhiszeműen bár, de – mégiscsak megszépíti a valóságot. Ráadásul olyan hivatkozások mentén, amelyek némileg disszonáns felhangokkal módosítják az egyébként retrospektív jellegű – behatóbban körülbelül a középkortól az ötvenes évekig visszatekintő – fejezetek főszólamát (avagy a cigányzene sajátos genealógiáját és fejlődéstörténetét, generációs áthagyományozását, hihetetlenül tarka legendáriumát, nemzetkarakterológiai jelentőségét). „De még a kétezres években sem tűnt el a műfaj varázsereje. Néhány éve például egy ismert magyar színész cigányzenekari kísérettel kérte meg menyasszonya kezét a Duna-korzón. A Story című lap számolt be a különlegesen szép alkalomról” (253). Innen néhány lépés csupán, hogy eljussunk Mága Zoltán (a nemzetkarakterológia szempontjából szintén nem érdektelen) össznépi bulvárbazseválásához... „Valahol valami elromlott. Ebben a kávéházi zene ügyben félrecsúsztunk, nem figyeltünk, nem

1 PAPP Máté, *Életútinterjú Pápai Bélával*, poptortenetiemlekpont.hu/papai-bela-eletut-interju.

2 Uo.

gondoztunk, nem öntöztünk, legalábbis nem eléggé. Egyszer csak megszületett a mulatós meg a lakodalmas meg a tuc-tuc, pedig minden adott volt ahhoz, hogy nekünk is legyen olyan zenénk, mint a francia hot club jazz. Mint Djangoéknak, Grappelliéknek. Minden, talán még több is, mint Párizsban. Volt egy tonna világszínvonalon muzsikáló cigányzenésznünk, volt 2 tonna magyar- és 3 tonna cigány népdalkincs... Mi kell még?” – írta a 2021. október 11-én megosztott Facebook-posztjában Hoppál Mihály,³ aki bandájával „kortárs kávéházi gyakorlatok” műfaji megjelöléssel próbál visszacsempészni valamit a jelenbe a romás játékmódból, illetve a Nyerges Erika által megidézett bohém milióból. Bár a „*Húzd rá cigány, te örök, te áldott...*” esetében a legkevésbé sem kortárs látteletről van szó.

Éppen ez adhatja az olvasó hiányérzetét. Hiszen a szerző bár kifejezetten olvasmányos stílusban zongorázza végig az egykor virágkorát élő műfaj, illetve életforma vázlatos történetét (továbbá archív képanyagából, irodalmi fellelhetőségei közül, vendéglátó-ipari kiterőiből, kultúrtörténeti kuriózumaiból és zszurnalisztikai betéteiből is jócskán felmutat), az elmúlt ötven-hatvan évre alig látunk rá. Pedig a műfaj szempontjából kétségkívül kulminációs, éppen ezért egyáltalán nem tanulságmentes ez az időszak. Emblematikus adalék lehetne például a hajdani nyolcadik kerületi polgármester, Csecsei Béla esete, aki közmunka keretében (!) gyűjtötte össze a tengődő környékbeli cigányzenészeket, és állandó fellépési lehetőséget biztosított nekik a városrész különböző rendezvényein.

A Nyerges-féle feldolgozás helyenként másféle aránytalanságokat is mutat. A *Budapesti notesz* című fejezet például jobbára Megyery Ella újságíró nő azonos című, 1937-es útikalauzának kivonatolt közléséből áll. És ugyan plasztikus összképet kapunk belőle az egykori vándorzenész cigányokról, az első bandák világméretű turnéiról, a szabadságharc muzsikusaikról, a dualizmus nótaszerzőiről, a pesti dal születéséről vagy a magyar nóta és a „négerzene” (azaz a korai dzsessz) ideiglenes és kényszerű párharcáról, megkapó portrékat Bihari János vagy Dankó Pista kalandos életéről, az önreflexív visszacsatolások „előjegyzése” mintha kimaradt volna a kottából. (Persze, tudjuk, jó ideig a legtöbb cigányzenész sem kottából húzta!) Nyerges Erika szimpatikus sallangmentességgel megírta, mindenféle tudományos terheltséget és szakzsargon nélkülöző, ugyanakkor lelkes kutatómunkát feltételező szövegegyüttese

3 www.facebook.com/hoppal.mihaly/posts/5195629370454305

ugyanis olykor az idealizálás, sőt a romanticizálás felé tereli – talán túlzott naivitással kialakított, és így óhatatlanul kisajátított – narratíváját. „A puszta, a csikós, a gulyás romantikája mellett a cigányzene is hungaricum. Nélküle nincs »Magyarország«, nincs idegenforgalom. Jó, jó, de a cigányzenét itthon már nem nagyon hallgatják – mondják a kételkedők. Igaz ugyan, hogy éttermek sora zárt be, a zenei ízlések és felfogások átalakultak. De ott a Dankó Rádió, a Muzsika TV, a vetélkedők és zenei versenyek, amelyeket sorra nyernek meg tehetséges cigány fiatalok. Ott a Rajkó Zenekar, a 100 Tagú Cigányzenekar, rengeteg alapítványi zeneiskola, klub és hagyományörző csoport. Ezekben meg-megcsillan a kávéházi cigányzene még jelen lévő, élő hagyománya” (8–9).

Ha a már említett, Megyery Ella-féle útikalauz egyik – a krisztinavárosi Philadelphia kávéházzal szülő – szemelvényéből kiindulva elképzeljük a kaptos Ady Endrét, amint hajnaltájt, a cimbalomra dőlve alszik, vagy felidézünk Latinovits Zoltánt Huszárik Zoltán *Szindbád*-jának bordély-jelenetében, esetleg elolvassuk Gárdonyi József Dankó Pista-könyvecskéjét,⁴ akkor persze mi magunk is könnyedén bevonódhatunk abba a bizsergetető bűvkörbe, amelynek kétségkívül köze van valamiféle virtuosos, sírva vigadós, nem utolsósorban cigányzenével aláfestett „magyaros” érzelmvilághoz. „Nem szeretem ezt a mai világot. Azt mondják, átmeneti idő. Csakhogy én nem kívántam átmeneti időt. [...] Már arra sem vagyok kíváncsi, hogy minek örülhet az ember, ha magyar...” – elmélkedik magában Szindbád, mielőtt felcsendülne a film-ben egy magyar nóta. „Cigánnyal, borral, nővel érkezem. / Budapest éji, nagy álmát hozom” – így Ady a *Budapest éjszakája* szövegében. A Nyerges Erika egyik mottójában is szereplő Gárdonyi Géza-részlet pedig így hangzik: „[...] s ha valaha elpusztulnánk a föld színéről, az angyalok lejönnek a mennyek országából, és az utolsó cimbalmot fölviszik oda magukkal, hogy a földön oly bús magyar népet vele megvidámítsák”.⁵ *A kávéházi cigányzene története* e megvidámítás jegyében születhetett, és még akkor is derűs kedvünk támadhat tőle, ha a budapesti éjszakából manapság kiszorulni látjuk a cigányzenészek éltető közegét, vele együtt pedig a magyar muzsika egy elévülhetetlen értékekkel bíró szeptét.

A Credo folyóirat 2020/4. tematikus száma a cigány kultúrát helyezte középpontba. Lakatos Tibor tanár és „vendéglátó-ipari üzem-

4 Dr. GÁRDONYI József, *Dankó Pista*, Dante, Budapest, 1929.

5 GÁRDONYI Géza, *A cimbalom, meg a magyar nóta* = Uő., *Szívlobbanás – kisregények, novellák, publicisztikák*, összegyűjtötte, szerkesztette és az előszót írta URBÁN V. László, mek.oszk.hu/01700/01749/01749.htm.

gazdász” a lapban közölt *Jó ebédhez szól a nóta?* című értekezése ugyan csak a magyarországi cigányság történetével, asszimilációs törekvéseivel, valamint újabb kihívásaival foglalkozott. „Felvetődhet a kérdés, hogy miért szűnt meg egy pillanat alatt mind a hazai, mind a külföldi vendégek érdeklődése a cigányzene iránt. Nem könnyű erre válaszolni, és valószínűleg nem is erről van szó. Van olyan vélemény, hogy miután nem voltunk többé szocialista ország, megszűnt a különlegességünk, nem voltunk már olyan izgalmasak a külföldieknek – nem volt már eladható a »gulyás«, a »betyárság«. Szerintem nem erről van szó, inkább arról, hogy valamilyen ok miatt mi, magyarok gondoltuk úgy, hogy a rendszerváltozással, a piacgazdaság megteremtésével együtt változtatni kell a rólunk kialakított képen is. Új országimázs kellett, és ebbe nem fért bele a cigányzene, a magyar nóta.”⁶ Bár a Lakatos-féle megközelítés némiképp rímél Nyerges Erika egyes megjegyzéseire, a tárgyalat kötet már pedzegetett, bizonyos pontokon valószínűtlenül idillikus hangvételével összességében mégiscsak furcsa ellentmondásba kerül. Ha mindezt betudjuk a műfaj iránti szeretetteljes elfogódottság gesztusának (illetve ezt kiegészítve próbálunk tiszta képet szerezni a cigányzenészek kortárs közegeiről), hasznos kivonatként lapozhatjuk majd fel a könyvet. És bizony, kellenek Nyerges Erika biztató szavai! A kávéház sarkában tajtékpipázó Gárdonyinak, a cimbalomról fejét egy pillanatra felvető Adynak, no meg Szindbádnak is nagy szüksége lehet rájuk.

REPERTÓRIUM

2021. szeptember–október

Repertóriumunk az elmúlt két hónap szépirodalmi alkotásait regisztrálja, gyűjtőköre a lapunk által szemlézett, nyomtatásban is megjelenő folyóiratokra terjed ki – pontosabban azokra, amelyek közülük a 2021. év során napvilágot látnak. Frissessége kizárólag ezek rendszeres beérkezésétől függ: a negyedévi és a határon túli lapok természetüknél fogva hordozzák a csúszás lehetőségét. A korábbi évek gyűjtései a Magyar Irodalmi Repertórium eddig megjelent köteteiben (2003–2006), valamint a www.repertorium.hu honlapon érhetők el.

A feldolgozott folyóiratszámok

Agria, 2021. 3.	Jelenkor, 2021. 9., 10.
Alföld, 2021. 9., 10.	Kortárs, 2021. 9., 10.
Élet és Irodalom, 2021. szeptember 3., szeptember 10., szeptember 17., szeptember 24., október 1., október 8., október 15., október 22., október 29.	Látó (Marosvásárhely), 2021. 1., 2., 3., 4., 5., 6.
Életünk, 2021. 8.	Liget, 2021. 9., 10.
Forrás, 2021. 9., 10.	Magyar Napló, 2021. 9., 10.
Hitel, 2021. 9., 10.	Mozgó Világ, 2021. 9., 10.
Irodalmi Jelen, 2021. 9/I., 9/II., 10.	Pannon Tükör, 2021. 4.
Irodalmi Szemle, 2021. 6.	Tiszatáj, 2021. 9., 10.
	Új Forrás, 2021. 8., 9.
	Várad (Nagyvárad), 2021. 9.
	Vigilia, 2021. 9., 10.

Vers

1. ACZÉL Géza: *(színo)líra. torzszóztár. árva-ház. árverés.* = Látó, 3/5–6. p.
2. ACSAI Roland: *Becsapott.* = Forrás, 10/16–17. p.
3. ACSAI Roland: *Csapókalitka.* = Forrás, 10/17. p.
4. ACSAI Roland: *Hívnak apának.* = Forrás, 10/16. p.
5. ACSAI Roland: *Hóágyú.* = Hitel, 10/27. p.
6. ACSAI Roland: *Még újabb leoninusok.* = Irodalmi Jelen, 9/II/85–87. p.
7. ACSAI Roland: *Megérkezni.* = Hitel, 10/28. p.
8. ACSAI Roland: *Nincs az a szó.* = Forrás, 10/17. p.
9. ACSAI Roland: *Panelből.* = Forrás, 10/16. p.
10. ACSAI Roland: *A rákos-patak partján.* = Pannon Tükör, 4/56. p.
11. ACSAI Roland: *Örök oltár.* = Hitel, 10/27. p.
12. ÁDÁM Tamás: *Hegyi beszéd a tökéletességről.* = Agria, 3/123. p.
13. ÁDÁM Tamás: *Hegyi beszéd tüksék sorompókról.* = Agria, 3/122. p.
14. ÁFRA János: *Szétszerelt album.* = Pannon Tükör, 10/21–23. p.
15. ÁFRA János: *A te bizonyoságod.* = Élet és Irodalom, október 29. 14. p.
16. ÁGH István: *Bücsükoncert.* = Kortárs, 9/5–6. p.
17. ÁGH István: *Megválnak arcunktól.* = Kortárs, 9/3–5. p.
18. AJLIK Csenge: *Belém dogmált bamis akaratok.* = Irodalmi Jelen, 10/153–154. p.
19. AJLIK Csenge: *Felbőcsökök kék csikóhalaktól.* = Irodalmi Jelen, 10/153. p.
20. AJLIK Csenge: *Felírat a fénytemplomból.* = Irodalmi Jelen, 10/153. p.
21. AJLIK Csenge: *Kulslyuk az égen.* = Irodalmi Jelen, 10/154. p.
22. AKNAY Tibor: *Egy Hager Ritta-kárpitra.* = Agria, 3/62. p.
23. AKNAY Tibor: *Intés.* = Agria, 3/62. p.
24. AKNAY Tibor: *Július.* = Agria, 3/61. p.
25. AKNAY Tibor: *Kezdődik hát.* = Agria, 3/62. p.
26. AKNAY Tibor: *Mégis.* = Agria, 3/61. p.
27. AKNAY Tibor: *Mint ki bíbor alkonyon me-reng.* = Agria, 3/61. p.
28. AKNAY Tibor: *Az utca most.* = Agria, 3/60. p.
29. AKNAY Tibor: *Uccakép este.* = Agria, 3/61. p.
30. AKNAY Tibor: *Valahányszor... = Agria, 3/60. p.*
31. AKNAY Tibor: *Végül.* = Agria, 3/60. p.
32. ANDRÉ Ferenc: *barázdák.* = Irodalmi Jelen, 9/1/79–81. p.
33. ANTAL Attila: *Egyetemi dobányzóhely.* = Agria, 3/31. p.
34. ANTAL Attila: *Erdészalom.* = Agria, 3/32. p.
35. ANTAL Attila: *Karavánutak.* = Agria, 3/32. p.
36. ANTAL Attila: *Mondóka.* = Agria, 3/31. p.
37. ANTAL Attila: *Piros bogyós tűztűvis.* = Agria, 3/31. p.
38. ANTAL Attila: *Prédikátor a bódoltságban.* = Agria, 3/32. p.
39. BABICZKY Tibor: *Szapphó-paradigma.* = Látó, 1/5–6. p.
40. BÁGER Gusztáv: *Staféta.* Átadás-átvétel Szép allegória. Nemzedékek Titok és csoda. = Agria, 3/106–107. p.
41. BAKA Györgyi: *Haiku napló.* = Agria, 3/20. p.
42. BAKA Györgyi: *A kép, amit keresek.* = Agria, 3/21. p.
43. BAKA Györgyi: *Egy találkozásra.* = Agria, 3/20. p.
44. BALAJTHY Ferenc: *Hogy versedre találék így köszöntlek téged.* = Agria, 3/251. p.
45. BALAJTHY Ferenc: *Őszi szerelem.* = Agria, 3/251. p.
46. BALÁSSY Fanni: *Ar-apály.* = Látó, 3/17. p.
47. BALÁSSY Fanni: *Füstbe ment.* = Látó, 3/17–18. p.
48. BALÁSSY Fanni: *Március.* = Látó, 3/16–17. p.
49. BALÁZS Imre József: *(Anyja).* Éjszakák a zenben versciklus. = Látó, 6/71. p.
50. BALÁZS Imre József: *(Képesség).* Éjszakák a zenben versciklus. = Látó, 6/70. p.
51. BALÁZS Imre József: *Kiállításorony-körülírásokkal.* = Irodalmi Jelen, 9/1/173–174. p.
52. BALÁZS Imre József: *(Kiapadás).* Éjszakák a zenben versciklus. = Látó, 6/70. p.
53. BALÁZS Imre József: *(Ne térd le).* Éjszakák a zenben versciklus. = Látó, 6/70. p.
54. BÁLINT Tamás: *Vicébázmesterek egymás közt, ülve.* = Irodalmi Jelen, 9/1/128–129. p.
55. BALLA Eszter: *Őnarkép.* = Látó, 6/24. p.
56. BALLA Zsófia: *Kiáltvány.* = Irodalmi Jelen, 9/1/81–82. p.
57. BALLAGI Zsigmond: *A földikutya dikciója.* = Forrás, 10/29–30. p.
58. BALLAGI Zsigmond: *Egy öböl partján Bombayben.* = Forrás, 10/29. p.
59. BÁNKÓVI Dorottya: *Tökéletes szépséghibák.* = Irodalmi Jelen, 9/1/133–134. p.
60. BANNER Zoltán: *interjú.* = Magyar Napló, 9/6. p.
61. BANNER Zoltán: *palackposta.* = Magyar Napló, 9/6. p.
62. BANNER Zoltán: *űrséta.* = Magyar Napló, 9/6. p.

63. BARANYI Ferenc: *Öregapám*. = Agria, 3/92. p.
64. BATÁRI Gábor: *Fényszögelések*. Holdszarló és nem-kalapács. Csontváry. = Agria, 3/105. p.
65. BÁTHORI Csaba: *Kész minden*. = Irodalmi Jelen, 9/I/74–75. p.
66. BECSY András: *A tarisznya*. = Irodalmi Jelen, 9/I/138. p.
67. BÉK Timur: *Tandori*. = Irodalmi Jelen, 9/II/39. p.
68. BÉK Timur: *Tülesünk mindenem*. = Irodalmi Jelen, 9/II/39. p.
69. BEKE Sára D.: *class of 2021*. = Pannon Tükör, 4/65–66. p.
70. BEKE Sára D.: *keresztelő*. = Tiszatáj, 10/18. p.
71. BEKE Sára D.: *két óceán sója*. = Tiszatáj, 10/19. p.
72. BENEDEK Miklós: *Alkotmány*. = Tiszatáj, 10/17. p.
73. BENEDEK Miklós: *Mindig északi irányba*. = Pannon Tükör, 4/54–55. p.
74. BENEDEK Miklós: *Négyen maradtak*. = Pannon Tükör, 4/54. p.
75. BENKŐ Attila: *Este az otthonban*. = Élet és Irodalom, szeptember 10. 14. p.
76. BENKŐ Attila: *Kész bánat*. = Élet és Irodalom, szeptember 10. 14. p.
77. BENKŐ Attila: *Nyári part*. = Élet és Irodalom, szeptember 10. 14. p.
78. BENYHE István: *Élet a képpen*. (az idő mérték). = Irodalmi Jelen, 9/II/156–158. p.
79. BENYHE István: *Janus Pannonius utolsó verse*. = Irodalmi Jelen, 10/8. p.
80. BENYÓ Tamás: *Behunyt szemmel*. = Agria, 3/188. p.
81. BENYÓ Tamás: *Istentelen félelem*. = Agria, 3/188. p.
82. BENYÓ Tamás: *Nyilatkozat*. = Agria, 3/188. p.
83. BENYÓ Tamás: *Szamszára*. = Agria, 3/188. p.
84. BERÉNYI Klára: *Apró népek balladája*. = Mozgó Világ, 9/39. p.
85. BERÉNYI Klára: *Kékmadar*. = Mozgó Világ, 9/41. p.
86. BERÉNYI Klára: *Röpülj, telóm*. = Mozgó Világ, 9/40. p.
87. BÍRÓ József: *NAPRA – NAP* (emlékezés Nagy Lászlóra; Latinovits Zoltánra; Csoóri Sándorra; Berec Katalinra; Simonyi Imrére; Raksányi Gellétre; Sütő Andrásra; Takács Imrére; Fekete Gyulára). = Agria, 3/114–116. p.
88. BÍRÓ Sára: *Félbe*. = Látó, 1/51–52. p.
89. BÍRÓ Sára: *Henry Ford Kórház*. = Látó, 6/22–23. p.
90. BÍRÓ Sára: *A két Frida*. = Látó, 6/22. p.
91. BÍRÓ Sára: *Hűsvét-szigetek*. = Látó, 1/52–53. p.
92. BÍRÓ Sára: *Nagymama*. = Látó, 1/51. p.
93. BÍRÓ Tímea: *A kö születése*. = Irodalmi Jelen, 9/I/185–186. p.
94. BÍRÓ Tímea: *amikor anyám a fejemet*. = Pannon Tükör, 4/42. p.
95. BÍRÓ Tímea: *márványalakzatok között*. = Pannon Tükör, 4/40–41. p.
96. BODA Edit: *Csak hat percere a születéstől*. = Látó, 2/6. p.
97. BODA Edit: *Dalfesztív*. = Látó, 2/7. p.
98. BODA Edit: *Éhség*. = Irodalmi Jelen, 9/I/221–222. p.
99. BODA Edit: *Fekszem, golyaorr illatában*. = Látó, 2/6. p.
100. BODA Edit: *Felvétel a séta végéről*. = Látó, 2/5. p.
101. BODA Edit: *Időcet*. = Látó, 2/6. p.
102. BODA Edit: *Interferencia*. = Látó, 2/6. p.
103. BODA Edit: *Kép a visszapillantóban*. = Látó, 2/8. p.
104. BODA Edit: *Mint ha sebhelyem ottfeledekem volna*. = Látó, 2/8. p.
105. BODA Edit: *Napfogyatkozás*. = Látó, 2/5. p.
106. BODA Edit: *Séta szülőhelyem körül*. = Látó, 2/7. p.
107. BODA Edit: *Táj*. = Látó, 2/5. p.
108. BODA Edit: *Tuareg*. = Látó, 2/7. p.
109. BODA Edit: *Egy túlélő átkel az úttesten*. = Látó, 2/8. p.
110. BODA Edit: *Útleírás*. = Látó, 2/5. p.
111. BODA Edit: *Visszatérés*. = Látó, 2/7–8. p.
112. BODOR Emese Réka: *Vitorlás*. = Irodalmi Jelen, 9/I/152–153. p.
113. BORSODI L. László: *Cserbenbagyva*. = Látó, 5/11. p.
114. BORSODI L. László: *Hagyaték*. = Látó, 2/15. p.
115. BORSODI L. László: *Hűvös napokon*. = Látó, 2/14. p.
116. BORSODI L. László: *Jó lenne tudni...* = Látó, 2/15. p.
117. BORSODI L. László: *Mert én voltam...* = Látó, 2/13–14. p.
118. BORSODI L. László: *Templomcsend, törtémelek*. = Látó, 5/12. p.
119. BORSODI L. László: *A vízen járás elmaradt*. = Látó, 2/13. p.
120. BOTH Balázs: *Üres ég alatt*. = Magyar Napló, 9/25. p.

121. BOZSIK Péter: *Anyai telefon. Ott, ahol.* = Látó, 1/94–96. p.
122. BÖDECS László: *Proletárököl, hétfő.* = Jelenkor, 9/939–940. p.
123. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Második el nem küldött levél Szécs Gézának.* = Irodalmi Jelen, 9/1/163–165. p.
124. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Tűz.* = Irodalmi Jelen, 10/3. p.
125. BUDA Ferenc: *Amit tudok.* = Forrás, 9/14. p.
126. BUDA Ferenc: *Árusok.* = Forrás, 9/12. p.
127. BUDA Ferenc: *Dobog a vén.* = Alföld, 9/39. p.
128. BUDA Ferenc: *Inkább a csend.* = Forrás, 9/14. p.
129. BUDA Ferenc: *Íriszrek.* = Forrás, 9/12. p.
130. BUDA Ferenc: *Ki sara?* = Forrás, 9/12. p.
131. BUDA Ferenc: *Koszorú.* = Forrás, 9/12. p.
132. BUDA Ferenc: *Költőtársaimboz.* = Forrás, 9/12. p.
133. BUDA Ferenc: *Nézz tükörbe.* = Forrás, 9/13. p.
134. BUDA Ferenc: *Ó, a hajdani szegények.* = Alföld, 9/37. p.
135. BUDA Ferenc: *A Porondmester.* = Alföld, 9/38. p.
136. BUDA Ferenc: *Rehabilitáció.* = Alföld, 9/38. p.
137. BUDA Ferenc: *Segélykiáltás.* = Alföld, 9/38. p.
138. BUDA Ferenc: *Újév, 1951.* = Alföld, 9/38. p.
139. BUDA Ferenc: *Világnyelv (?)* = Forrás, 9/13. p.
140. BÚZÁS Huba: *Garniszálló.* = Agria, 3/27. p.
141. BÚZÁS Huba: *Magányod visszatekint a mára.* = Agria, 3/26. p.
142. BÚZÁS Huba: *Napkelte tán a művem?* = Agria, 3/28. p.
143. BÚZÁS Huba: *Szánom-bánod.* = Agria, 3/28. p.
144. BÚZÁS Huba: *Virgin hiült varázsa.* = Agria, 3/27. p.
145. CZILCZER Olga: *Kétszólamban.* = Jelenkor, 9/945. p.
146. CZILCZER Olga: *A rigó és a verebek.* = Jelenkor, 9/945. p.
147. CZILI Aranka: *Vágy.* = Irodalmi Jelen, 9/1/152. p.
148. CSÁKY Anna: *Az őrzők.* = Agria, 3/30. p.
149. CSÁKY Anna: *Tűnődés.* = Agria, 3/29. p.
150. CSÁKY Anna: *Vándor-ídő.* = Agria, 3/29. p.
151. CSÁKY Anna: *Végtelen szerelem.* = Agria, 3/29. p.
152. CSATÁNÉ BARTHA Irénke: *Kolozsvári séták emlékszeletei.* = Agria, 3/164–165. p.
153. CSATÁNÉ BARTHA Irénke: *Téged látlak.* = Agria, 3/166. p.
154. CSATÁNÉ BARTHA Irénke: *Vacog a jövőndő.* = Agria, 3/166. p.
155. CSÉBY Géza: *Phoenix* = Pannon Tükör, 4/72. p.
156. CSÉBY Géza: *Szaporodnak az árnyak...* = Pannon Tükör, 4/70–71. p.
157. CSEH Katalin: *Álomcsapda.* = Látó, 2/43. p.
158. CSEH Katalin: *Anyahajó.* = Látó, 2/44. p.
159. CSEH Katalin: *Fokozatok.* = Látó, 2/43. p.
160. CSEH Katalin: *Isten-magány.* = Látó, 2/44–45. p.
161. CSEHY Zoltán: *[D. télen van elemében].* = Irodalmi Jelen, 9/II/33–34. p.
162. CSELÉNYI Béla: *Csendélet élő alakokkal.* = Új Forrás, 9/53. p.
163. CSELÉNYI Béla: *mayerhella képei alá.* = Új Forrás, 9/53. p.
164. CSELÉNYI Béla: *Papírrereteggel küzdő enyészet.* = Új Forrás, 9/52. p.
165. CSELÉNYI Béla: *valódi öröm.* = Új Forrás, 9/52. p.
166. CSOBÁNKA Zsuzsa Emese: *Az árva.* = Irodalmi Jelen, 9/1/148–150. p.
167. CSOBÁNKA Zsuzsa Emese: *Belső delta.* = Alföld, 10/7–9. p.
168. CSONGOR Andrea: *Ősbizalom.* = Liget, 10/47–48. p.
169. CSONTOS Márta: *Csapdában.* = Agria, 3/24. p.
170. CSONTOS Márta: *Furcsa nyár.* = Agria, 3/25. p.
171. CSONTOS Márta: *A semmi sörénye.* = Agria, 3/25. p.
172. CSORNYIJ Dávid: *Vén bokrok csöndjében.* = Irodalmi Jelen, 9/1/151. p.
173. CSORVÁSI Noémi: *Hiányok.* = Látó, 6/25. p.
174. CSÓSZ Gergő: *Ami marad.* = Látó, 4/30. p.
175. CSÓSZ Gergő: *Bonbon.* = Látó, 4/29. p.
176. CSÓSZ Gergő: *Elegy.* = Látó, 4/29. p.
177. CSÓSZ Gergő: *Huzam.* = Látó, 4/28. p.
178. CSÓSZ Gergő: *Hűvös.* = Látó, 4/28. p.
179. CSÓSZ Gergő: *Litai ő.* = Látó, 4/28. p.
180. CSÓSZ Gergő: *Lux.* = Látó, 4/29. p.
181. CSUDAY Csaba: *Apám a padon.* = Élet és Irodalom, október 1. 17. p.
182. CSUDAY Csaba: *A partokon romok.* = Élet és Irodalom, október 1. 17. p.
183. CSUDAY Csaba: *Színbázban, kidőlt dívfa.* = Élet és Irodalom, október 1. 17. p.
184. CSUDAY Csaba: *Zárt osztály.* = Élet és Irodalom, október 1. 17. p.

185. DARVASI László: *Vidáman elmondom újra*. = Jelenkor, 10/1051–1053. p.
186. DEBRECZENY György: *a tanárnő*. = Irodalmi Jelen, 9/II/156. p.
187. DEMÉNY Péter: *Szörfözős*. = Jelenkor, 10/1099. p.
188. DEMETER Arnold: *Albumot lapozva*. = Irodalmi Jelen, 10/36. p.
189. DEMETER Arnold: *Haladás*. = Irodalmi Jelen, 10/35. p.
190. DEMETER Arnold: *Temetik a Holdat*. = Irodalmi Jelen, 10/36. p.
191. DEMETER Arnold: *Tengerszintről merülésig*. = Irodalmi Jelen, 10/35. p.
192. DEMETER Arnold: *Wass Albert fehérszékendője*. = Irodalmi Jelen, 9/I/78. p.
193. DEMETER József: *Véreleim-ereim*. = Agria, 3/169–173. p.
194. DIMÉNY H[ASZMANN]. Árpád: *eljöve újra és újra*. = Irodalmi Jelen, 9/II/46–51. p.
195. DOBAI Bálint: *Csigabázis*. = Irodalmi Jelen, 9/II/113–114. p.
196. DOBAI Lili: *Három szobor*. = Vigilia, 10/752–753. p.
197. DRÁVUCZ Zolt: *Teremő*. = Irodalmi Jelen, 9/I/57–58. p.
198. EGRESSY Zoltán: *A hideg miatt*. = Élet és Irodalom, szeptember 24. 14. p.
199. EGRESSY Zoltán: *Meleg szemek*. = Élet és Irodalom, szeptember 24. 14. p.
200. ESZTERŐ István: *Átballások*. = Irodalmi Jelen, 9/I/76–77. p.
201. ESZTERŐ István: *A halál völgyében*. = Látó, 1/77–78. p.
202. ESZTERŐ István: *Hegymot csipkézve*. = Látó, 1/76–77. p.
203. ESZTERŐ István: *Mocsárba süllyedt Velen-cék*. = Látó, 1/78. p.
204. ESZTERŐ István: *Nátron-tó*. = Látó, 1/77. p.
205. ESZTERŐ István: *Ó az a szerelem*. = Látó, 1/76. p.
206. FÁBIÁN László: *Rimay János árnyéka*. = Irodalmi Jelen, 9/I/42–43. p.
207. FALCSIK Mari: *Első tanítóm*. = Vigilia, 9/678–679. p.
208. FALCSIK Mari: *Mindennapi kegyelmünket*. = Vigilia, 9/677. p.
209. FALCSIK Mari: *Nyári vihar*. = Vigilia, 9/677–678. p.
210. FALCSIK Mari: *A rózsasalugas*. = Vigilia, 9/679–680. p.
211. FALUDY György: *Óda a magyar nyelvhez*. = Irodalmi Jelen, 9/I/11–13. p.
212. FALUSI Márton: *Zugliszber Manó alszik nagyanyja ölén*. = Kortárs, 10/8–11. p.
213. FARKAS Arnold Levente: *Egyszer egy-egyre megy*. = Látó, 2/18–21. p.
214. FARKAS Arnold Levente: *A harmadik vers*. = Alföld, 10/23–25. p.
215. FARKAS Arnold Levente: *Maszokban*. = Látó, 2/16–18. p.
216. FARKAS Arnold Levente: *szajhálról*. = Tiszatáj, 10/20–25. p.
217. FARKAS WELLMANN Endre: *Mögöttes csendek*. = Irodalmi Jelen, 9/I/165–167. p.
218. FARKAS WELLMANN Éva: *Fordulj ki*. = Irodalmi Jelen, 9/II/75. p.
219. FAZEKAS József: *Este*. = Agria, 3/36. p.
220. FAZEKAS József: *Hová születéll*. = Agria, 3/34. p.
221. FAZEKAS József: *Hozd vissza!* = Agria, 3/36. p.
222. FAZEKAS József: *Az ötvenedik napon*. = Agria, 3/35. p.
223. FAZEKAS József: *Viola virága*. = Agria, 3/36. p.
224. FECSKE Csaba: *Ajtó*. = Liget, 9/96–97. p.
225. FECSKE Csaba: *Angyal*. = Vigilia, 10/754. p.
226. FECSKE Csaba: *Buszson*. = Élet és Irodalom, szeptember 14. p.
227. FECSKE Csaba: *Élet a képben*. = Irodalmi Jelen, 9/I/54–55. p.
228. FECSKE Csaba: *Az élet bangjai*. = Vigilia, 10/753–754. p.
229. FECSKE Csaba: *Füst*. = Magyar Napló, 10/4. p.
230. FECSKE Csaba: *Galamb*. = Liget, 10/19–20. p.
231. FECSKE Csaba: *A gyáva*. = Agria, 3/39. p.
232. FECSKE Csaba: *Halott szó*. = Élet és Irodalom, szeptember 14. p.
233. FECSKE Csaba: *Hamis glória*. = Agria, 3/40. p.
234. FECSKE Csaba: *Idegenben*. = Hítel, 10/18. p.
235. FECSKE Csaba: *Kleo*. = Magyar Napló, 10/4. p.
236. FECSKE Csaba: *Megbélyegezve*. = Élet és Irodalom, szeptember 14. p.
237. FECSKE Csaba: *Nyom a porban*. = Hítel, 10/19. p.
238. FECSKE Csaba: *Óvatlan évek*. = Hítel, 10/19. p.
239. FECSKE Csaba: *Ősz van újra*. = Vigilia, 10/754. p.
240. FECSKE Csaba: *Piknik*. = Agria, 3/39. p.
241. FECSKE Csaba: *Pista bácsi*. = Agria, 3/40. p.

242. FECSKE Csaba: *Roppant súly alatt.* = Hítel, 10/20. p.
243. FECSKE Csaba: *Egy sír fölött.* = Hítel, 10/20. p.
244. FECSKE Csaba: *Az utolsó nyár.* = Vigilia, 10/753. p.
245. FEHÉR Imola – SIMONFY József: *Kétkelkes négykezesek.* szén. = Élet és Irodalom, október 15. 14. p.
246. FEHÉR Renátó: *A Magyar Irónia Háza.* = Jelenkor, 10/1043–1044. p.
247. FEHÉRVÁRI Judit, M.: *(Az angyalok csak úgy nem vigyáznak...)* Szellemrajz a Covid ciklus verseiből – Gyermekkor. = Agria, 3/42. p.
248. FEHÉRVÁRI Judit, M.: *Hiányoznak az őszinte lelkek.* Szellemrajz a Covid ciklus verseiből – Gyermekkor. = Agria, 3/41. p.
249. FEHÉRVÁRI Judit, M.: *Légyapír galacsinokat dobálok.* Szellemrajz a Covid ciklus verseiből – Gyermekkor. = Agria, 3/41. p.
250. FEHÉRVÁRI Judit, M.: *Utóhang.* Szellemrajz a Covid ciklus verseiből – Gyermekkor. = Agria, 3/42. p.
251. FEKETE Vince: *(Cymothoa exigua).* Halálritmusgyakorlatok versciklus. = Látó, 6/7–8. p.
252. FEKETE Vince: *(Kísérleti csend).* Halálritmusgyakorlatok versciklus. = Látó, 6/9. p.
253. FEKETE Vince: *(Living words).* Halálritmusgyakorlatok versciklus. = Látó, 6/9–10. p.
254. FEKETE Vince: *(Tenger gyümölcsei).* Halálritmusgyakorlatok versciklus. = Látó, 6/5–7. p.
255. FELLINGER Károly: *Abogy a bázakról.* = Látó, 6/41–42. p.
256. FELLINGER Károly: *Andornaktálya.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/70. p.
257. FELLINGER Károly: *Bátor.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/68. p.
258. FELLINGER Károly: *A cseresznyefa.* = Látó, 6/42. p.
259. FELLINGER Károly: *Demjén.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/71. p.
260. FELLINGER Károly: *Eger.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/74. p.
261. FELLINGER Károly: *Egerbakta.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/69. p.
262. FELLINGER Károly: *Egerbocs.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/68. p.
263. FELLINGER Károly: *Egerszebi.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/69. p.
264. FELLINGER Károly: *Egerszalók.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/71. p.
265. FELLINGER Károly: *Egerszólát.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/70. p.
266. FELLINGER Károly: *Együtt.* = Látó, 6/40. p.
267. FELLINGER Károly: *Feldebrő.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/70. p.
268. FELLINGER Károly: *Felsőtárkány.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/70. p.
269. FELLINGER Károly: *Függés.* = Látó, 6/41. p.
270. FELLINGER Károly: *Hevesaranyos.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/69. p.
271. FELLINGER Károly: *Kerecsend.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/71. p.
272. FELLINGER Károly: *Korbadt díőfaágak.* = Látó, 6/43. p.
273. FELLINGER Károly: *Lobogás.* = Látó, 6/40. p.
274. FELLINGER Károly: *Maklár.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/71. p.
275. FELLINGER Károly: *Nagytálya.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/69. p.
276. FELLINGER Károly: *Noszvaj.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/72. p.
277. FELLINGER Károly: *Novaj.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/72. p.
278. FELLINGER Károly: *Ostoros.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/73. p.
279. FELLINGER Károly: *Szarvaskő.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/73. p.
280. FELLINGER Károly: *A szegény.* = Látó, 6/43. p.
281. FELLINGER Károly: *Szúcs.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/72. p.
282. FELLINGER Károly: *Tarnaszentmária.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/72–73. p.
283. FELLINGER Károly: *Tartalomjegyzék.* = Látó, 6/41. p.
284. FELLINGER Károly: *Verpelét.* Az Egri-járás települései. = Agria, 3/73. p.
285. FENYVESI Ottó: *Trash Talk.* = Irodalmi Jelen, 9/II/15–19. p.
286. FILIP Tamás: *Pont ide vágytam.* = Irodalmi Jelen, 9/II/140–141. p.
287. FINTA Éva: *Birka, béka, rózsaaág.* = Agria, 3/33. p.
288. FINTA Éva: *Egyszerre.* = Agria, 3/33. p.
289. FINTA Éva: *Gyermek.* = Agria, 3/33. p.
290. FINTA Éva: *Koronám.* = Agria, 3/33. p.

291. FINTA Éva: *menetelnek.* = Magyar Napló, 10/52. p.
292. GÁL Ferenc: *Járóföld.* = Alföld, 10/9–10. p.
293. GÁL János: *Találkozás.* = Irodalmi Jelen, 9/I/31. p.
294. GÉCZI János: *Az érzékelhetetlenek.* = Irodalmi Szemle, 6/3. p.
295. GÉCZI János: *Egy múmiaboz.* = Irodalmi Jelen, 9/II/14. p.
296. G[ÉHER]. István László: *Egy álom helyén.* = Mozgó Világ, 10/55. p.
297. G[ÉHER]. István László: *Elmozdulás.* = Mozgó Világ, 10/56. p.
298. G[ÉHER]. István László: *Hesztia lélegzete.* = Jelenkor, 10/1098. p.
299. G[ÉHER]. István László: *A másságról.* = Mozgó Világ, 10/55. p.
300. G[ÉHER]. István László: *Tüpróba.* = Irodalmi Jelen, 9/II/74. p.
301. G[ÉHER]. István László: *Utóvibar.* = Mozgó Világ, 10/56. p.
302. G[ÉHER]. István László: *Villanó por.* = Jelenkor, 10/1097. p.
303. GERE Nóra: *Holdszín hajadba kapaszkodtam.* = Irodalmi Jelen, 9/I/140–142. p.
304. GEREVICH András: *Arcadia.* = Jelenkor, 10/1102–1103. p.
305. GEREVICH András: *Chanson de l'automne.* = Élet és Irodalom, október 8. 14. p.
306. GEREVICH András: *Piros víz.* = Jelenkor, 10/1102. p.
307. GEREVICH András: *Víziló.* = Élet és Irodalom, október 8. 14. p.
308. GERGELY Ágnes: *Apollinaire után.* = Tiszatáj, 10/16. p.
309. GÓZDA Csilla: *Tetszbalál.* = Irodalmi Jelen, 9/II/123. p.
310. GÖMÖRI György: *Arctalan élet.* = Élet és Irodalom, szeptember 3. 14. p.
311. GÖMÖRI György: *Férfikorom gyümölcssei.* = Alföld, 9/18. p.
312. GÖMÖRI György: *Gróf Széchenyi Nápolyban.* = Alföld, 9/18. p.
313. GÖMÖRI György: *Leonard és Virginia, 1940.* = Alföld, 9/18. p.
314. GÖMÖRI György: *Levél a mai költőkhez.* = Élet és Irodalom, szeptember 3. 14. p.
315. GÖMÖRI György: *Az öregkor gyümölcssei.* = Alföld, 9/19. p.
316. GÖMÖRI György: *Tavaszc elött.* = Élet és Irodalom, szeptember 3. 14. p.
317. Gósi Vali: *Elegia.* = Agria, 3/229–230. p.
318. GYÖRFFI Réka: *Áhítat.* = Agria, 3/37. p.
319. GYÖRFFI Réka: *Hajnalcsillagot tartó oszlop.* = Agria, 3/38. p.
320. GYÖRFFI Réka: *Ketten egy felhőbe mártva.* = Agria, 3/38. p.
321. GYÖRFFI Réka: *Mennyezet: két ég.* = Agria, 3/37. p.
322. GYÖRFFI Réka: *Októberi avarban.* = Agria, 3/38. p.
323. GYÖRFFI Réka: *Te meg én.* = Agria, 3/37. p.
324. GYÖRFFI Réka: *Veled.* = Agria, 3/37. p.
325. GYÖRFFY Ákos: *Oostende, Snorlax.* = Alföld, 10/4–5. p.
326. GYÓRI László: *A fekete lyuk.* = Élet és Irodalom, szeptember 24. 17. p.
327. GYÓRI László: *A helyrehozhatatlan.* = Élet és Irodalom, szeptember 24. 17. p.
328. GYÓRI László: *A hivalkodó.* = Élet és Irodalom, szeptember 24. 17. p.
329. GYÓRI László: *Jónás könyve.* = Agria, 3/47. p.
330. GYÓRI László: *A kapuban.* = Agria, 3/46–47. p.
331. GYÓRI László: *A kislány kérdez.* = Agria, 3/47. p.
332. GYÓRI László: *Neveletlen világ.* = Agria, 3/47. p.
333. GYÓRI László: *Sorminta.* = Élet és Irodalom, szeptember 24. 17. p.
334. GYÓRI László: *A temploméptítő.* = Élet és Irodalom, szeptember 24. 17. p.
335. HADNAGY József: *Fekete kolostor.* = Agria, 3/147. p.
336. HADNAGY József: *Fényárkád.* = Agria, 3/148. p.
337. HADNAGY József: *Vis major.* = Agria, 3/148. p.
338. HALMAI Tamás: *Élhesünk virradásban.* = Irodalmi Jelen, 9/I/142–143. p.
339. HALMAI Tamás: *Elmulasztott lehetőségek.* = Alföld, 10/6. p.
340. HALMAI Tamás: *„Noli me tangere”.* = Alföld, 10/6. p.
341. HALMAI Tamás: *Pilinszky elköszön.* = Alföld, 10/5. p.
342. HALMOSI Sándor: *A 10. vers.* = Látó, 1/91. p.
343. HALMOSI Sándor: *Abogy a művészetek vége.* = Látó, 1/91–92. p.
344. HALMOSI Sándor: *Abogy leperreg.* = Látó, 1/93. p.
345. HALMOSI Sándor: *Azt mondják.* = Látó, 1/93. p.
346. HALMOSI Sándor: *De mi lesz.* = Látó, 1/90. p.
347. HALMOSI Sándor: *Fények között a bűn.* = Irodalmi Jelen, 9/II/145. p.

348. HALMOSI Sándor: *Levél, nem vers.* = Látó, 1/92. p.
349. HALMOSI Sándor: *Szeretik a népek.* = Látó, 1/92. p.
350. HALMOSI Sándor: *Úgy szerette.* = Látó, 1/90. p.
351. HEGEDŰS Gyöngyi: *japán jubar.* = Élet és Irodalom, október 15. 17. p.
352. HEGEDŰS Gyöngyi: *a látás tengelye.* = Élet és Irodalom, október 15. 17. p.
353. HEGEDŰS Gyöngyi: *mint ki csak.* = Élet és Irodalom, október 15. 17. p.
354. HEGYI BOTOS Attila: *Évgyűrűk.* = Irodalmi Jelen, 9/1/222–224. p.
355. HODOSSY Gyula: *Időutazás a szélnek eresztett bábuval.* = Irodalmi Jelen, 9/1/177–178. p.
356. HORVÁTH Florencia: *Hogy elteljen.* = Alföld, 10/21. p.
357. HORVÁTH Florencia: *Idénymunka.* = Alföld, 10/19–20. p.
358. HORVÁTH Florencia: *Mnémoszüné vonatra száll.* = Alföld, 10/20. p.
359. HORVÁTH Florencia: *Az utolsó.* = Irodalmi Jelen, 9/II/150–151. p.
360. IANCU Laura: *Apátia.* = Vigilia, 10/750. p.
361. IANCU Laura: *Gyakorlatok.* = Vigilia, 10/750. p.
362. IANCU Laura: *Kötések.* = Vigilia, 10/750. p.
363. IANCU Laura: *Lélegeztetőgép-szállító repülő.* = Irodalmi Jelen, 9/II/81–82. p.
364. IANCU Laura: *Lépések.* = Vigilia, 10/751. p.
365. IANCU Laura: *Szépék és szabadok.* = Vigilia, 10/751. p.
366. IANCU Laura: *Van otthon.* = Vigilia, 10/751. p.
367. ILYÉS Krisztinka: *Alkotás.* = Irodalmi Jelen, 9/II/45. p.
368. IMRE Flóra: *Évkönyvek.* = Mozgó Világ, 9/37–38. p.
369. IMRE Flóra: *Senki sebol.* = Mozgó Világ, 9/38. p.
370. IMRE Flóra: *Szentenciák.* = Mozgó Világ, 9/37. p.
371. IMRE Flóra: *Virágvasárnap.* = Mozgó Világ, 9/38. p.
372. JÁMBOR Ildikó: *A drótos tót.* = Agria, 3/273. p.
373. JÁMBOR Ildikó: *Janus bivogató.* = Agria, 3/274. p.
374. JÁSZ Attila: *Feltámadás helyett. P/verziók.* = Alföld, 10/22. p.
375. JENEI Gyula: *Indiánok, házmesterek.* = Irodalmi Jelen, 9/1/179–181. p.
376. JENEI Gyula: *Légszomj 6.* (Jegyzetversek járvány idején). = Forrás, 10/3–4. p.
377. JENEI Gyula: *Múzeumok a batodikon.* = Új Forrás, 8/93. p.
378. JÓNA Dávid: *Dédapám.* = Agria, 3/93. p.
379. JÓNA Dávid: *Kondor Béla keresztje.* = Kortárs, 10/23. p.
380. JÓNÁS Tamás: *Közeltető tél.* = Élet és Irodalom, október 22. 14. p.
381. JÓNÁS Tamás: *November végén.* = Élet és Irodalom, október 22. 14. p.
382. JÓNÁS Tamás: *Szótzláv.* = Élet és Irodalom, október 22. 14. p.
383. JUHÁSZ Attila: *életjelek.* = Forrás, 10/22. p.
384. JUHÁSZ Attila: *halfboard.* = Forrás, 10/23–24. p.
385. JUHÁSZ Attila: *kinéz.* = Forrás, 10/22. p.
386. JUHÁSZ Attila: *októberbuszonkilenc.* = Forrás, 10/23. p.
387. JUHÁSZ Róbert: *Családi album.* = Látó, 2/69–70. p.
388. JUHÁSZ Róbert: *Deres.* = Alföld, 9/30. p.
389. JUHÁSZ Róbert: *Lassan szívárgó.* = Látó, 2/70–71. p.
390. JUHÁSZ Róbert: *Szarvasbögés.* = Alföld, 9/29–30. p.
391. JUHÁSZ Róbert: *Terhelő.* = Látó, 2/70. p.
392. JUHÁSZ Róbert: *Zajszűrő.* = Alföld, 9/29. p.
393. KABAI Lóránt: *rakpartos álom.* = Élet és Irodalom, október 29. 17. p.
394. KALÁSZ Márton: *Esti bajó.* = Vigilia, 9/668. p.
395. KALÁSZ Márton: *Fondor világ.* = Vigilia, 9/667. p.
396. KALÁSZ Márton: *Hívás.* = Vigilia, 9/668. p.
397. KALÁSZ Márton: *Vigas.* = Vigilia, 9/667. p.
398. KÁLIZ SAJTOS József: *Hajnali töprengés.* = Agria, 3/249. p.
399. KÁLIZ SAJTOS József: *Hetvenen túl.* = Agria, 3/250. p.
400. KÁLIZ SAJTOS József: *Iker-naplemente.* = Agria, 3/250. p.
401. KÁLIZ SAJTOS József: *Őszeleji kavalkád.* = Agria, 3/250. p.
402. KÁLIZ SAJTOS József: *Szüleim egymásra leltek.* = Agria, 3/249. p.
403. KÁLLAI Katalin: *Ódaát anyácska...* = Liget, 9/98–99. p.
404. KÁNTÁS Balázs: *Valószínűtlen város.* = Irodalmi Jelen, 9/1/190–191. p.
405. KÁNTOR Zsolt: *Citrom.* (Pótló). = Látó, 6/38. p.
406. KÁNTOR Zsolt: *Jegyzetek alvó hölgy „tete-mén”.* = Látó, 6/38–39. p.

407. KÁNTOR Zsolt: *A polc planetáriuma.* (Háló). = Látó, 6/39. p.
408. KÁNTOR Zsolt: *A tenger egy szép özvegy.* = Mozgó Világ, 10/57. p.
409. KÁNTOR Zsolt: *Tükör által, homályosan.* = Mozgó Világ, 10/57. p.
410. KARÁCSONYI Zsolt: *Az elveszett.* = Látó, 6/11–12. p.
411. KARAFIÁTH Orsolya: *Feladó.* = Élet és Irodalom, október 29. 17. p.
412. KARAFIÁTH Orsolya: *A Király.* = Élet és Irodalom, szeptember 10. 17. p.
413. KATONA Ágota: *Fényállandó.* = Pannon Tükör, 4/38. p.
414. KATONA Ágota: *Kényszerleltár.* = Pannon Tükör, 4/38. p.
415. KÉGL Ildikó: *A halálra fagyott mandulafüboz.* = Irodalmi Jelen, 9/1/121–122. p.
416. KÉGL Ildikó: *Janus a kertben.* = Agria, 3/45. p.
417. KÉGL Ildikó: *korán jött költők és korán jött rügyek.* = Agria, 3/45. p.
418. KÉGL Ildikó: *megfagyott remény.* = Agria, 3/45. p.
419. KESZTHELYI György: *Függöny le.* = Látó, 3/69. p.
420. KESZTHELYI György: *Istenkereső.* = Látó, 3/71–72. p.
421. KESZTHELYI György: *Késélen.* = Látó, 3/73. p.
422. KESZTHELYI György: *Költözni kell.* = Látó, 3/72–73. p.
423. KESZTHELYI György: *Ne félj.* = Látó, 3/70–71. p.
424. KESZTHELYI György: *Ólomkatonák.* = Látó, 3/72. p.
425. KESZTHELYI György: *Szamizdat.* = Irodalmi Jelen, 9/1/224–225. p.
426. KESZTHELYI György: *Verziók bűnbánatra.* = Látó, 3/69–70. p.
427. KÉZDI Imola: *Bened.* Ministrázsák versciklus. = Látó, 5/23. p.
428. KÉZDI Imola: *Cseng.* Ministrázsák versciklus. = Látó, 5/25–26. p.
429. KÉZDI Imola: *Fagypon.* Ministrázsák versciklus. = Látó, 5/25. p.
430. KÉZDI Imola: *Lógtál.* Ministrázsák versciklus. = Látó, 5/24. p.
431. KÉZDI Imola: *Megállítlak majd.* Ministrázsák versciklus. = Látó, 5/23. p.
432. KÉZDI Imola: *Olyan szépen.* Ministrázsák versciklus. = Látó, 5/25. p.
433. KÉZDI Imola: *Tizenegy harminc.* Ministrázsák versciklus. = Látó, 5/24. p.
434. KIRÁLY Csenge Katica: *Hermafrodité.* = Irodalmi Jelen, 10/152. p.
435. KIRÁLY Csenge Katica: *Metró.* = Irodalmi Jelen, 10/152. p.
436. KIRÁLY Farkas: *Amit elküldök.* = Magyar Napló, 10/32. p.
437. KISS-PÁL Klára: *Shalom.* = Látó, 5/125–126. p.
438. KOLLÁR Dávid: *A lista mámore.* = Irodalmi Szemle, 6/43. p.
439. KOMAN Zsombor: *Kert.* = Tiszatáj, 10/43–44. p.
440. KOMAN Zsombor: *Lekapsolt villanykörték melege.* = Tiszatáj, 10/44. p.
441. KOMAN Zsombor: *Narancslikőr.* = Tiszatáj, 10/43. p.
442. KOMAN Zsombor: *Simplificáción – fononok.* = Tiszatáj, 10/44–45. p.
443. KONCZEK József: *Az ősz emléke tavasszal (1966-ból).* = Agria, 3/13–15. p.
444. KOPRIVA Nikolett: *Elpattant villanykörte.* = Irodalmi Jelen, 9/1/228. p.
445. KORPA Tamás: *Jancsó Noémi.* = Látó, 4/63. p.
446. KOVÁCS Edward: *Don de soi.* = Pannon Tükör, 4/17. p.
447. KOVÁCS Edward: *Gondolata nem teszi elgondolhatóvá.* = Pannon Tükör, 4/18. p.
448. KOVÁCS Újszászy Péter: *A függönyön pávaszem remeg.* = Irodalmi Jelen, 9/1/147. p.
449. KOZMA Szabolcs: *Magamat is megrémtem.* = Irodalmi Szemle, 6/81–82. p.
450. KULIN Borbála: *másik folyó.* = Magyar Napló, 10/15. p.
451. KÜRTI László: *Alaptábor.* = Látó, 3/45. p.
452. KÜRTI László: *covid-19.* = Tiszatáj, 10/47. p.
453. KÜRTI László: *Fakír.* = Látó, 3/44–45. p.
454. KÜRTI László: *Feltörhetetlen.* = Látó, 3/44. p.
455. KÜRTI László: *macskaalom.* = Tiszatáj, 10/46. p.
456. LACKFI János: *Búzamageső.* = Irodalmi Jelen, 9/II/10–11. p.
457. LACZKÓ VASS Róbert: *Határátmosás.* = Irodalmi Jelen, 9/1/203–204. p.
458. LADIK Katalin: *Matild álma.* = Irodalmi Jelen, 9/II/13. p.
459. LAJTOS Nóra: *Ha még élünk.* = Forrás, 9/29–30. p.
460. LAJTOS Nóra: *[Hársak alatt néma már...]* = Irodalmi Jelen, 9/II/11–12. p.
461. LAKATOS-FLEISZ Katalin: *Vannak vidékek.* = Irodalmi Jelen, 9/1/188–189. p.

462. LAKINGER Tibor: *Retus.* = Irodalmi Jelen, 9/II/131. p.
463. LÁNG Orsolya: *Ada Kaleh-i szőnyeg.* = Tiszatáj, 10/49. p.
464. LÁNG Orsolya: *Egy használati utasítás utóirata.* = Látó, 5/95–96. p.
465. LÁNG Orsolya: *Valami mégsem a régi.* = Tiszatáj, 10/48. p.
466. LÁNG Orsolya: *válságesztétikai.* = Tiszatáj, 10/49. p.
467. LÁNGI Péter: *Goldmark Károly* = Pannon Tükör, 4/73. p.
468. LÁNGI Péter: *Kellene az ember.* = Pannon Tükör, 4/74. p.
469. LÁNGI Péter: *Magyarországi levelek 13.* = Pannon Tükör, 4/73–74. p.
470. LÁSZLÓ Noémi: *Foszlás fehérr kenyér.* = Irodalmi Jelen, 9/I/175–177. p.
471. LÁSZLÓ Noémi: *Helyrajz.* = Magyar Napló, 9/22. p.
472. LÁZÁR Balázs: *Itt és ott.* = Irodalmi Jelen, 9/I/170. p.
473. LÁZÁR Bence András: *Kereszttel a nyakában.* = Tiszatáj, 10/42. p.
474. LÁZÁR Bence András: *Szünet.* = Tiszatáj, 10/41. p.
475. LÁZÁR Kinga: *Sós vízű tavakról.* = Irodalmi Jelen, 9/II/x105–106. p.
476. LE Julianna Phuonglinh: *Monoton hangzavar.* = Irodalmi Jelen, 9/I/157. p.
477. LÉKA Géza: *Dzsól!* = Életünk, 8/25. p.
478. LÉKA Géza: *Ha tanuln lennél.* = Életünk, 8/25. p.
479. LÉKA Géza: *Istvánmezei manzárd.* = Hittel, 9/10. p.
480. LÉKA Géza: *Online túra.* = Hittel, 9/11–12. p.
481. LÉKA Géza: *Szökés.* = Életünk, 8/25–26. p.
482. LENCSÉS Károly: *a lyuk.* = Irodalmi Jelen, 10/21. p.
483. LENCSÉS Károly: *Mama báza.* = Irodalmi Jelen, 10/22. p.
484. LENCSÉS Károly: *Szőnyeg, majom, óralánc.* = Irodalmi Jelen, 10/23. p.
485. LENDVAI Zalán: *Parton ülve.* = Liget, 9/36–37. p.
486. LENNERT-MÓGER Tímea: *Koncentrikus (k)örök.* = Irodalmi Jelen, 9/II/132–135. p.
487. LŐRINCZ P. Gabriella: *Jericho rózsája.* = Irodalmi Jelen, 9/I/29–30. p.
488. LÖVÉTEI Lázár László: *Culturally...* = Irodalmi Jelen, 9/I/204–205. p.
489. LUKÁCS Flóra: *Fügekaktusz.* = Irodalmi Jelen, 9/I/229. p.
490. MAKÓ Ágnes: *Szén alapú.* = Liget, 10/45–46. p.
491. MARCSÁK Gergely: *Zsombék.* = Irodalmi Jelen, 9/I/187. p.
492. MARKÓ Béla: *Bejárat.* = Jelenkor, 9/930–931. p.
493. MARKÓ Béla: *Csak a járvány örök.* = Látó, 5/5. p.
494. MARKÓ Béla: *Csupán a test.* = Jelenkor, 9/927–928. p.
495. MARKÓ Béla: *Dobpergés.* = Forrás, 9/15–16. p.
496. MARKÓ Béla: *Elszámolás.* = Alföld, 9/5–6. p.
497. MARKÓ Béla: *Isten képe.* = Látó, 5/6. p.
498. MARKÓ Béla: *Kívülről nézem.* = Alföld, 9/6–7. p.
499. MARKÓ Béla: *Közös út.* = Alföld, 9/7–8. p.
500. MARKÓ Béla: *Még egyszer kibajolni.* = Jelenkor, 9/928–930. p.
501. MARKÓ Béla: *Rendszerváltás.* = Forrás, 9/16. p.
502. MARNÓ János: *Építkezés az Új utcában.* = Tiszatáj, 10/4. p.
503. MARNÓ János: *Falufestészet.* = Tiszatáj, 10/4–6. p.
504. MARNÓ János: *Nyakszirom.* = Tiszatáj, 10/3. p.
505. MARNÓ János: *Tartózkodásban.* = Kortárs, 10/3–4. p.
506. MECHYAT Zina: *Elesett víz.* = Magyar Napló, 10/20. p.
507. MECHYAT Zina: *Jégeső.* = Magyar Napló, 10/20. p.
508. MELIORISZ Béla: *És meddig.* = Jelenkor, 9/933. p.
509. MELIORISZ Béla: *Hallgatók hogy.* = Jelenkor, 9/932. p.
510. MELIORISZ Béla: *Hó és hó.* = Jelenkor, 9/931. p.
511. MELIORISZ Béla: *Közök.* = Jelenkor, 9/931. p.
512. MELIORISZ Béla: *Mi volna.* = Jelenkor, 9/932. p.
513. MELIORISZ Béla: *A téli.* = Jelenkor, 9/932. p.
514. MÉSZÖLY Miklós: *Ars poetica.* = Látó, 1/110. p.
515. MEZEI Gábor: *d.1. a csomó megköt.* = Jelenkor, 10/1100. p.
516. MEZEI Gábor: *d.1.1. süket só.* = Jelenkor, 10/1100. p.
517. MEZEI Gábor: *d.1.2. rideg félgömb.* = Jelenkor, 10/1101. p.

518. MEZEY Katalin: *Ereje fogytán a gazda.* = Irodalmi Jelen, 9/1/18–19. p.
519. MEZEY Katalin: *Olvásó.* = Irodalmi Jelen, 9/1/17–18. p.
520. MIKLYA Zsolt: *Dallam, a látnok.* Selyme a parton. Anyja szívemnek. Indulat nélkül... Párafalak közt. Egy szandál íve. = Alföld, 9/15–17. p.
521. MIKLYA Zsolt: *Macskaszem.* = Vigilia, 9/ 681–682. p.
522. MIKLYA Zsolt: *Melankólia és a szél.* = Vigilia, 9/680–681. p.
523. MIKLYA Zsolt: *Míntbazzsoltár.* = Vigilia, 9/682. p.
524. MOHAI V. Lajos: *Mielőtt elsötétülne.* = Hítel, 9/109. p.
525. MOHAI V. Lajos: *Sötét szonáta.* = Hítel, 9/ 109. p.
526. MOHAI V. Lajos: *A test batyuja.* = Hítel, 9/ 107. p.
527. MOHAI V. Lajos: *Az üresség tája.* = Hítel, 9/108–109. p.
528. MOLNÁR Illés: *Föld.* = Irodalmi Szemle, 6/16. p.
529. MOLNÁR Illés: *Tengelyferdülés.* = Irodalmi Szemle, 6/14–15. p.
530. MUSZKA Sándor: *Kívül a földön.* = Irodalmi Jelen, 9/1/48. p.
531. NAGY Antal Róbert: *Az emberi létről.* = Pannon Tükör, 4/75. p.
532. NAGY Antal Róbert: *Maszktól maszkiig.* = Pannon Tükör, 4/76. p.
533. NAGY Antal Róbert: *Örökség.* = Pannon Tükör, 4/75. p.
534. NAGY Antal Róbert: *A vonatok nálunk...* = Pannon Tükör, 4/76. p.
535. NAGY Antal Róbert: *Zokni a párját.* = Pannon Tükör, 4/76. p.
536. NAGY Attila: *A bóbiskoló Kháron.* = Látó, 4/53. p.
537. NAGY Attila: *Mint dallamban a varázs.* = Látó, 4/54. p.
538. NAGY Attila: *Ősz.* = Látó, 4/52–53. p.
539. NAGY Attila: *Sebesült sirály.* = Látó, 4/51. p.
540. NAGY Attila: *Találkozás.* = Látó, 4/52. p.
541. NAGY Lea: *A parkon keresztül.* = Irodalmi Jelen, 9/II/38. p.
542. NAGY Magdolna: *Átváltozás.* = Irodalmi Szemle, 6/76. p.
543. NAGY Magdolna: *Hal.* = Irodalmi Szemle, 6/77. p.
544. NAGY Zalán: *Az utolsó dítva.* = Látó, 5/ 37. p.
545. NAGY Zopán: *30 éve...* = Irodalmi Jelen, 9/1/32–35. p.
546. NAGY Zsuka: *Fanni apokrif.* = Élet és Irodalom, szeptember 17. 17. p.
547. NÉMETH István Péter: *Episztoლა egy őszí kertből.* = Hítel, 9/80–81. p.
548. NÉMETH István Péter: *Az én múzeumom (XIV–XX.)* = Agria, 3/52–54. p.
549. NÉMETH István Péter: *Szentendrei képeslapok.* = Magyar Napló, 10/42. p.
550. NÉMETH Péter Mikola: *Mysterium Carnale.* = Kortárs, 9/14–15. p.
551. NOSZLOPI Botond: *Faludy György emlékének.* = Irodalmi Jelen, 9/1/122–123. p.
552. NOVÁK Valentin: *Körkörös vers.* = Magyar Napló, 9/12. p.
553. NYIRÁN Ferenc: *A borotvák.* = Alföld, 9/ 36. p.
554. NYIRÁN Ferenc: *A remete.* = Alföld, 9/ 36–37. p.
555. OLÁH András: *barbárok.* = Irodalmi Jelen, 9/1/227. p.
556. OLÁH András: *[elmúltál].* = Életünk, 8/ 72. p.
557. OLÁH András: *Hibátlan bajnokok.* = Látó, 3/56. p.
558. OLÁH András: *idegenek.* = Életünk, 8/72. p.
559. OLÁH András: *Játékaink.* = Látó, 3/58. p.
560. OLÁH András: *torockói anxiz.* = Életünk, 8/73. p.
561. OLÁH András: *Versenyek.* = Látó, 3/57. p.
562. OLÁH András: *Zuhanások.* = Látó, 3/57– 58. p.
563. OLASZ Valéria: *Hűségben.* = Agria, 3/48. p.
564. OLASZ Valéria: *Némafilm hazatéréskor.* = Agria, 3/49. p.
565. OLASZ Valéria: *Örök nyár.* = Agria, 3/49. p.
566. OZSVÁTH Zsuzsa: *Őév kedélyes.* = Látó, 1/ 48. p.
567. OZSVÁTH Zsuzsa: *Repríz.* = Látó, 1/48– 49. p.
568. PÁL Dániel Levente: *Randevű sirályokkal a halbússzínű parti sziklák mellett.* = Irodalmi Jelen, 9/1/212–213. p.
569. PÁL Sándor Attila: *Körtefa.* = Látó, 1/ 31–32. p.
570. PALOCSAY Zsigmond: *Jónás zsembeleése.* = Látó, 2/110. p.
571. PAPP Attila Zsolt: *A történelmi ember.* = Irodalmi Jelen, 9/1/36–37. p.
572. PAPP FÜR János: *szkafander.* = Irodalmi Jelen, 9/II/111–112. p.
573. PAPP Vera: *Kékvérűség.* = Irodalmi Jelen, 9/1/154. p.
574. PAULJUCSÁK Péter: *Hályog.* = Alföld, 9/ 3–4. p.
575. PAULJUCSÁK Péter: *Rotor.* = Alföld, 9/4. p.

576. PAULJUCSÁK Péter: *Vertigo*. = Alföld, 9/3. p.
577. PAYER Imre: *Húsz év és tovább*. = Irodalmi Jelen, 9/1/58–59. p.
578. PEJIN Lea: *Családrégény*. = Irodalmi Jelen, 9/1/226. p.
579. PETHŐ Lorand: *Nemo a Monostoron*. = Irodalmi Jelen, 9/1/189–190. p.
580. PETŐCZ András: *A dán királyfi*. = Irodalmi Jelen, 9/11/121–122. p.
581. PETŐCZ András: *Hajnali látomások*. = Kortárs, 10/19–22. p.
582. POLGÁR Kristóf: *Csütörtök*. = Irodalmi Jelen, 9/1/206. p.
583. POZSGAI Györgyi: *Árva kertünk*. = Agria, 3/78. p.
584. POZSGAI Györgyi: *Átívelés*. = Agria, 3/78. p.
585. POZSGAI Györgyi: *Elegendetetlenül*. = Agria, 3/77. p.
586. POZSGAI Györgyi: *Hajnali holdfény*. = Agria, 3/77. p.
587. POZSGAI Györgyi: *Iblet*. = Agria, 3/78. p.
588. POZSGAI Györgyi: *Nyarutó*. = Agria, 3/77. p.
589. POZSGAI Györgyi: *Sodródás*. = Agria, 3/77. p.
590. POZSGAI Györgyi: *Tájszellem*. = Agria, 3/78. p.
591. RÁDAY Zsófia: *Tájanatómia*. = Irodalmi Jelen, 9/1/232–233. p.
592. RADNAI István: *Jeremiás komor látomásai*. = Hitel, 10/90. p.
593. RADNAI István: *kis testámentom*. = Agria, 3/43. p.
594. RADNAI István: *a múltás mezsgyéjén*. = Hitel, 10/91. p.
595. RADNAI István: *rád beged a panel*. = Agria, 3/44. p.
596. RADNAI István: *teliholdnál*. = Hitel, 10/91. p.
597. RADNAI István: *túlélünk*. = Agria, 3/43. p.
598. RATKÓ József: *Asszony*. = Magyar Napló, 9/47. p.
599. RATKÓ József: *Versek a Véletlen világ című darabból*. = Magyar Napló, 9/47–49. p.
600. RÉKAI Anett: *A dolgok jelenlegi állása*. = Élet és Irodalom, október 22. 17. p.
601. RÉKAI Anett: *Egyiptomi ima*. = Élet és Irodalom, október 22. 17. p.
602. RÉKAI Anett: *Elég*. = Élet és Irodalom, október 22. 17. p.
603. RÉKAI Anett: *Elképzelte beszélgetés*. = Élet és Irodalom, október 22. 17. p.
604. RÉKAI Anett: *Sokáig*. = Élet és Irodalom, október 22. 17. p.
605. RÉKAI Anett: *Téj*. = Élet és Irodalom, október 22. 17. p.
606. REKE Balázs: *Lakoma*. = Liget, 10/58–59. p.
607. REPKÓ Ágnes: *Karantén Idill*. = Látó, 4/21. p.
608. REPKÓ Ágnes: *Kerti fenyvek*. = Látó, 4/19–20. p.
609. REPKÓ Ágnes: *Közérbten*. = Látó, 4/20–21. p.
610. REPKÓ Ágnes: *Reggeli*. = Látó, 4/19. p.
611. REPKÓ Ágnes: *Ugyanott*. = Látó, 4/22–23. p.
612. RÓNAI Balázs Zoltán: *A buszra várva*. = Irodalmi Jelen, 9/11/95. p.
613. RUZSVAY Balázs: *A balálígázók balladá*. = Agria, 3/135–137. p.
614. SÁNTA Miriám: *Contra silentio*. = Látó, 1/50. p.
615. SÁNTA Miriám: *Nostalgia, utolsó jelenet*. = Látó, 5/42. p.
616. SAITOS Lajos: *Ars poetica helyett*. = Agria, 3/232. p.
617. SAITOS Lajos: *A járgány*. = Agria, 3/231. p.
618. SAITOS Lajos: *Pilinszky-érem*. = Agria, 3/232. p.
619. SAITOS Lajos: *A rózsák vére*. = Agria, 3/232. p.
620. SAITOS Lajos: *Utolsó játékos*. = Agria, 3/231. p.
621. SAJÓ László: *retúr*. = Pannon Tükör, 4/43–45. p.
622. SÁNTHA Attila: *Húsz év után*. = Irodalmi Jelen, 9/1/19–20. p.
623. SCHLOTTER Míra: *Egy boldogtalanhoz*. = Irodalmi Jelen, 9/1/155–156. p.
624. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *Ha egyszer megszülettél*. = Agria, 3/17. p.
625. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *Hazafelé*. = Agria, 3/17. p.
626. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *Jeremiás*. = Agria, 3/16. p.
627. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *A megdicsőülés begyén*. = Agria, 3/16. p.
628. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *Nagyapa*. = Agria, 3/18. p.
629. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *Az út*. = Agria, 3/17. p.
630. SERFŐZŐ Simon: *Helyettem*. = Agria, 3/19. p.
631. SERFŐZŐ Simon: *Mintba ballatszana*. = Agria, 3/19. p.
632. SERFŐZŐ Simon: *Ne vesszen kárba*. = Agria, 3/19. p.
633. SHREK Tímea: *Ünnep*. = Irodalmi Jelen, 9/1/233–234. p.

634. SIMEK Valéria: *Azzá légy.* = Agria, 3/210. p.
635. SIMEK Valéria: *Lehajolni.* = Agria, 3/210. p.
636. SIMEK Valéria: *Ünnepek.* = Agria, 3/210. p.
637. SIMEK Valéria: *Visszatérész.* = Agria, 3/210. p.
638. SIMON Adri: *Rekviem az erdőért.* = Irodalmi Jelen, 9/1/219–220. p.
639. SIMON Márton: *Határvidékek feltűzi csillagait.* = Forrás, 9/97–98. p.
640. SIMONFY József: *Madár.* = Látó, 6/44. p.
641. SIMONFY József: *Még nem.* = Látó, 6/44–45. p.
642. SIMONFY József: *Metszőolló.* = Látó, 6/45. p.
643. SIROKAI Máttyás: *Szikla.* = Forrás, 9/24. p.
644. SIROKAI Máttyás: *Tengeri létforma.* = Forrás, 9/24. p.
645. SOHÁR Pál: *Hópelyhek.* = Irodalmi Jelen, 9/1/171. p.
646. SÜTŐ Csaba András: *nyugati jelen.* = Irodalmi Jelen, 9/1/59–65. p.
647. SZABÓ Dárió: *Erdőtűz télen.* = Tiszatáj, 10/50. p.
648. SZABÓ Fanni: *Az elfeledett istenek öröme és bánata.* = Látó, 4/5–6. p.
649. SZABÓ Fanni: *Fölöttünk vadászgépek.* = Irodalmi Jelen, 10/40. p.
650. SZABÓ Fanni: *Hagymahéjélelés.* = Irodalmi Jelen, 9/II/101. p.
651. SZABÓ Fanni: *Az istenek, akiket ismertem.* = Látó, 4/6. p.
652. SZABÓ Fanni: *A megszületetlenek.* = Látó, 4/5. p.
653. SZABÓ Fanni: *Mindent előbb, csak azt nem.* = Látó, 4/7. p.
654. SZABÓ Imola Julianna: *Kihűlt világ.* = Alföld, 10/18. p.
655. SZABÓ Imola Julianna: *Majd elnézem.* = Alföld, 10/18. p.
656. SZABÓ Imola Julianna: *Senkiföldjén.* = Alföld, 10/18. p.
657. SZABÓ PALÓCZ Attila: *Mentségeim nyomában.* = Irodalmi Jelen, 9/II/7–9. p.
658. SZABÓ Réka Dorottya: *nem én, test.* = Irodalmi Jelen, 9/1/220–221. p.
659. SZABÓ T. Anna: *Lány a bidon.* = Élet és Irodalom, szeptember 10. 17. p.
660. SZABOLCSI Viktória: *Sín, faszor, susogás.* = Liget, 9/49–50. p.
661. SZABOLCSI Viktória: *Szeplőtelen.* = Liget, 9/100–102. p.
662. SZÁLINGER Balázs: *Esett-e már gesztenye a fejedre...* = Alföld, 9/5. p.
663. SZÁLINGER Balázs: *Mikes Kelemen Zsigmond király nagyságán elmélkedik.* = Alföld, 9/4. p.
664. SZÁLINGER Balázs: *Szalasztó utca búsz.* = Pannon Tükör, 4/68. p.
665. SZEDER H. Réka: *Csak a szabadságot vetted el.* = Irodalmi Jelen, 9/1/146. p.
666. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Félszín.* = Magyar Napló, 9/35. p.
667. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Mása.* = Magyar Napló, 9/35. p.
668. SZEKERES Mária: *A bűfébér Mária...* = Agria, 3/288. p.
669. SZEKERES Mária: *néma tárgyaim között...* = Agria, 3/288. p.
670. SZÉLESI Sándor: *sor sor után.* = Magyar Napló, 10/29. p.
671. SZÉNÁSI Miklós: *Ez nem az.* = Hítel, 10/58. p.
672. SZÉNÁSI Miklós: *Mindent elvettek.* = Hítel, 10/56. p.
673. SZÉNÁSI Miklós: *A sorompón túl.* = Hítel, 10/57. p.
674. SZENTE B. Levente: *Fénysötétben.* = Agria, 3/223. p.
675. SZENTE B. Levente: *A magamista.* = Agria, 3/223. p.
676. SZENTE B. Levente: *A régi kertben.* = Agria, 3/224. p.
677. SZENTMÁRTONI János: *Két alak a dombon.* = Irodalmi Jelen, 9/1/45–46. p.
678. SZIKRA János: *elrontani egy szöcskét.* = Hítel, 9/29. p.
679. SZIKRA János: *Egy balánték illata.* = Hítel, 9/30. p.
680. SZIKRA János: *Pánik.* = Hítel, 9/27. p.
681. SZIKRA János: *Vázlat a szláv férfiakról.* = Hítel, 9/28. p.
682. SZILÁGYI Ákos: *(az a belyzet).* = Új Forrás, 9/46. p.
683. SZILÁGYI Ákos: *(alapvetően).* = Élet és Irodalom, október 8. 17. p.
684. SZILÁGYI Ákos: *(annyi minden).* = Új Forrás, 9/47. p.
685. SZILÁGYI Ákos: *(én te ő).* = Élet és Irodalom, október 8. 17. p.
686. SZILÁGYI Ákos: *(én-gyár).* = Új Forrás, 9/47. p.
687. SZILÁGYI Ákos: *(görcsbe rándul).* = Élet és Irodalom, október 8. 17. p.
688. SZILÁGYI Ákos: *(mondóka).* = Új Forrás, 9/48. p.
689. SZILÁGYI Ákos: *(Vendéglátás).* = Élet és Irodalom, október 8. 17. p.
690. SZILÁGYI Ferenc Hubart: *Hódotat a meszternek.* = Agria, 3/94. p.
691. SZILÁGYI Ferenc Hubart: *Színes álmok.* = Agria, 3/95. p.

692. SZILÁGYI-NAGY Ildikó: *Húsz, éved, Mária, eltelt.* = Irodalmi Jelen, 9/II/34–35. p.
693. SZONDAY Szandra: *A remete.* = Élet és Irodalom, szeptember 10. 17. p.
694. SZONDY-ADORJÁN György: *Létező testek.* = Látó, 2/22. p.
695. SZONDY-ADORJÁN György: *Semmiből fakadó vágy.* = Látó, 2/23–24. p.
696. SZONDY-ADORJÁN György: *Az újrakezdés mozdulatlan.* = Látó, 2/22–23. p.
697. SZÓCS Géza: *Kérdések a XXVI. század költőibez.* = Irodalmi Jelen, 9/I/159–160. p.
698. SZÓCS Margit: *Derűsen pislog.* = Látó, 3/15. p.
699. SZÓCS Margit: *Karácsony van.* = Látó, 3/14. p.
700. SZÓCS Margit: *Tudhatnád.* = Látó, 3/14–15. p.
701. SZÓCS Petra: *Régészeti homokozó.* = Irodalmi Jelen, 9/I/56. p.
702. SZÓCS Petra: *A szavatosság lejártá előtt.* = Irodalmi Jelen, 9/I/56–57. p.
703. SZÓKE Imre: *filozófia.* = Élet és Irodalom, október 1. 14. p.
704. SZÖLLŐSI Mátyás: *Nietzsche.* = Irodalmi Jelen, 10/52–53. p.
705. SZÖLLŐSI Mátyás: *Nyolc után.* = Irodalmi Jelen, 10/51–52. p.
706. SZÖLLŐSI Mátyás: *Válság-triptichon.* = Irodalmi Jelen, 10/49–51. p.
707. SZTERCEY Szabolcs: *összeomlás.* = Pannon Tükkör, 4/48–50. p.
708. SZÜCS László: *Már csak a zug bomláya jut.* = Irodalmi Jelen, 9/II/120. p.
709. SZÜCS-GÁSPÁR Borbála: *Ringató.* = Agria, 3/211. p.
710. SZŰK Balázs: *Barguzin, bazám!* (Egy „titkos fogoly” epilógja). = Agria, 3/187. p.
711. TÁBOR Ádám: *Blake-kert.* = Jelenkor, 9/944. p.
712. TÁBOR Ádám: *A költő ezt csinálja.* = Jelenkor, 9/943. p.
713. TÁBOR Ádám: *Napéjtestvériség.* = Jelenkor, 9/943. p.
714. TAIZS Gergő: *Bevetésre várva.* = Liget, 10/4–6. p.
715. TAIZS Gergő: *Dal a pusztítás istenéről.* = Liget, 9/103–105. p.
716. TAIZS Gergő: *Pillangóhatástalan.* = Liget, 10/7–8. p.
717. TAKÁCS Zsuzsa: *Ami volt egyszer – örökké létezik.* = Jelenkor, 10/1049. p.
718. TAKÁCS Zsuzsa: *Egy árva szót sem értett.* = Jelenkor, 10/1048. p.
719. TAKÁCS Zsuzsa: *Belenéztem a tükörbe.* = Jelenkor, 10/1048. p.
720. TAKÁCS Zsuzsa: *Lebotorták a házát.* = Jelenkor, 10/1046. p.
721. TAKÁCS Zsuzsa: *Spirálfűzet.* = Jelenkor, 10/1047. p.
722. TAKÁCS Zsuzsa: *A végső pillanat.* = Jelenkor, 10/1050. p.
723. TAKÁCS Zsuzsa: *A világ csak képzelet.* = Jelenkor, 10/1047. p.
724. TANDORI Dezső: *Hogy fájdalmamban ott helyt földre esem.* (Hűvös vers egy végzetes érzületről). = Tiszatáv, 9/3–4. p.
725. TAR Károly: *Jóslat.* = Várad, 9/26. p.
726. TAR Károly: *Körtánc.* = Várad, 9/26. p.
727. TARPAI Zsófia: *A templomkapuk nyitva vannak.* = Irodalmi Jelen, 9/II/104. p.
728. TELL Imre: *darabokban.* = Agria, 3/103. p.
729. TELL Imre: *Fiatal cigányasszony arca.* = Agria, 3/104. p.
730. TELL Imre: *kápolna.* = Agria, 3/103. p.
731. TOMAJI Attila: *Egy különös éjszaka.* = Látó, 2/72–73. p.
732. TOMAJI Attila: *Segesvári séta.* = Látó, 2/73–74. p.
733. TOMPA Gábor: *Lábjegyzet visszapillantó tükörre.* = Irodalmi Jelen, 9/I/20–21. p.
734. TÓTH Ágnes: *Egyedül.* Őszi versciklus = Várad, 9/27. p.
735. TÓTH Ágnes: *Levelek jajgatása.* Őszi versciklus = Várad, 9/27. p.
736. TÓTH Ágnes: *Őszi képregény.* Őszi versciklus = Várad, 9/27. p.
737. TÓTH Ágnes: *A vén dízőz.* Őszi versciklus = Várad, 9/27. p.
738. TÓTH Gergely, F.: *Csak voltunk.* = Irodalmi Jelen, 10/11. p.
739. TÓTH Gergely, F.: *Elaludt frizura.* = Irodalmi Jelen, 10/13. p.
740. TÓTH Gergely, F.: *Fehér anyám.* = Irodalmi Jelen, 10/12. p.
741. TÓTH Gergely, F.: *kezembe.* = Irodalmi Jelen, 10/14. p.
742. TÓTH Gergely, F.: *A piros sál.* = Irodalmi Jelen, 10/12–13. p.
743. TÓTH Réka Ágnes: *Napokig nem mentél ki az utcára.* = Látó, 4/13. p.
744. TÓTH Réka Ágnes: *Okker.* = Látó, 4/14–15. p.
745. TÓTH Réka Ágnes: *Tajáshéj.* = Látó, 4/13–14. p.
746. TÓTHÁRPÁD Ferenc: *Párizsi nyár.* [Részlet]. = Hítel, 10/50–51. p.
747. TÖRÖK Nándor: *Anakreóni.* Szerelem hősei ciklus = Agria, 3/209. p.

748. TÖRÖK Nándor: *Catullusboz*. Szerelem hősei ciklus. = *Agria*, 3/208–209. p.
749. TÖRÖK Nándor: *Tibullusboz*. Szerelem hősei ciklus. = *Agria*, 3/208. p.
750. TÖRTELI Réka: *Ingatag*. = *Irodalmi Jelen*, 9/II/105. p.
751. TURCZI István: *Az irodalom jelene*. = *Irodalmi Jelen*, 9/1/43–44. p.
752. ÜRBÁN Gyula: *Ingyom-bingyom*. = *Hitel*, 9/60–61. p.
753. ÜRBÁN Gyula: *Macskasírató*. = *Hitel*, 9/62. p.
754. VARGA Melinda: *Vadludak, vadkacsák*. = *Irodalmi Jelen*, 9/1/168–169. p.
755. VÁRI Csaba: *Genézis*. = *Irodalmi Jelen*, 9/1/234–235. p.
756. VAS Máté: *Ha befejeződik a polgárosodás*. = *Pannon Tükör*, 4/67. p.
757. VASAS Tamás: *kikerülhetetlen karók*. = *Hitel*, 10/45. p.
758. VASAS Tamás: *megint az álom*. = *Hitel*, 10/43. p.
759. VASAS Tamás: *Tretyakov*. = *Vigilia*, 10/759. p.
760. VASAS Tamás: *uszodai siralom*. = *Hitel*, 10/44. p.
761. VESZPRÉMI Szilveszter: *Mária*. = *Kortárs*, 9/11. p.
762. VESZPRÉMI Szilveszter: *Találkozás két öregasszonnyal*. = *Kortárs*, 9/11. p.
763. VESZTERGOM Andrea: *Sorfűzések Faludy György emlékére*. = *Irodalmi Jelen*, 9/1/139–140. p.
764. VIDA Kamilla: *Hallo HANSIE*. = *Jelenkor*, 9/941–942. p.
765. VIDA Kamilla: *Motolla*. = *Jelenkor*, 9/940–941. p.
766. VILLANT József: *Alkaioszi búzasok*. = *Irodalmi Szemle*, 6/78–80. p.
767. VILLÁNYI G. András: *mint a tollpehely*. = *Mozgó Világ*, 9/41. p.
768. VIOLA Szandra: *Hazatérés ősszel*. = *Irodalmi Jelen*, 9/1/172–173. p.
769. VITÉZ Ferenc: *Édenkerthelyiség bejáratánál*. = *Agria*, 3/23. p.
770. VITÉZ Ferenc: *Emlékbizonyítás*. = *Agria*, 3/22. p.
771. VITÉZ Ferenc: *Fekete. Febér*. = *Agria*, 3/22. p.
772. VITÉZ Ferenc: *Mit mondhatnék mást...* = *Agria*, 3/22. p.
773. VÖRÖS István: *Ballada arról, kié a nő*. = *Jelenkor*, 9/937–938. p.
774. VÖRÖS István: *Budapest ostroma*. Még hogyan halhatott volna meg József Attila? versciklus. = *Látó*, 6/72. p.
775. VÖRÖS István: *Forradalom*. Még hogyan halhatott volna meg József Attila? versciklus. = *Látó*, 6/73–74. p.
776. VÖRÖS István: *Hatvannyolc*. Még hogyan halhatott volna meg József Attila? versciklus. = *Látó*, 6/74–75. p.
777. VÖRÖS István: *Ízelítő a tíz csapásból*. = *Liget*, 9/94–95. p.
778. VÖRÖS István: *József Attila 60 éves*. Még hogyan halhatott volna meg József Attila? versciklus. = *Látó*, 6/74. p.
779. VÖRÖS István: *Mersz-e olvasni?* = *Élet és Irodalom*, szeptember 3. 17. p.
780. VÖRÖS István: *Rákosi*. Még hogyan halhatott volna meg József Attila? versciklus. = *Látó*, 6/73. p.
781. VÖRÖS István: *A tartalék*. = *Élet és Irodalom*, szeptember 3. 17. p.
782. VÖRÖS István: *A tisztviselő*. Még hogyan halhatott volna meg József Attila? versciklus. = *Látó*, 6/73. p.
783. VÖRÖS István: *Vagy hogyan nem: Flóra Szárszón*. Még hogyan halhatott volna meg József Attila? versciklus. = *Látó*, 6/72. p.
784. VÖRÖS István: *Végmondási kísérlet*. = *Irodalmi Jelen*, 9/II/36–37. p.
785. VÖRÖS István: *Visszabontás*. = *Forrás*, 9/21–23. p.
786. WIRTH Imre: *Kemény Istvánnak*. = *Élet és Irodalom*, október 29. 17. p.
787. WIRTH Imre: *Medve zokog*. = *Jelenkor*, 10/1045. p.
788. WIRTH Imre: *Tele van szavakkal*. = *Jelenkor*, 10/1045. p.
789. ZSILLE Gábor: *Bártfa*. = *Hitel*, 9/45. p.
790. ZSILLE Gábor: *Bodroszög*. = *Hitel*, 9/45. p.
791. ZSILLE Gábor: *Érsekújvár*. = *Hitel*, 9/45. p.
792. ZSILLE Gábor: *Körmöcbánya (1)*. = *Hitel*, 9/44. p.
793. ZSILLE Gábor: *Körmöcbánya (2)*. = *Hitel*, 9/44. p.
794. ZSILLE Gábor: *Seregszemle*. = *Irodalmi Jelen*, 9/1/46–47. p.

Rövid próza

795. ABAFÁY-DEÁK Csillag: *Bábszínbáz*. = *Irodalmi Jelen*, 9/II/148–150. p.
796. ARANY Zsuzsanna: *Hazatérés*. = *Irodalmi Jelen*, 9/1/129–133. p.
797. BAKACSI Ernő: *Évfolyamtársak*. = *Agria*, 3/167–168. p.
798. BALÁSSY Fanni: *Egy nap*. = *Látó*, 5/27–31. p.

799. BALI Péter: *Már megadtuk magunkat annak, ami csak holnap fog elnyelni.* = Látó, 4/24–27. p.
800. BÁNKI Éva: *Guerre et Paix.* = Kortárs, 9/7–10. p.
801. BÁNKI Éva: *Mit tegyél, ha találsz egy gyereket?* = Irodalmi Jelen, 9/II/114–119. p.
802. BARTALOS TÓTH Iveta: *Lady Carneval.* = Élet és Irodalom, szeptember 17. 15. p.
803. BÁTNYI Zoltán: *Kádár János legjobb katonája.* = Pannon Tükör, 4/29–34. p.
804. BENE Zoltán: *Pusztá életosztón.* = Liget, 10/63–65. p.
805. BENE Zoltán: *Üvölt.* = Liget, 9/51–58. p.
806. BENEDEK Szabolcs: *Jelenet.* = Élet és Irodalom, október 22. 14. p.
807. BENEDEK Szabolcs: *Lehetne most egy jó szövegírójuk.* = Tiszatáj, 10/30–36. p.
808. BENEDEK Szabolcs: *Az olvasóülevél-író.* = Élet és Irodalom, szeptember 24. 14. p.
809. BERKA Attila: *A búcsú, az búcsú, az búcsú, az búcsú” és így tovább.* (neukrológ). = Irodalmi Jelen, 9/II/136–140. p.
810. BERTA Ádám: *Alabástrom.* = Élet és Irodalom, szeptember 17. 16. p.
811. BÍRÓ Judit: *Azért van itt.* = Liget, 10/43–44. p.
812. BÍRÓ Zsombor Aurél: *Semmi fény.* = Forrás, 10/18–21. p.
813. BÍRÓ Zsombor Aurél: *Té sem vagy már ott.* = Jelenkor, 10/1076–1082. p.
814. BOGNÁR Péter: *Hajózni kell, élni nem kell.* = Élet és Irodalom, október 15. 15. p.
815. BÓDIS Kriszta: *Istenhegy.* (Kákó tettenérése: Tüdős Klára életéről). = Élet és Irodalom, szeptember 24. 16. p.
816. BONCZIDAI Éva: *Kokasmandikó.* = Irodalmi Jelen, 9/I/134–137. p.
817. BORCSA Imola: *Hot dog.* = Irodalmi Jelen, 9/II/87–91. p.
818. BORDA Réka: *A zsugorodó takaró.* = Alföld, 9/34–35. p.
819. BÓTHÁZI Mária: *A sütemény ígérete.* = Látó, 5/38–41. p.
820. BRASSAI Zsombor: *Purim.* = Látó, 5/62–69. p.
821. BURNS Katalin: *Születésnap muzsika.* = Élet és Irodalom, szeptember 3. 16. p.
822. BÜKÖSDI Kálmán: *Luxy.* (A tárgyak titkos élete). = Élet és Irodalom, október 1. 16. p.
823. CSABAI László: *Kibírás.* = Látó, 1/7–30. p.
824. CSELIK Ágnes: *A másik oldal.* = Liget, 9/45–48. p.
825. [DARVASI László] Szív Ernő: *Anya visszajön.* = Élet és Irodalom, október 1. 14. p.
826. [DARVASI László] Szív Ernő: *Kis beszéd a pokolról.* = Tiszatáj, 9/[165]. p.
827. [DARVASI László] Szív Ernő: *Nem történik semmi.* = Élet és Irodalom, szeptember 3. 14. p.
828. [DARVASI László] Szív Ernő: *Szép csöndben egy utolsót szűrni.* = Élet és Irodalom, október 29. 14. p.
829. [DARVASI László] Szív Ernő: *Táblák, hangok, mandulák.* = Tiszatáj, 10/[120]. p.
830. DOBOSI Bea: *Legbecsebb tulajdon.* = Liget, 10/28–36. p.
831. DOMONKOS László: *A francia vers.* = Agraria, 3/189–191. p.
832. DÖME Barbara: *Sanyi erősen kívánós.* = Irodalmi Jelen, 9/II/95–100. p.
833. EGRESSY Zoltán: *A legszebb idő.* = Új Forrás, 8/35–37. p.
834. FARKAS Arnold Levente: *Szenteste.* = Hítel, 10/52–55. p.
835. FENYVESI Orsolya: *Akárki, életem.* = Alföld, 10/16–17. p.
836. FENYVESI Orsolya: *Csak egy pillanatra.* = Alföld, 10/14. p.
837. FENYVESI Orsolya: *Levegőt!* = Alföld, 10/13. p.
838. FENYVESI Orsolya: *A méhkirálynő.* = Alföld, 10/16. p.
839. FENYVESI Orsolya: *Odakint* = Alföld, 10/15–16. p.
840. FENYVESI Orsolya: *A tündérr király.* = Alföld, 10/15. p.
841. FENYVESI Orsolya: *Valóságos csoda.* = Alföld, 10/13–14. p.
842. FICSKU Pál: *Szagos Misi és Gokartos Gizi.* = Élet és Irodalom, október 15. 15. p.
843. FODOR Janka: *Ikke lenger.* = Élet és Irodalom, október 15. 16. p.
844. FRIDECZKY Katalin: *Muci néni.* = Irodalmi Jelen, 9/II/141–144. p.
845. FÜLÖP Dorottya: *Történetek a régi házból.* = Irodalmi Jelen, 9/II/40–42. p.
846. FUTÓ Tamás: *A számkivetett szürkeborjú.* = Életünk, 8/55–71. p.
847. GÁSPÁR Ferenc: *Veszélyes hely a Börzsöny.* (rémmese). = Irodalmi Jelen, 9/I/235–239. p.
848. GÁSPÁR-SINGER Anna: *Jézus-megálló.* = Látó, 5/13–18. p.
849. GERENCSÉR Anna: *Ködfelbő és kék üveg.* = Irodalmi Jelen, 9/I/143–145. p.
850. GUETH Péter: *Káin és Ábel.* = Látó, 5/19–22. p.
851. GURUBI Ágnes: *Másik isten.* = Élet és Irodalom, szeptember 3. 15. p.

852. HAÁSZ János: *Húspiac*. = Élet és Irodalom, október 1. 15. p.
853. HAJÓS Eszter: *Hullámozott a bullámain*. = Látó, 4/11–12. p.
854. HAJÓS Eszter: *Nyílik a Nap, irtad*. = Látó, 4/8–9. p.
855. HAJÓS Eszter: *Rajzolom kézzel*. = Látó, 4/9–10. p.
856. HALASI Zoltán: *Jezsuiták*. = Vigilia, 9/683–688. p.
857. HARGITAI Ildikó: *A madár*. = Irodalmi Jelen, 9/1/124–127. p.
858. HATHÁZI András: *Mitű*. = Látó, 3/19–43. p.
859. HERCZEG András: *Egy arc, akiről az ismerőseim azt mondták, jó fej, de végül csak magáról beszélt*. = Irodalmi Jelen, 10/24–27. p.
860. HETÉNYI Zsuzsa: *Jenci*. = Jelenkor, 9/952–956. p.
861. HORVÁTH (EÖ) Tamás: *Holnap újra felkel a nap*. = Magyar Napló, 9/7–11. p.
862. HORVÁTH László Imre: *A Cet gyomrában*. = Élet és Irodalom, október 29. 15. p.
863. HUSZTHY Viola: *Picasso bikája*. = Látó, 4/16–18. p.
864. INCZÉDY Tamás: *Fobász*. = Liget, 10/56–57. p.
865. INCZÉDY Tamás: *Hidmester*. = Liget, 9/84–93. p.
866. IZER Janka: *Találkozásom a Költővel*. = Irodalmi Jelen, 9/II/127–128. p.
867. JUHÁSZ Kristóf: *A kustánszegi kanbattyú*. = Pannon Tükör, 4/127–129. p.
868. KALAPOSI Éva Veronika: *Ezek voltak az apák*. = Élet és Irodalom, szeptember 10. 16. p.
869. KÁLI István: *Lelekkúra*. = Látó, 3/59–68. p.
870. KÁLI István: *Oldalkötet*. = Forrás, 10/5–15. p.
871. KÁNTOR Zsolt: *Magánmátrix*. = Élet és Irodalom, október 15. 16. p.
872. KAPITÁNY Máté: *Anya*. = Liget, 10/9–18. p.
873. KERTÉSZ Dávid: *Ellopott végződések*. = Irodalmi Jelen, 9/II/82–85. p.
874. KIRÁLY Farkas: *Árnyékkert*. = Irodalmi Jelen, 9/II/76–79. p.
875. KOVÁCS Attila György: *Temetés*. = Élet és Irodalom, október 1. 16. p.
876. KUBINA Zita: *Emlékinvázió*. = Magyar Napló, 9/34. p.
877. KUBINA Zita: *Febér*. = Magyar Napló, 9/33–34. p.
878. KÜRTI László: *Kacska a nokedlit*. = Irodalmi Jelen, 9/1/214–215. p.
879. LAKATOS-FLEISZ Katalin: *Szerencse*. = Hítel, 10/46–49. p.
880. [LANTOS László] TRICEPS: *Egy májusi bajnalon*. = Élet és Irodalom, október 22. 16. p.
881. LENGYEL József: *Karrierék*. = Élet és Irodalom, október 8. 15–16. p.
882. LITAUSZKI Gábor: *Elmulás*. = Élet és Irodalom, október 29. 16. p.
883. LONDON Katalin: *A királykisasszony macskája*. = Élet és Irodalom, október 1. 16. p.
884. LOVÁSZY László: *Édes otthon*. = Pannon Tükör, 4/35–37. p.
885. LUKÁTS János: *Karantén*. = Kortárs, 9/12–13. p.
886. MAGYAR Dániel: *Kis dán nyelvtelke*. = Élet és Irodalom, október 29. 16. p.
887. MAGYAR Eszter Csenge: *A tenger gyermeke*. = Irodalmi Jelen, 9/II/80–81. p.
888. MAJOROS Sándor: *A Csukundeda*. = Magyar Napló, 10/35–41. p.
889. MAKKAI-FLÓRA Ágnes: *Szemtől szembe*. = Tiszatáj, 10/26–29. p.
890. MASRI Mona Aicha: *Kálvin, Károli meg a Könyves Kálmán*. = Élet és Irodalom, szeptember 10. 15. p.
891. MÁTYUS Melinda: *Istenvelünk–viszontlátásra*. családai istenbizonyítékok leginkább gyógyítások. = Látó, 5/43–58. p.
892. MÉSZÁROS János: *Weekend*. = Liget, 9/59–66. p.
893. MIKLÓSI SZABÓ István: *Avarból kipattant erdő*. = Irodalmi Jelen, 9/II/67–73. p.
894. MIKLÓSI SZABÓ István: *Huszárvágás*. = Látó, 1/79–89. p.
895. MIKLYA LUZSÁNYI Mónika: *Ítéletidő*. = Magyar Napló, 10/21–28. p.
896. MINDÁK Dániel: *Correspondances*. = Magyar Napló, 9/36–39. p.
897. MIRTSE Zsuzsa: *Az összes erdőt egyszerre*. = Irodalmi Jelen, 9/II/23–25. p.
898. MISKOLCZY Zoltán: *Ismerős angyal*. = Irodalmi Jelen, 10/28–34. p.
899. MOHAI V. Lajos: *Temetői adóság*. = Új Forrás, 9/49–51. p.
900. MOLNÁR Erzsébet: *Maszkabál*. = Élet és Irodalom, október 1. 10. p.
901. MOLNÁR Erzsébet: *Minden kezdet nehéz*. = Élet és Irodalom, október 15. 10. p.
902. MOLNÁR Erzsébet: *A világ mint akarat és képzelet*. = Élet és Irodalom, szeptember 17. 10. p.
903. MOLNÁR Imre: *Aki nincs*. = Pannon Tükör, 4/19–20. p.

904. MOLNÁR Imre: *Költők baja*. A probléma. A nyomozás. Tanúk és áldozatok. Újabb probléma és a megoldás. = Irodalmi Jelen, 10/41–48. p.
905. MOLNÁR Miklós: *Szertenezek, s nem lelem honom a hazában*. Egy zárandókut stációi. = Kortárs, 10/5–7. p.
906. MOLNÁR Vilmos: *Isten, szilva, számtan*. = Látó, 5/7–10. p.
907. MURÁNYI Sándor Olivér: *Rapsic*. = Irodalmi Jelen, 9/I/229–232. p.
908. NAGY Hajnal Csilla: *Május*. Nyelved helyén a szavak. = Irodalmi Szemle, 6/84–85. p.
909. NAGY KOPPÁNYI Zsolt: *A színpadí írő*. = Irodalmi Jelen, 9/II/123–126. p.
910. NAGY Zopán: *Ájtárások / Szimultánok*. = Irodalmi Jelen, 10/37–39. p.
911. NAGY Zsuka: (*nem*), (*mindent*), *anyámról*. = Élet és Irodalom, szeptember 3. 16. p.
912. NÓGRÁDI Gábor: *A gyermek mosolya*. = Élet és Irodalom, szeptember 10. 15. p.
913. NYILAS Attila: *Dionüszosz Tapolcán*. = Élet és Irodalom, szeptember 17. 15. p.
914. ODZE György: *Frank vidéken*. = Élet és Irodalom, október 29. 15. p.
915. ODZE György: *Manci, Bandi, Zolika*. = Mozgó Világ, 10/71–74. p.
916. OLÁH Péter: *Húsleves*. = Irodalmi Szemle, 6/19–20. p.
917. OLÁH Péter: *Pad*. = Irodalmi Szemle, 6/17–18. p.
918. ONAGY Zoltán: *Ne dühöngj, édeske*. = Forrás, 9/17–20. p.
919. ONAGY Zoltán: *A nem kívánt rész története*. = Élet és Irodalom, szeptember 17. 15. p.
920. OZSVÁTH Zsuzsa: *Fizetett hirdetés*. = Látó, 5/59–61. p.
921. PATAK Márta: *A hadifogoly bazatér*. = Vigilia, 10/760–762. p.
922. PATÓCS MOLNÁR János: *Páparázó*. = Pannon Tükör, 4/51–53. p.
923. PAULON Viktória: *Pöttygyár*. = Élet és Irodalom, október 22. 16. p.
924. PETŐCZ András: *A látogató*. = Vigilia, 10/755–758. p.
925. PÓSFAL György: *Abogy jön*. = Kortárs, 10/14–16. p.
926. PÓSFAL György: *Az én kis feleségem*. = Kortárs, 10/16–18. p.
927. PÓSFAL György: *Karácsonyok*. = Kortárs, 10/12–14. p.
928. POSTA Marianna: *Csatlakozás*. = Alföld, 9/20–21. p.
929. POSTA Marianna: *Ellenfényben*. = Alföld, 9/21–22. p.
930. POSTA Marianna: *Ha nem vigyázunk*. = Alföld, 9/22–23. p.
931. RÉKAI Anett: *A versmondólány*. = Látó, 4/55–62. p.
932. REKE Balázs: *Kenya*. = Liget, 9/76–83. p.
933. RÉV Júlia: *Tamara*. = Hítel, 10/29–42. p.
934. SCHILLINGER Gyöngyvér: *Tilos a macska*. = Jelenkor, 9/657–963. p.
935. SEBESTYÉN Mihály: *A kudarc arcvonásai*. = Látó, 3/46–55. p.
936. SELYEM Zsuzsa: *Brilho do sol*. = Élet és Irodalom, szeptember 10. 14. p.
937. SELYEM Zsuzsa: *Jól van*. = Élet és Irodalom, október 8. 14. p.
938. SOMOGYI Tibor: *Az Igazi*. = Pannon Tükör, 4/46–47. p.
939. SZABOLCSI Alexander: *A képégető és a golyó*. = Új Forrás, 8/97–98. p.
940. SZANISZLÓ Judit: *Megfelelő meder*. (Szintkülönbség 2.) = Élet és Irodalom, szeptember 17. 14. p.
941. SZANISZLÓ Judit: *Semmiféle meteor*. = Élet és Irodalom, október 15. 14. p.
942. SZÁNTÓ T. Gábor: *Kafka sírja*. = Élet és Irodalom, október 22. 15. p.
943. SZATHMÁRI István: *Kisvárosi történetek*. N. Lacika és a többiek. = Alföld, 9/23–27. p.
944. SZEDER Réka: *A batárok őrzői*. = Irodalmi Jelen, 10/9–10. p.
945. SZEGEDI Melinda: *Nesze nektek nesz!*. = Irodalmi Jelen, 9/II/109–111. p.
946. SZÉLESI Sándor: *Nevek nélkül*. = Alföld, 10/11–13. p.
947. SZEPESI Kornél: *Gilbert érzéseinek tisztázatlansága*. = Élet és Irodalom, szeptember 17. 16. p.
948. SZILÁGYI-NAGY Ildikó: *Zsír és arany*. = Irodalmi Jelen, 10/15–20. p.
949. SZILÁGYI Zsófia Emma: *A kút*. = Irodalmi Jelen, 9/II/102–103. p.
950. SZIRMAI Panni: *Gondoskodás-terápia*. = Liget, 10/60–62. p.
951. SZTASKÓ Richard: *Hazafelé*. = Látó, 2/9–12. p.
952. SZTASKÓ Richard: *A semmibe billenek*. = Irodalmi Jelen, 10/4–7. p.
953. TÁBORI Zoltán: *Bolbapiac*. = Mozgó Világ, 10/65–70. p.
954. TALLIÁN Mariann: *Végtelentített repedés*. = Irodalmi Jelen, 9/II/25–30. p.
955. TOROCSKAY András: *Guns N' Roses*. = Forrás, 10/25–26. p.
956. TOROCSKAY András: *A köbhögés*. = Élet és Irodalom, október 1. 15. p.

957. TOROCZKAY András: *Queen*. = Forrás, 10/26–27. p.
958. TOROCZKAY András: *Végzés*. = Forrás, 10/27. p.
959. TÓTH Erzsébet: *Abogyó csillag megye*. = Élet és Irodalom, szeptember 24. 15. p.
960. TÓTH Marcsi: *Fölöttünk a Gloriette*. = Látó, 6/13–21. p.
961. TRÓJÁN Anna: *Hol vannak a csontok?* = Élet és Irodalom, október 29. 16. p.
962. TUNYOGI László: *Lomtalanítás*. = Élet és Irodalom, október 1. 15. p.
963. UNGVÁRI Rudolf: *Az első balál*. = Jelenkor, 10/1054–1064. p.
964. UNGVÁRI Rudolf: *Der zweite Tod*. = Jelenkor, 10/1064–1075. p.
965. WODIANER-NEMESSURI Zoltán: *Tájékpícsa közben*. Utóvéd előre! = Hítel, 9/82–100. p.
966. ZÁGONI Balázs: *Akire az Isten reátekint*. = Látó, 5/70–78. p.
967. ZELEI Miklós: *A törpék a falban*. = Forrás, 9/10–11. p.

Hosszú próza

968. BENEDEK Szabolcs: *Milyen borítékot kaptál?* (Részlet az Ez nem Amerika című, készülő regényből). = Pannon Tükör, 4/24–28. p.
969. BOLLOBÁS Enikő: *Emlékszem*. (részlet). = Irodalmi Jelen, 9/1/65–74. p.
970. BRÉM-NAGY Ferenc: *Nebula*. (Részlet). = Életünk, 8/74–84. p.
971. GAZDA József: *Sokasodó feladatok*. [Részlet – Miért is éltem]. = Hítel, 9/46–59. p.
972. HALASI Zoltán: *1688. A rege*. [Eposzrészlet]. = Alföld, 9/9–14. p.
973. HALÁSZ Rita: *Szent Fruzsina a kádban*. [Regényrészlet]. = Alföld, 10/26–29. p.
974. HÁY János: *Mamikám*. (regényrészlet). = Új Forrás, 8/25–34. p.
975. HÁY János: *Színek és hangok*. (Részlet). = Mozgó Világ, 10/58–64. p.
976. HIDAS Judit: *Eszter élni akar*. Regényrészlet. = Látó, 3/7–13. p.
977. HORVÁTH László Imre: *Sem emlék, sem várázslat*. (regényrészlet). = Irodalmi Jelen, 9/1/192–199. p.
978. HORVÁTH Péter: *Bongo la*. [I. részlet]. = Látó, 1/54–72. p.
979. HORVÁTH Péter: *Bongo la*. [II. részlet]. = Látó, 2/25–42. p.
980. JÁSZBERÉNYI Sándor: *Tájékpícsa*. (Ukrán konfliktus, 2014–). [Részlet–Tíz év háború]. = Irodalmi Jelen, 9/1/37–42. p.
981. KALAPOŠ Éva Veronika: *Ezek voltak az apák*. [Regényrészlet]. = Alföld, 9/31–34. p.
982. KRULIK Zoltán: *Anyakönyv*. (részlet). = Új Forrás, 8/20–22. p.
983. MAGYARY Ágnes: *Ramocsa virág*. (regényrészlet). Ördög vagy nem ördög? = Irodalmi Jelen, 9/1/207–212. p.
984. MÉHEŠ György: *Tatárok a tengeren*. Első fejezet. Újjé, nyaralni nagyszerű! = Irodalmi Jelen, 9/11/53–56. p.
985. POMÁZI Adél: *Egyéjszakás kaland*. = Látó, 6/46–69. p.
986. RÁCZ Boglárka: *Fölfelik valami a kéken át*. (Regényrészlet). = Irodalmi Szemle, 6/21–24. p.
987. RAKOVSKY Zsuzsa: *Az idők jelei*. (regényrészlet). = Irodalmi Jelen, 9/1/48–54. p.
988. SIMÓ Márton: *Iker*. Részlet a szerző azonos című regényéből. = Látó, 4/31–50. p.
989. SZILASI László: *Tavaszi hadjárat*. (regényrészlet). = Jelenkor, 9/946–951. p.
990. SZÖLLŐSI Máttyás: *Fóbia*. (regényrészlet). = Irodalmi Jelen, 10/53–62. p.
991. TÓTH Anikó, N.: *Ajánédék Mamukának*. a selmeci különös hölgy legendáriumból. [Regényrészlet – A szalamandra mosolya]. = Pannon Tükör, 4/57–64. p.
992. TÓTH Anikó, N.: *Látlat*. (A selmeci különös hölgy legendáriumból). [Regényrészlet – A szalamandra mosolya]. = Jelenkor, 10/1087–1096. p.
993. TÓTH Anikó, N.: *Perücke*. A selmeci különös hölgy legendáriumból. [Regényrészlet – A szalamandra mosolya]. = Tiszatáj, 10/7–15. p.
994. VERES Tamás: *Eger járatain*. (kisregény). Hatodik fejezet: Kellemetlen helyzetek. = Agria, 3/79–91. p.
995. ZILAHY L. Ágnes: *Az olajszüret*. (Részlet a Szeretet, avagy Kárhózat című regényből). = Agria, 3/129–132. p.

Kevert műfajok

996. SOPOTNIK Zoltán: *Angyalkaparó*. Glenn Gould lát, látó. Terapikus rögök. [Versregényrészlet]. = Alföld, 9/28. p.
997. VÖRÖS István: *Harc az egyetemért*. 3. ének. Pet-au-diable. [Részlet – Versesregény]. = Jelenkor, 9/934–937. p.

Átmeneti műfajok

998. DEBRECZENY György: *Egyetlen verssort sem*. Kollázs Thomas Bernhardt verseiből. = Látó, 1/74. p.
999. DEBRECZENY György: *Fekete kabáthán*. Kollázs Thomas Bernhardt verseiből. = Látó, 1/73. p.
1000. DEBRECZENY György: *Jőjj el ó jőjj el*. Kollázs Thomas Bernhardt verseiből. = Látó, 1/74–75. p.
1001. DEBRECZENY György: *Tárd fel*. Kollázs Thomas Bernhardt verseiből. = Látó, 1/73. p.
1002. VILLÁNYI László: *Újra lebajolván*. Kollázs Pilinszky János naplóiból, töredékeiből. = Alföld, 10/3–4. p.

Közönség előtti előadásra szánt művek

1003. MÁRTON László: *A római bullazsinat*. (részlet). [Dráma]. = Új Forrás, 9/65–71. p.
1004. SPIRÓ György: *Ganz*. (tragédia). = Mozgó Világ, 9/42–73. p.
1005. VISKY András: *A Godot-sejtés*. [Dráma]. = Látó, 5/89–94. p.
1006. VISKY András: *A kudarc*. [Fiktív beszélgetés]. = Alföld, 10/30–40. p.

(Összeállította: ZAHARI ISTVÁN)

SZÁMUNK SZERZŐI

ANDRÁS TAMARA (2000) esztétika szakos hallgató

BALATONYI JUDIT (1983) kulturális antropológus, a Pécsi Tudományegyetem oktatója

GÁL KITTI (1998) az Eötvös Lóránd Tudományegyetem hungarológia mesterszakos hallgatója

HALPER LÁSZLÓ (1966) zenész, a Halper Quintet zenekar vezetője

LAKATOS ISTVÁN (1980) képregényrajzoló, író

MURZSA TÍMEA (1992) az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktorandája, szerkesztő

ORSÓS JÁNOS RÓBERT (1993) az Eötvös Lóránd Tudományegyetem doktorandusza

PAPP MÁTÉ (1987) esztéta, az Új Forrás Vers- és Zene rovatának szerkesztője

GORDANA-NICOLETA PEICI (1993) középiskolai tanár, irodalomtörténész

SEAGER-SMITH DÁNIEL MICHAEL (1994) az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktorandusza

SZUHAY PÉTER (1954) antropológus, a Néprajzi Múzeum nyugalmazott muzeológusa

TÓTH EMESE (1999) a Babeş–Bolyai Tudományegyetem mesterszakos hallgatója

VÁRI TAMÁS (1986) képregényrajzoló

Velence

Az Etyek-Budai borvidék
játékos kincse

rozé cuvée

zöld veltelini

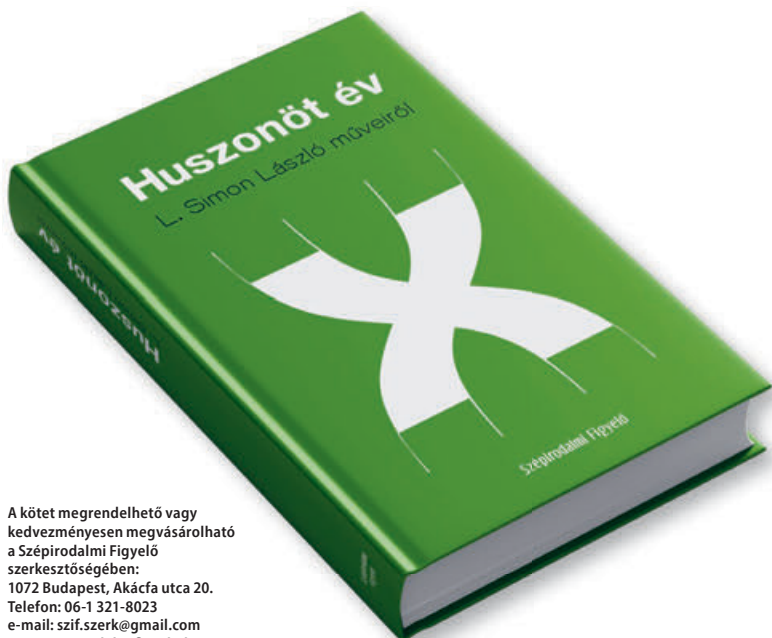
vörös cuvée

rajnai rizling-
chardonnay

cserszegi
fűszeres

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20.
Telefon: 06-1 321-8023
e-mail: szif.szerk@gmail.com
www.szepirodalmifigyelelo.hu

Megjelenés éve: 2021, 580 oldal, 3500 Ft

L. Simon László alkotótevékenységére a műfaji gazdagság jellemző: lineáris költemények, prózaversek, vizuális költészeti alkotások, lettrista kompozíciók, konkrét és konceptművek, művészkönyvek, grafikák, fotográfiák, intermedialis művek egyaránt megtalálhatók az életműben, s ugyanez a műfaji heterogenitás jellemző az elméleti írásaira is (esszék, tanulmányok, kritikák, vitairatok stb.): mind-mind a kortárs életmű megjelenítői.

[...]

Az irodalmi egyensúlyteremtés, valamint az önazonosság megőrzése fontos feladat. L. Simon László szerint morális kötelezettség és kötelesség. Ezt is magában rejtja a *Huszonöt év* című kötet. „Történeteiben él a nemzet, s ha elfelejtjük őseink történeteit, teremtés- és eredetmitószait, világmagyarázatait, akkor nem leszünk ugyanazon nemzet tagjai, amelyhez valaha ők tartoztak” – figyelmeztet bennünket az író egy ünnepi beszédében. Ezeket a történeteket, az identitásunkat erősítő közös élményanyagot is visszairják életünkbe a művei és az alkotásokat megközelítő-elemző befogadók értelmezései.

Egy jubileumi kötetet kézben tartva, befogadói státusból a művészet és az élet profán és szakrális oldalát is mérlegre téve, mások megközelítésében, elemzésében feloldódva így gyűjthetünk erőt, nemzeti önbizalmat, ahogy Móricz írta: „nagyra lelkesülést”.

Kelemen Erzsébet

A *Huszonöt év* című kötet Kelemen Erzsébetnek *A szavak ereje. L. Simon László alkotói munkásságáról* című monográfiájával együtt L. Simon László író, költő, szerkesztő írói jubileumának alkalmából jelent meg.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20.
Telefon: 06-1 321-8023
e-mail: szif.szerk@gmail.com
www.szepirodalmfigyelo.hu

Megjelenés éve: 2021, 512 oldal, 3500 Ft

L. Simon László József Attila-díjas költő, író, szerkesztő, kultúrpolitikus, a Nemzeti Múzeum főigazgatója napjaink irodalmi és közéletének sokszínű és összetett életművel rendelkező személyisége. Eddig tizenhét önálló könyve jelent meg, köztük egy macedón nyelvű mű Paszkal Gilevszki költő-műfordító tolmácsolásában. Köteteiben fontos szerepet kap a líra, a vizuális költészet, az irodalom határterületeinek kutatása. Elméleti írásainak retorikájában, a prózanyelv poétikai kódoltságában pedig dominánsan jelen vannak az esszé és a tanulmány, valamint a kritika nyelvi-műfaji jellemzői, szemléleti távlatai, alakításmódozatai, így a kritikaesszé-írás is. [...]

A kutatás második szakaszában a prózai munkásságának jellegzetes sajátosságait vizsgálom, és az esszéírói tevékenységének értelmező-értékelő, összefoglaló megközelítését alkottam meg. L. Simon László alkotói pályája nyitányának, első kötete megjelenésének 25. évfordulója alkalmából a már megjelent és az új monográfiát egy kötetbe fűzve veheti most kézbe az olvasó.

Ajánlom ezt a könyvet mindazoknak, akik nemcsak szívesen lépnek be egy alkotó világába, de az ismeretlennek feltárására és megértésére is vágyanak: egy lineáris vers vagy egy vizuális költemény megfejtésének katartikus hatására, a mindennapjainkat esszébe vagy akár kultúrpolitikai írásokba sűrítő élmények megtapasztalására. S mindez cum virtute verborum, a szavak erejével történik.

Kelemen Erzsébet

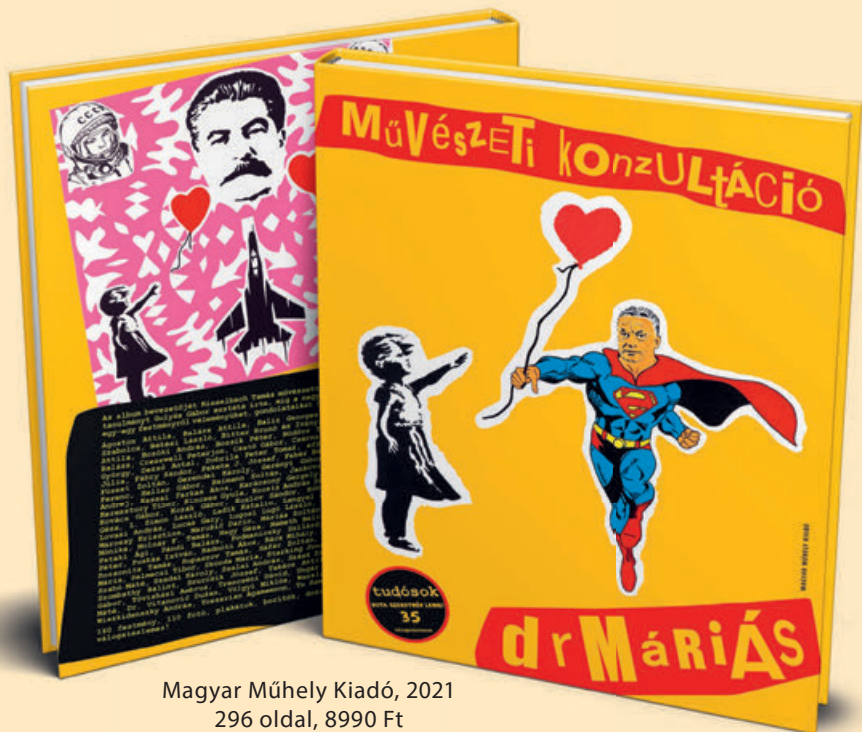
A szavak ereje című monográfia a válogatott tanulmányokat, kritikákat, befogadói olvasatokat tartalmazó *Huszonöt év* című könyvvel együtt L. Simon László írói jubileumának alkalmából jelent meg.

2021
260 oldal
3500 Ft

A szürrealisták az emberi pszichét tekintették az utolsó felfedezetlen kontinensnek, és úgy képzelték, tevékenységük lehetőséget nyit egy kiterjedtebb, tágasabb valóság feltárására. A magyar szürrealista alkotók különböző nyelveket és kultúrákat, művészeti ágakat és tudományos diszciplínákat kapcsoltak össze, kirobbanó szabadságvágygal és feltartóztathatatlan képzelőerővel. Ez a kötet a közkeletű megközelítésekkel szakítva nem poétikaként értelmezi a szürrealizmust, hanem éppen mint szellemi beállítottságot kívánja megragadni. A nemzetközi szürrealizmus-kutatás friss kérdésvonalait figyelembe véve, franciaországi, magyarországi, romániai archívumokat, kéziratos hagyatékokat átvizsgálva a monográfia a művekből kibontakozó emberkép és világnézet alapján körvonalazza a magyar szürrealizmushoz kapcsolható elméleti és szépirodalmi alkotásokat, csoportokat, áramlatokat, kísérleteket. André Breton, a mozgalom alapítója a sorsszerű, döntő találkozásokat kereste és dokumentálta. Ugyanezt teszi ez a könyv is: a szürrealizmus magyar vonatkozásainak története ilyen találkozások, csoportos vállalkozások elemzése, művészi pályák és érdeklődési körök egymást metsző rétegeinek feltérképezése révén bontakozik ki. A szürrealizmus alkotói hálózatának és érdeklődési köreinek követése nemcsak a mozgalom sok évtizedes, bár néha nehezen követhető folytonosságára enged következtetni, hanem a magyar irodalmi mezőben váratlan összefüggéseket, váratlan kapcsolódási pontokat is kirajzol. A kötetben a magyar irodalom huszadik századi történetének egy rejtőzködő vonulata bomlik ki.

BALÁZS IMRE JÓZSEF (sz. 1976) József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetének docense, a Korunk főszerkesztő-helyettese.

Magyar Műhely Kiadó, 2021
296 oldal, 8990 Ft

160 festmény, 110 fotó, plakátok, borítók, dokumentumok és egy kegyetlen Tudósok válogatáslemez!

A korunkra oly jellemző nemzeti konzultációk mintájára drMária a saját művészetével kapcsolatban indított művészeti konzultációt, amelyben egy-egy alkotásával kapcsolatban kikérte fontos emberek véleményét Karácsony Gergelytől Bődöcs Tiborig, Lovasi Andrástól Till Attiláig, Bukta Imrétől Ladik Katalinig, Gerendai Károlytól Györfi Pálig, Pataki Ágitól Fábry Sándorig, Mécs Mónikától Pándi Balázsig és még hosszan sorolhatnánk.

Ami ennek nyomán létreött, az egy soha nem látott mértékben színes és sokrétű album: drMária legjobb festményei mellett különleges tárlatvezetesként ott állnak a korunk szellemiségét képviselő személyek kapcsolódó szövegei, alattuk pedig képenként az alkotó saját szövegei is. Ezekben elmondja az adott festmény inspirációját, történetét, értelmezését, sorsát, valamint egy-egy olyan fénykép is társul a festmény-szöveg együtteshez, amely családi, művészeti vagy dokumentációs tartalommal egészítve ki teszi sokrétűségét teljessé.

**KERESSE A KÖNYVESBOLTOKBAN
A MAGYAR MŰHELY KIADVÁNYÁT!**

Megjelenés éve: 2021 | Bolti ár: 1921 Ft | Terjedelem: 60 oldal

A száz éve született Pilinszky János tiszteletére a szifonline.hu szerkesztői négysorosok írására kértek fel huszonöt a költőt. A felkérésre született szövegek döntő többsége erős, állító mondatokból és sűrűn rakott főnevekből építkezik, hol szorosabban, hol lazábban kapcsolódva Pilinszkyhez. Mégsem mondhatjuk, hogy pusztá stílusgyakorlatokról volna szó, autonóm alkotások készültek. Az egymástól függetlenül beérkezett verseket – ezeket a fényes cserepeket – egyetlen nagy mozaikba rendezték a kötet szerkesztői. Hiszen, ha huszonöt szerző négy sorát összeadjuk, éppen százat kapunk. Annyit, ahány éve Pilinszky János született. Az viszont az Olvasó dolga már, hogy meg-megállva, négysorosok labirintusában kalandozik-e, vagy egyben nézi az ötvenkezes százsort. A rendhagyó, a költő századik születésnapjára megjelent „ötvenkezes” költeményt tartalmazó, száz számozott példányban – a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány gondozásában – megjelent egyedi könyvtárgy jelképes, 1921 forintos áron megvásárolható a kiadótól.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20. • Telefon: 06-1 321-8023
e-mail: szif.szerk@gmail.com . www.szepirodalmifigyelo.hu

ISSN 1585-3829

9 771585 382195

Ára: 600 Ft

